

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

İŞÇİ SINIFI TOPLULUKLARINDA TOPLUMSAL
HAREKETLİLİK VE MESLEKİ ÖZLEMLER: KARAMAN
ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Emre AKTÜRK

Niğde

Aralık, 2018

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

İŞÇİ SINIFI TOPLULUKLARINDA TOPLUMSAL
HAREKETLİLİK VE MESLEKİ ÖZLEMLER: KARAMAN
ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Emre AKTÜRK

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Bahadır NUROL

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ercan GEÇGİN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Oltan EVCİMEN

Niğde

Aralık, 2018

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “İŞÇİ SINIFI TOPLULUKLARINDA TOPLUMSAL HAREKETLİLİK VE MESLEKİ ÖZLEMLER: KARAMAN ÖRNEĞİ” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 03/01/2019

Emre AKTÜRK

ONAY SAYFASI

Dr. Öğr. Üyesi **Bahadır NUROL** danışmanlığında **Emre AKTÜRK** tarafından hazırlanan "**İşçi Sınıfı Topluluklarında Toplumsal Hareketlilik ve Mesleki Özlemler: Karaman Örneği**" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tarih: 21/12/2019

JÜRİ :

Danışman :Dr. Öğr. Üyesi Bahadır NUROL

Üye :Dr. Öğr. Üyesi Oltan EVCİMEN

Üye :Dr. Öğr. Üyesi Ercan GEÇGİN

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun Tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Emin Hüseyin ÇETENAK
Enstitü Müdürü V.

ÖN SÖZ

Bu çalışma; Karaman'daki fabrika işçileri özelinde, işçi sınıfının toplumsal hareketlilik ile mesleki özlem ve umutlarının ne düzeylerde olduğunu ve bunları etkileyen-belirleyen dinamikleri ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu çalışmanın en ayırt edici özelliklerinden biri; toplumsal hareketlilik ve mesleki özlemler gibi iki ayrı konu başlığını aynı çalışma içinde incelemiş olmasıdır. Literatürde ayrı ayrı ele alınan bu iki konunun birlikte çalışılması, literatüre yapılacak önemli katkıların başında gelmektedir.

Hem böylesi bir konu seçiminde hem de tez yazma sürecinde yardım ve desteğini esirgemeyen danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Bahadır NUROL'a ve değerli eleştiri ve katkılarından ötürü Dr. Öğretim Üyesi Oltan Evcimen ve Dr. Öğretim Üyesi Ercan GEÇGİN'e de çok teşekkür ederim.

Tez yazma süreci boyunca yanında kaldığım aileme, bana güzel bir çalışma ortamı sundukları için minnettarım. Tez yazım sürecinde gerek maddi gerekse de manevi desteğini benden hiç sakınmayan dostum Muhammet Safa'ya da teşekkür ederim.

Son olarak bu çalışmanın veri kısmını oluşturan, ama yalnızca birer sayıdan ve istatistikten ibaret olmayan, beni bizzat evlerinde ağırlayan yüce gönüllü ve mütevazî işçilerimize tek tek teşekkür ediyorum.

Aralık 2018

Emre AKTÜRK

ÖZET

İŞÇİ SINIFI TOPLULUKLARINDA TOPLUMSAL HAREKETLİLİK VE MESLEKİ ÖZLEMLER: KARAMAN ÖRNEĞİ

AKTÜRK, Emre
Sosyoloji Ana Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Bahadır NUROL
Aralık 2018, 111 sayfa

Bu çalışmanın konusu, Türkiye’de küçük bir Orta Anadolu kenti olan Karaman’da, bisküvi ve çikolata üreten fabrikalarda çalışan işçilerin, toplumsal hareketlilik deneyimleridir. Çalışmanın amacı, büyük çoğunluğu henüz bir kuşak önce tarım işçisi ya da küçük toprak sahibi olan bu kesimin, sanayi işçiliğini uzun soluklu bir toplumsal konum mu yoksa daha ileri kademelere tırmanmak için bir ara basamak olarak mı gördüğünü ortaya çıkarmaktır.

Araştırmada veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme kullanılmıştır. Böylesi bir veri toplama tekniğinin seçilmesindeki temel amaç, görüşmeye katılan işçilerin, ele aldığım olgu ve sorunsallar hakkındaki bütün görüş ve öznel deneyimlerine ulaşma isteğinden kaynaklanmaktadır. İşte tüm bu amaçlar uğruna, Karaman ilindeki fabrikalarda çalışan, otuz iki işçiyle Aralık 2017 ile Mart 2018 arasında, on yedi sorudan oluşan bir görüşme formuyla birebir görüşmeler yaptım ve bu görüşmelerin verilerini, araştırmamın varsayımlarını sınamakta kullandım. Elde edilen bulgular yorumlanırken, sorulara verilen cevaplardan hareketle temalar ve alt temalar oluşturup, verileri sistemli bir şekilde karşılıklı analize tabi tutmaya çalıştım.

İşçilerin, toplumsal hareketlilik hakkındaki heves ve isteklerini ya da zorunluluklarını şekillendirebileceğini-etkileyebileceğini düşündüğüm birçok alan hakkında veri toplamaya çalıştım. İş bulma ve başvuru süreçlerinden, mesleki hayallerine, formel eğitimin toplumsal hareketliliğe etkisinden, çocuklarının geleceğe dair hayal ve beklentilerine, sendikal hareketler hakkındaki görüşlerinden, boş zaman faaliyetlerine ve son olarak yemek ve müzik gibi zevk ve beğenilerine kadar birçok alanda bilgi toplamaya gayret ettim.

Sonuç olarak elde edilen verilerin yorumlanmasıyla, Türkiye’de günümüz işçi sınıfı üyelerinin gerek kendileri için gerekse de çocukları için hayal ettikleri toplumsal hareketlilik imkanlarına ulaşabilmeleri konusunda, oldukça karamsar oldukları görülmüştür. İşçilerin çoğunluğu geçmiş dönemlere kıyasla bugünlerde toplumsal hareketlilik imkan ve düzeylerinin, özellikle kendi çocukları için oldukça gerilediğini düşünmektedirler. Her ne kadar görüştüğüm işçilerin önemli bir kısmı, fabrika işçiliğine ilk başladıkları zamanlarda farklı mesleklere geçme vasıtasıyla üst sınıflara çıkabilme umutları taşımalarına rağmen, bugün artık geçmişe kıyasla meslek değiştirme ya da sınıf atlama umutları ve heveslerini kaybettiklerini ortaya koymuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Hareketlilik, İşçi Sınıfı, Mesleki Özlemler, Gelenek, Karaman

ABSTRACT

SOCIAL MOBILITY AND OCCUPATIONAL WISHES OF WORKING CLASS COMMUNITIES: KARAMAN CASE

AKTÜRK, Emre

Master's Degree, Department of Sociology

Thesis Advisor: Assist. Prof. Dr. Bahadır NUROL

December 2018, 111 pages

The aim of this study is to reveal social mobility experiences of the industrial workers in a small Anatolian city, Karaman. Karaman was chosen as the research area due to its increasing role in biscuit and chocolate production in Turkey. It is quite striking that the majority of industrial workers in Karaman were petty commodity producers or agricultural workers a generation ago. Thus they considered industrial workmanship as a stepping stone to climb further.

In-depth interviews were used as the data collection technique since I wanted to capture all the opinions and subjective experiences of the workers. The interviews were conducted with thirty-two workers between December 2017 and March 2018.

I have endeavored to gather information on application processes, professional dreams, the effect of formal education on social mobility, the dreams and expectations of the children about the future, their views on trade union movements, leisure activities and their pleasure and tastes like food and music.

From the point of view of workers, the results were quite pessimistic. The majority of workers have thought that their mobility opportunities have declined considerably, even for their children. Although most of the workers have hoped to climb more prestigious positions when they first started factory work, it seemed that they have lost their hopes to change their professions or class jumps compared to the past.

Key Words: Social Mobility, Working Class, Occupational Wishes, Tradition, Karaman

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	ix
GRAFİKLER LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. SINIFSAI AYRIMLAR: SINIFLAR BİRBİRİNDEN NASIL AYIRT EDİLİRLER?.....	7
1.1.1. Sınıf Kavramı Üzerine.....	7
1.1.2. Karl Marx'ın Sınıf Anlayışı.....	9
1.1.3. Max Weber'in Sınıf Anlayışı	13
1.1.3.1. Sınıf, Statü ve Parti	14
1.1.4. John H. Goldthorpe ve Erik Olin Wright'da Sınıflar Nasıl Ölçülür ya da Ölçülmelidir?	18
1.1.5. Pierre Bourdieu'nun Sınıf Anlayışı	21
1.2. TOPLUMSAL HAREKETLİLİK	26
1.3. TOPLUMSAL HAREKETLİLİĞE YOL AÇAN FAKTÖRLER.....	29
1.3.1. Demografya	29
1.3.2. Göç.....	29
1.3.3. Meslek	30
1.3.4. Eğitim	31
1.3.5. Siyasi Yapı.....	33

1.3.6. Gelir Düzeyi ve Mülk Sahipliği.....	33
1.4. TOPLUMSAL HAREKETLİLİK ÇALIŞMALARI	34
1.5. TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL SINIFLAR VE SINIF ATLAMA MEKANİZMALARI	37
1.5.1. Modernleşme Sürecinde Türkiye’nin Toplumsal Sınıf Yapısı.....	38
1.5.2. 1923-1945’de Sınıflar	38
1.5.3. 1946-1960’da Sınıflar	42
1.5.4. 1961-1980’de Sınıflar	43
1.5.5. 1981’den Günümüze Sınıflar.....	44
1.6. TÜRKİYE’DE SINIF ATLAMA MEKANİZMALARI	47

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

2.1. BİR VERİ TOPLAMA TEKNİĞİ OLARAK DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME.50	
---	--

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

3.1. KARAMAN’IN SOSYO-EKONOMİK VE SANAYİ YAPISININ ANALİZİ ..54	
3.1.1. Karaman’ın Nüfus ve Coğrafi Yapısı.....	54
3.1.2. Karaman’ın Sosyal Güvenlik Yapısı	55
3.2. ARAŞTIRMAYA KATILANLARIN DEMOGRAFİK BİLGİLERİ	57
3.3. İŞÇİLERİN EV SAHİBİ OLMA DURUMU	61
3.4. İŞÇİLERİN BAŞVURU VE İŞ BULMA SÜREÇLERİ	63
3.5. İŞÇİLERİN GEÇMİŞTEKİ MESLEKİ HAYALLERİ.....	65
3.6. İŞÇİLERİN GÖZÜNDEN FORMEL EĞİTİMİN ÖNEMİ	66
3.7. ENFORMEL SINIF ATLAMA MEKANİZMALARI.....	68
3.8. İŞÇİLERİN GELECEKTEN BEKLENTİLERİ.....	74
3.9. İŞÇİLERİN, ÇOCUKLARININ GELECEĞİNE DAİR HAYALLERİ	77

3.10. İŞÇİ ÇOCUKLARININ GELECEĞİ.....	82
3.11. İŞÇİLERİN SENDİKA VE SENDİKAL HAREKET HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ.....	84
3.12. İŞÇİLERİN ÖZGÜR ZAMAN FAALİYETLERİ.....	90
3.13. İŞÇİLERİN YEMEK-MÜZİK ALIŞKANLIK VE ZEVKLERİ.....	92
SONUÇ.....	99
KAYNAKÇA.....	103
ÖZGEÇMİŞ.....	111

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Goldthorpe'un sınıf şemasının birleştirilmiş halleri	19
Tablo 3.1: Karaman'ın Şehir ve Köy Nüfusu	55
Tablo 3.2: Sosyal Güvenlik Kapsamında İnsan Sayısı ve Nüfusa Oranı.....	55
Tablo 3.3: SGK Kapsamında Aktif Çalışan Sayısı	56
Tablo 3.4: Karaman Sanayisinin Sektörel Dağılımı ve Çalışan Sayıları	56
Tablo 3.5: Pierre Bourdieu'da Sınıflara Göre Beğeni-Zevk Algısı	94

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1: Araştırmaya Katılan İşçilerin Cinsiyet Durumları	57
Grafik 3.2: Araştırmaya Katılan İşçilerin Yaş Durumları	58
Grafik 3.3: Araştırmaya Katılan İşçilerin Eğitim Durumları	59
Grafik 3.4: Araştırmaya Katılan İşçilerin Medeni Durumları	59
Grafik 3.5: Araştırmaya Katılan İşçilerin Çocuk Sahibi Olma Durumları.....	60
Grafik 3.6: Araştırmaya Katılan İşçilerin Ev Sahibi Olma Durumları.....	61

GİRİŞ

“Fabrika’da bisküviyi değil hayatımı paketliyorum. İçine biraz hayal, biraz korku, biraz inanç koyarak. Aralarına kendimden, çocuğumdan ve ailemden esirgediğim hayatın tatlarını sürerek. Herkese afiyet olsun...” Mümine, Fabrika İşçisi (Güllü: 2014:1).

Bu çalışmanın konusu, Türkiye’de, küçük bir Orta Anadolu kentinde, Karaman’da, fabrikalarda çalışan işçilerin, toplumsal hareketlilik deneyimleri ve mesleki özlemleridir. Çalışmanın amacı, büyük çoğunluğu henüz bir kuşak önce tarım işçisi ya da küçük toprak sahibi olan bu kesimin sanayi işçiliğini uzun soluklu bir toplumsal konum mu yoksa daha ileri kademelere tırmanmak için bir ara basamak olarak mı gördüğünü ortaya çıkarmaktır.

Günümüz popüler yazınında, bilhassa 1979 yılında Margaret Thatcher’in iktidarıyla birlikte güç kazanan bir görüş hayli ön plana geçti. Bu görüş, İngiltere’de geleneksel işçi sınıfı semtlerinde Muhafazakâr Parti’nin aldığı yüksek oy oranlarından yola çıkarak, artan toplumsal refahın katı sınıfsal ayrımları örselediği, kemikleşmiş sınıfsal refleksleri aşındırdığı ve işçi sınıfı kökenli ailelerin çocuklarının sınıf atlama umutlarını alevlendirdiğini öne sürüyordu. Bu görüşün dayanakları oy verme davranışıyla sınırlı değildi. Toplumsal zenginlik toplumun alt kademelerine nüfuz ettikçe, onların tüketim davranışları değişmiş, geçmişte burjuvaziyle özdeşleşen kimi ürünler artık işçi sınıfının da tüketimine sunulmuştu. Bu duruma benzer bir sürecin, kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşme çabalarının hız kazandığı, 1980 sonrası Türkiye’inde de yaşandığı düşünülebilir. O güne dek, piyasalardaki zenginliğe ulaşamayan ya da sınırlı bir şekilde ulaşabilen kırsal kesimlerin, piyasaların serbestleşmesi ve dünya ekonomisine bağlanma gibi süreçlerle birlikte toplumsal refahtan aldıkları payları önemli ölçüde artırdığı öne sürülmektedir (Can, 1997: 64; Çiğdem, 1997: 29). Bu artan refahın, Thatcher dönemine benzer bir toplumsal hareketlilik olgusunun görülmesine imkan verdiği ve alt sınıfların toplumsal hareketlilik imkanlarını artırdığı söylenmektedir.

Bu araştırma, artan toplumsal zenginliğin, işçi sınıfının gelecek beklentilerini ve mesleki hayallerini gerçekleştirilme umutlarına yansımalarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Terry Nicholls Clark ve Seymour Martin Lipset “Toplumsal Sınıflar

Ölüyor mu?” adlı makalelerinde gelişen ekonominin, toplumun tüm üyelerinin istifade ettiği bir zenginlik ürettiğini savunmaktadırlar. Onlara göre, toplumsal hareketlilik artık giderek artan miktarda aile ve sosyal köken tarafından değil, yetenek ve eğitim tarafından belirlenmektedir (Clark ve Lipset, 2007: 84). Ancak bu varsayım var olan durumun tasvirinden öte, bir ideali ortaya koymak ister gibi görünmektedir.

Toplumsal hareketliliğe yönelik sınıfsal engeller azalmakta mıdır? Yoksa bu engeller hala varlığını korumakta mıdır? Clark ve Lipset (2007: 73-86) ilk soruyu onaylarken, Mike Hout, Clem Brooks ve Jeff Manza (2007: 107-127), toplumsal hareketliliğin önünde hala sınıfsal engellerin olduğunu iddia etmektedirler. Clark ve Lipset toplumsal sınıf yapısının değiştiğini ve artık modern toplumları açıklamakta bir yöntem olarak kullanılamayacağını belirtirlerken, Hout ve arkadaşları, sınıf kavramının değişen dünya ile içeriğinin değiştiğini kabul etmekle birlikte, sınıfların toplumsal açıklayıcılığını hala koruduğunu iddia etmektedirler.

Bu çalışmada, yukarıdaki satırlarda dile getirilen tartışmayı, Türkiye örneği üzerinde sınımayı deneyeceğim. Başlıca sorun alanım, çoğunluğu kırsalda doğmuş büyümüş bir işçi sınıfı topluluğunun, toplumsal hareketlilik umutlarını ve bu umutların kaynağını açığa çıkarmaktadır. Bunun için söz konusu kesimin geçmişten günümüze toplumsal hareketlilik imkanlarındaki değişimi ele alıyorum. Bu çalışma, bizzat işçilerin kendi deneyimleri ve yaşadıklarından hareketlere tüm bu merak edilenlere cevap aramaktadır.

Kemal Karpat'ın (2003), 1968'de İstanbul'un gecekondu semtlerinde yaşayanların yaşam yolculuklarını sorguladığı çalışmasının önemli temalarından birini, bireylerin gelecek beklentileri ve toplumsal hareketlilik fırsatlarına bakışları oluşturmaktadır. Karpat, kırsaldan kente göç etmiş bu bireylerin gelecekte umutlu olduklarını ve yanında toplumsal hareketlilik fırsatlarının görece herkese eşit şekilde paylaştırıldığını düşünmektedirler. Karpat'ın görüştüğü kişilere göre, en önemli sınıf atlama mekanizması, eğitim ve diploma sahibi olmaktır. Kısacası, bundan elli yıl öncesinin Türkiye'sinde kırdan kente göç etmiş kesimlerin toplumsal hareketliliğe yönelik deneyimleri umut doludur. Özellikle Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan modernleşme süreciyle birlikte birçok yeni iş alanı ortaya çıkmış ve yeni devletin her bakımdan eğitilmiş ve modern bireye ihtiyacı gündeme gelmiştir. Bu yüzdendir ki, rasyonel ve bilimsel eğitime önem veren yeni devlet, hayalini kurduğu yeni toplumun

inşasında meritokratik –liyakata dayalı- toplumsal hareketlilik mekanizmalarını öne çıkarmayı hedeflemiştir ki bu amacında da görece başarılı olduğu yukarıda bahsedilen çalışmada görülebilmektedir. Ancak ben bu vurgunun zaman içinde değiştiğini iddia etmekteyim. Kısacası, bireylerin eğitim ve diploma sahipliği gibi meritokrasiye dayanan mekanizmalara olan güveninin giderek azalma eğilimi gösterdiğini düşünmekteyim. Pierre Bourdieu, aynı durumu, ‘değerini kaybetmiş diploma verme’ şeklinde kavramsallaştırmaktadır. Kavram, elde edilen diplomaların, geçmişe kıyasla bireyleri üst sınıflara yükseltme yeteneğinin sınırlanmasına işaret eder (Bourdieu, 2015: 232). Bourdieu’nun Fransa özelinde inşa ettiği ettiği bu kavram günümüz Türkiye’sini açıklamakta pek de zorluk çekmemektedir.

Bugüne kadar bireylerin mesleki özlemlerinin araştırıldığı çalışmaların öznesi, genellikle lise ya da üniversite öğrencilerinden oluşmaktaydı. Ancak bu çalışma, hali hazırda çalışan bir toplumsal grubun hem kişisel gelecek hayallerini hem de çocuklarına dair düşledikleri geleceği açığa çıkarmaya çalışmaktadır. Bunun için çalışmaya konu olan özneleri, araştırma sürecine aktif bir biçimde dahil etmeye çalıştım.

Bu araştırmanın temel sorunsalı şu şekilde belirtilebilir: Türkiye’de işçi sınıfı topluluklarında, toplumsal hareketlilik mekanizmalarını ve sınıf atlama umutlarını canlı tutan dinamikleri açığa çıkarmak.

Bu sorunsaldan yola çıkarak şu gibi sorulara cevap arayacağım:

- İşçi sınıfının toplumsal hareketlilik kavramına yüklediği anlam nedir?
- İşçi sınıfının mesleki özlemleri ne düzeydedir?
- İşçi sınıfının toplumsal hareketlilik mekanizmalarına dair görüş ve algıları nelerdir?
- İşçi sınıfının toplumsal hareketliliğe bakışı, eğitim düzeylerine göre farklılık göstermekte midir?
- İşçi sınıfının mesleki özlemleri, eğitim düzeylerine göre farklılık göstermekte midir?
- İşçi sınıfının toplumsal hareketliliğe bakışı, ailesinin sosyo-ekonomik kökenine göre farklılık göstermekte midir?

- İşçi sınıfının mesleki özlemleri, ailelerinin sosyo-ekonomik kökenine göre farklılık göstermekte midir?
- Evli ve çocuk sahibi olan işçi sınıfının toplumsal hareketlilik ve mesleki özlemlere olan bakışlarında farklılık var mıdır?
- İşçi sınıfının sendika ve sendikal hareketlere yönelik algı ve bakışları me düzeydedir?
- İşçi sınıfının yeme-içme ve müzik dinleme gibi zevk ve ihtiyaçlarını belirleyen etkenler nelerdir?

Bu çalışmayı bugüne kadar Türkiye’de gerçekleştirilmiş toplumsal hareketlilik çalışmalarının pek çoğundan ayıran en önemli unsur, doğrudan sahadan elde edilen özgün verilerin kullanılmasıdır. Bugüne kadar yapılmış toplumsal hareketlilik çalışmaları daha çok, ön kabullerden hareketle toplumsal hareketlilik eğilimi hakkında teorik yorumlar yapagelmıştır. Örneğin; Altan Eserpek (Eserpek: 1976), “Sosyal Mobilite ve Eğitim” adlı makalesinde sosyal mobilite ile eğitim arasındaki ilişkiyi teorik bir çerçevede ve dönemin siyasi yapısının bilimsel eğitim ve modern gelişmeye verdiği önemden hareketle yorumlamış ve eğitimin sosyal hareketlilik üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu ileri sürmüştür. Ahmet Zeki Ünal ise (Ünal: 2011), “Toplumda Tabakalaşma ve Hareketlilik” adlı çalışmasında, toplumsal hareketlilik ve toplumsal sınıflar kavramlarına dair gerek Avrupa gerekse de Amerika’daki düşünürlerin görüşleri üzerinden teorik bir anlatı sunmuş ve çalışmanın sonunda toplumsal hareketlilik mekanizmalarına dair yine teorik ön kabullerden hareketle, toplumsal hareketlilik mekanizmaları hakkında yorumlar yapmıştır. Diğer taraftan toplumsal hareketlilik çalışmalarına, uygulamalı saha araştırmalarının gerekliliğine değinen az sayıda çalışma kendini göstermektedir. Örneğin, Sibel Kalaycıoğlu ve arkadaşlarının, (Kalaycıoğlu vd.: 2010a) Ankara kenti özelinde bir SES (Sosyo Ekonomik Statü) endeksi geliştirme çabaları, toplumsal sınıfların belirlenmesinde atılmış önemli adımların başında gelmektedir. Ancak bu çalışma da ilgisini tamamen toplumsal sınıfların sınırlarının belirlenmesine verdiği için, maalesef ki hareketlilik konusunda sınırlı bilgi sunabilmektedir. Kemal Karpat’ın Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm adlı çalışması da kendi içinde, doğrudan bireylerin kendi yorumlarını temel alması, onların toplumsal hareketlilik umut ve özlemlerini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Ancak çalışmanın ana teması toplumsal hareketlilik olmadığı için, haliyle toplumsal hareketliliğe teorik bakıştan ve literatürden uzak kalmaktadır.

Özetle bu araştırma hem kişisel ve hem de genel anlamda toplumsal hareketlilik umut ve beklentileri hem de kişisel mesleki özlemleri konu edinmesi açısından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Aslına bakılırsa bu çalışmada ele alınan iki temel konu -toplumsal hareketlilik ve mesleki özlemler- bugüne kadar ki çalışmalarda iki bağımsız ekseninde ele alınmaktadır. İlk türden çalışmalar, (Karaca: 2012; Şengönül: 2007a; Arslan Cansever ve Önder Erol: 2016 vb.) yalnızca toplumsal hareketlilik ve bu hareketliliği doğuran-sağlayan mekanizmaların ortaya çıkarılması ve tartışılmasına önem verirken, ikinci tür çalışmalar ise (Sarıkaya ve Khorshid: 2009; Tuzcuoğlu: 1994 vb.); bireylerin -özellikle lise ya da üniversite öğrencisi gençlerin- meslek hayallerini ve özlemlerini konu edinmekteydi. Bu çalışma ise aslında birbirine epey yakın olan bu iki konuyu bütünleştirme gayretiyle diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Çalışma genel olarak beş bölüm şeklinde tasarlanmıştır. İlk bölümde toplumsal sınıfların birbirinden nasıl ayırt edildiği sorusu, beş ayrı sosyal bilimcinin bu soruya cevap olabilecek görüşleri ele alınmaktadır. Bu bölümde Karl Marx, Max Weber, John H. Goldthorpe, Erik Olin Wright ve son olarak Pierre Bourdieu'nun sınıf ve sınıf analizleri hakkındaki görüşlerini karşılaştırmalı bir anlatımla sunmaya çalıştım.

İkinci bölümde, toplumsal hareketlilik ve sınıf atlama mekanizmalarını konu edinen literatüre ve konuya ilişkin temel kavramlara değiniyorum. Toplumsal hareketlilik, mekânsal hareketlilik üzerinden de çalışılabilir. Ama çalışmanın sınırları açısından toplumsal hareketlilik kavramının yalnızca, bir sosyal sınıftan diğerine çıkış ya da iniş şeklinde açıklanan yorumuna önem verdim. Bireylerin benzer mesleki ve sosyal konumlar arasındaki hareketliliği olan yatay hareketlilik ile farklı meslekler ve sosyal konumlar arasındaki hareketlilik olan dikey hareketlilik de bu kısımda açıklanmaktadır.

Üçüncü bölümü, Türkiye'nin geçmiş sınıfsal yapı ve ilişkilerinin, bugünkü sınıfsal yapı hakkında birtakım bilgiler sunması açısından faydalı olacağı düşüncesiyle oluşturdum. Bu bölümde son olarak, Türkiye'nin kendine özgü sınıf atlama mekanizmaları hakkında bilgiler vermeye çalıştım.

Dördüncü bölümde, görüşmecilerden elde ettiğim verilerin analiz ve yorumlarını işledim. Bu bölümde, işçilerin, iş bulma ve başvuru süreçlerinden, mesleki hayallerine, formel eğitimin toplumsal hareketliliğe etkisinden çocuklarının geleceğe dair hayal ve beklentilerine, sendikal hareketler hakkındaki görüşlerinden boş zaman faaliyetlerine ve son olarak yemek ve müzik gibi zevk ve beğenilerine kadar birçok alanda bilgi toplamaya çalıştım. Amacım, bütün bu veri toplama alanlarından hareket ederek, işçilerin toplumsal hareketlilik mekanizmaları ve mesleki hayaller gibi olgular hakkındaki fikirlerini en iyi şekilde analiz edebilmek ve anlayabilmektir. Temel düşüncem, toplumsal ve tarihsel bir varlık olan bireyin herhangi bir olgu-kavram hakkındaki fikirlerini belirleyen-etkileyen 'şeylerin' de toplumsal ve tarihsel olduklarıdır. O yüzden ki, bireylerin iş bulma ve işe girme süreçleri, boş zaman faaliyetleri, formel eğitim ve diplomaya olan güvenleri, sendikal hareket hakkındaki fikirleri ve toplumsal zevk-beğenileri, karşılıklı olarak birbirini etkilemekte ya da belirlemektedir. Kavramlar, diğer kavramlarla karşılıklı ilişkileri göz önünde tutulduğu zaman daha iyi anlaşılabilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

Eğer işçi ve patronu aynı televizyon izlencesinden haz duyuyor ve aynı dinlenme yerlerine gidiyorlarsa, eğer sekreter işverenin kızı gibi çekici bir makyaj yapabiliyorsa, eğer negro (zenci) bir cadillac alabiliyorsa, tümü de aynı gazeteyi okuyorlarsa, o zaman bu benzeşme sınıfların yitişini değil, ama Kodamanların korunmasına hizmet eden gereksinim ve doyumların altta yatan nüfus tarafından paylaşıldığı düzeyi belirtir (Marcuse, 2010: 24-25)

1.1. SINIFSAK AYRIMLAR: SINIFLAR BİRBİRİNDEN NASIL AYIRT EDİLİRLER?

1.1.1. Sınıf Kavramı Üzerine

Toplumsal sınıflar günlük hayatımızda birebir karşılaşamayacağımız ya da daha doğrusu ancak analitik bir bakışla karşılaşabileceğimiz türden kavramsal oluşumlardır. Elbette işçi sınıfı ya da burjuvazi ve küçük burjuvazi gibi sınıfları, niceliksel olarak bir araya toplandıklarında doğrudan gözleme imkanına da sahip olabiliriz. Ancak bu tarz topluluklar toplumsal hayatın her aşamasında bir arada bulunmazlar ve bulunmak zorunda da değildirler. Toplumsal sınıf kavramı özelde sosyologlar genelde de sosyal bilimciler için, toplumsal yapıyı anlama, açıklama ve şekillendirmede anahtar kavramlardan biri olagelmıştır.

“Toplumsal Sınıflar” adlı çalışmasında Philippe Beneton (1991: 9) sınıf kavramının tarihçesine dair şunları söylemektedir:

Sınıf sözcüğü (classe) Fransızca’ya 14., İngilizce’ye ise (class) 16. yüzyılda girdi. Her ikisi de Latince classis sözcüğünden gelir; classis sözcüğü ise yurttaşları, sahip oldukları servete göre ayıran çeşitli kategorileri belirtirdi. 17. ve 18. yüzyıllar Fransızcası’nda bu terim, kategori terimine yakın daha genel bir anlam taşıyordu. Sözcük, toplumsal farklılıkları belirtmekte kullanılıyordu, ama zamanın, daha iyi oturmuş özellikle sıra ve meslek gibi hiyerarşi bildiren diğer kavramlar arasında ayrıcalıklı bir yere sahip değildi. Söz konusu durum, aynı dönemlerde (yaklaşık 1770’e kadar) İngilizce için de geçerliydi. Class sözcüğü hem kişileri hem de şeyleri sıralamada/düzenlemede kullanılıyordu; toplumsal gerçekliğe uygulandığında ise,

aynı anlam öbekleri içinde diğerlerinden pek farkı yoktu, hatta daha önemsizdi ve toplumsal örgütlenme ya da hiyerarşi konusunda özgün bir anlam taşııyordu.

Görüldüğü üzere sınıf kavramı ilk kullanılmaya başladığı zamanlarda görece daha az önem taşıırken, günümüze doğru daha çok kullanılmaya ve bunun da yanında daha çok da tartışılmaya başlanmıştır. Beneton'a göre sınıf kavramının bu denli popüler olmasının en önemli sebebi, Marx'ın ve Engels'in kuramlarının önemli bir ayağını toplumsal sınıf kavramının oluşturmasından kaynaklanmaktadır (Beneton, 1991: 17). Marx ve Engels'in çalışmalarının popülerliği, sınıf kavramının da önemini artırmıştır. Geleneksel toplumların aksine, modern toplumlarda sınıf kavramının daha açıklayıcı ve kullanışlı bir kavram olarak ortaya çıkmasının bir sebebi de, çoğu kez sınıfsal konuların açıklayıcılık gücünü merkezi önemde gören, sosyoloji disiplininin modern toplum içinde ortaya çıkmış olması gösterilebilir.

Günümüz toplumlarında sosyal bilimlerin, özellikle de sosyolojinin, üzerinde önemle durduğu, anlamaya ve açıklamaya çalıştığı konulardan biri olan toplumsal sınıflar ve bu sınıfların nasıl ayırt edildiği sorunsalı yer yer önemini kaybediyormuş gibi gözükse de toplumun işleyişini anlama ve açıklama noktasında hala güncelliğini korumaktadır. Sınıfların önemini kaybetmiş görünmesinin önemli sebeplerinden biri, sınıf kavramının salt Marksist bir çerçeveye oturtulmasından kaynaklanmaktadır. Bu da Marksizmin yükseliş ve düşüşüne bağlı olarak, sınıf kavramının da öneminin artma ve azalmasına sebebiyet vermektedir.

Toplumsal sınıfların belirlenmesi yoluyla toplumsal yapının da bugünkü durumu ve akıbeti belirlenebilmektedir. Örneğin; Kalaycıoğlu ve diğerlerinin (Kalaycıoğlu vd. : 2010a) Ankara ili özelinde hazırladıkları SES (Sosyo-Ekonomik Statü) ölçüm aracının temel işlevi, toplumsal tabakaların belirlenmesi yoluyla toplumun yapı ve işleyişinin ortaya çıkarılmak istenmesidir. Bu ve buna benzer çalışmaların ana temasında toplumsal sınıfların anlaşılmasından yola çıkılarak, sınıflar üzerinden toplumsal yapının hemen hemen tamamının anlaşılması ve yorumlanması hedeflenmektedir.

Sınıf kavramı, sosyolojik incelemeye tabi tutulduğunda, kavramın tek başına bir kelime anlamı ve sözlük manası üzerinden çalışılması araştırmanın sosyolojik bir çalışma olmasını engeller. Bu yüzden ki sınıf kavramı açıklanırken konuya bakışın

sosyal gerçeklik üzerinden olması, yani salt teorik ya da etimolojik araştırmadan ziyade bizzat sınıf kavramının topluma yansıyan yanının da araştırmaya dahil edilmesi gerekmektedir (Açıkgöz, 2000: 281; Beneton, 1991: 49-50). Aksi takdirde, sahadan ve uygulamadan uzak, sınıf çalışmalarının bir yönü hep eksik kalacaktır.

Söz konusu sorun alanı, toplumsal sınıflar ya da bu toplumsal sınıfların birbirinden nasıl ayırt edildiği sorusu olunca karşımıza çoğunlukla klasik sosyal bilimcilerden Karl Marx ve Max Weber çıkmaktadır. Sosyal bilimcilerin sınıf çalışmalarında kullandıkları birçok terimin yaratıcısı da bu iki isimdir. John H. Goldthorpe ve Erik Olin Wright ise sırasıyla bu iki ismin, görüşlerinin güncel temsilcileri olarak düşünülebilir. Bu isimlerin dışında, sınıf analizine dair daha çağdaş bir bakış açısı ise, tüketim ve yaşam tarzı üzerinden yaptığı analizleriyle Pierre Bourdieu'a aittir (Kalaycıoğlu, 2010b: 250). Bourdieu'daki ayırt edici unsur, bir nevi, bu dört ismin görüşlerinin sentezi şeklinde ifade edilebilir. Şimdi sırasıyla, bu teorisyenlerin konumuzla ilgili görüşlerine geçebiliriz.

1.1.2. Karl Marx'ın Sınıf Anlayışı

Karl Marx'ın çalışmalarının önemli kısmının ana eksenini, toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlik yapılarını anlamak ve çözümlenmeye çalışmak olmuştur. Marx'ın en büyük avantajı, yaşamının önemli bir bölümünü sanayi devriminin çalkantılarını yaşayan İngiltere'de geçirmiş olmasından dolayı, sanayileşmeyi ve modern işçi sınıfının oluşumunu bizzat yakından gözlemleyebilmesidir (Kalaycıoğlu, 2010b: 250). Marx, sınıfların doğuşunu, insan topluluklarının göçebe bir yaşam tarzından, yerleşik bir yaşam tarzına geçmesiyle birlikte başlayan tarım etkinliklerinde görmektedir. Ona göre zamanla artan bilgi ve araçlar, fazladan tarım ürünleri üretmeyi mümkün kılmıştır. Artık ürün olarak adlandırılan bu ürünler, bazı kişilerin elinde toplanmaya, birikmeye başladıkça bazı insan grupları da diğer insan gruplarından zenginlik anlamında farklılaşmaya başlamışlardır. İşte bu noktada insan toplulukları sınıflara bölünmeye başlamıştır (Marx ve Engels: 2016).

Marx açısından, sınıf kavramının önemi, aslında ezilen ve sömürülen işçi sınıfıyla birlikte düşünüldüğünde daha anlamlıdır. Komünist Manifestoda da (Marx ve Engels, 2016: 40) “tarih, sınıf mücadelelerinin tarihidir” diyerek sınıf kavramını çalışmalarının bel kemiği konumuna getirmektedir. Bu ifadeye göre tarihi anlamının

en önemli yollarından biri toplumdaki sınıf ilişkilerinin çözümlenmesinde yatmaktadır (Öngen, 2006: 25).

Raymond Aron'a göre Marx, sınıf kavramını hiçbir eserinde sistemli bir şekilde ele almamıştır (Açıkgöz, 2000: 284). Çünkü Aron'a göre, Marx, yalnızca bir bilim insanı değil aynı zamanda bir siyaset adamıydı, bundan dolayıdır ki, Marx'ta teorik ve pratik çalışmalar konusundaki öncelikler sık sık değişirdi. Bu yüzden ki, Marx'ın sınıf anlayışının kavranabilmesi için, eserlerinin bütününe göz atılıp bir değerlendirme yapılması gerekmektedir. Bu durum, Marx'ın sınıf anlayışı konusunda araştırmacıların çoğu zaman ortak paydada buluşamamalarının en büyük sebebini oluşturmaktadır (Aron, 1992:49'dan aktaran Ünal, 2011: 27-28).

Marx'a göre, bir toplumda tabakalaşma olgusunun görülebilmesi için üretim araçları üzerinde belirli bir kişi ya da toplumsal grubun kontrolünün olması gerekmektedir (Turner, Beeghley, Powers, 2010: 164). Buradan anlaşılmaktadır ki, Marx'ın sınıf anlayışının temelinde üretim ilişkileri gelmektedir. Ona göre üretim ilişkileri yalnızca sınıf oluşumunda değil, aynı zamanda toplumsal yapı, toplumsal çatışma ve ideolojinin de temel belirleyicilerindedir (Swingewood, 2010 : 89).

Ayrıntılandırmak gerekirse, Marx'a göre sınıf, üretim ilişkileri alanındaki bireylerin üretim araçlarına sahip olma ya da olmama durumlarına göre belirlenmektedir (Şengönül, 2007b: 68). Turhan Şengönül'e göre; (2007a: 56) "Toplumsal sınıflar, üretim sistemi içindeki konumları ve üretim araçları ile olan ilişkileri sonucunda ekonomik güç, gelir, mal, mülk, servet, zenginlik ve politik güç bakımından farklılaşmaktadır". Bu açıdan bakıldığında Marx dikkatini tekil bireylerden ziyade ekonomi ve politika temelli oluşturulmuş sınıflara yöneltir (Ünal, 2011: 28).

İşçiler, sermayedarlar ve toprak sahipleri modern toplumdaki en büyük üç toplumsal sınıfı meydana getirirler (Marx, 1968: 281). Ancak Marx çoğunlukla, toplumda iki sınıf görmeye meyillidir. Bunlar burjuvazi ve işçi sınıfıdır. Bu durum Komünist Manifestoda da (Marx-Engels, 2016: 41) açıkça dile getirilmektedir: "Bütün bir toplum iki büyük düşman kampa, birbiriyle doğrudan doğruya karşı karşıya gelen iki büyük sınıfa, yani burjuvazi ile proleteriyaya her geçen gün daha fazla bölünmektedir".

Ancak Marx'ın sınıf anlayışı bu derece basitleştirilmiş ve kutuplaştırılmış gibi görünmesine rağmen, aslında daha kompleks bir yapıya da sahiptir. Öngen'e göre Marx'ın bu basit anlatımının sebebi, kapitalist sınıf ilişkilerinin özünü (bağımlılık ve karşıtlık) göstermek istemesinden kaynaklanmaktadır (Öngen, 2002: 21). Marx burjuvaziyi ve işçi sınıfını başlıca toplumsal aktörler olarak görmesine rağmen, toplumda ara sınıfların da yer aldığından bahsetmektedir. Louis Bonaparte'ın Onsekizinci Brumaire adlı eserinde Marx; toprak sahipleri, finansörler, sanayi burjuvazisi, orta sınıf, küçük burjuvazi, endüstri proleteryası, lümpen proleterya ve köylülük gibi çeşitli sınıflara değinmektedir (Wright, 2016: 16). Yine de Marx, bu saydığı toplumsal sınıfların aslında ara tabakalar ile "geçiş sınıfları" olduğunu ve zamanla iki karşıt kutuptan birine yerleşeceklerini belirtmektedir (Öngen, 2002: 21). Ancak iş, gündelik hayatta işçi sınıfının teşhisine geldiğinde, bu şekilde başı-sonu belli bir işçi sınıfının varlığı net biçimde görülememektedir. Aslında burada işçi sınıfının kendi içinde birtakım ayırım ve bölünmeler yaşadığı farkedilmektedir (Geniş, 2006: 13-16).

Marx'a göre üretim araçlarıyla ilişkileri farklı olan kesimlerin, çıkarları da birbirine karşıttır. Bir üretim sisteminde burjuvazi (kapitalist) daima daha fazla kar etmek ve kazanç sağlamak ister. Bunun için işçileri (proleterya) maksimum seviyelerde çalıştırarak, yaşamının temel ihtiyaçlarını karşılamasına yetecek miktarda ücret ödemeyi seçerler. En azından bunu gerçekleştirme hevesindedirler ve beraberinde işçinin ürettiği artık değere de el koyarlar. İşçiler de bu zorlu iş şartlarına ve sömürülmeye karşı durmak isterler. Ancak hem ekonomik gücü ve hem de siyasi gücü elinde bulunduran kapitalist sınıf, işçilerin bu direniş eylemlerine ket vurur. Eğer işçi sınıfı kendi içinde birlik oluşturamamış ve örgütlenememişse henüz eylemler başlamadan bile sindirilebilmektedir (Ünal, 2011: 29). Ayrıca işçi sınıfının kendi içinde bile, aldığı ücrete göre sıralanması ve yine kendi içinde bölünmeler yaşaması da bir birlik oluşturamamalarına ve sınıf bilincinin oluşamamasına neden olmaktadır (Öngen, 2002: 25). Marx, sınıf bilincini, işçi sınıfının içinde bulunduğu ezilmişlik ve sömürülme halinde kurtulabilmesi için elzem görür. O kendinde sınıftan kendisi için sınıfa doğru bir bilinçlenmenin gerçekleşmesiyle birlikte, işçi sınıfının hem kendini, hem de kendilerine rağmen burjuva sınıfını da özgürleştirebilecek potansiyele sahip olduğundan bahseder.

George Ritzer (2013: 173) Marx'ın işçi sınıfı bilincine yönelik yaklaşımı hakkında şunları söyler;

Marx'a göre bir sınıf tam olarak, sadece, insanlar başka sınıflarla çatışan ilişkilerinin farkında olduklarında varolur. Bu farkındalık olmadan onlar sadece, Marx'ın *kendi içinde sınıf* dediği şeyi oluşturur. Onlar, bu çatışmanın farkına vardıklarında gerçek bir sınıf, *kendisi için sınıf* haline gelirler.

Burjuvazi ve proletarya arasında yaşanan bu karşıtlık, günden güne artarak sürmektedir. Marx'a göre toplum giderek iki büyük sınıf (burjuvazi ve proletarya) arasında kutuplaşacaktır. El becerisi gerektiren işler mekanikleşmekte, büyük mağazalar ve zincir şirketler küçük esnafın işlerini olumsuz etkileyerek onların piyasada tutunabilmelerini engellemektedir. Sonrasında, bu yerinden edilen insanlar, Marx'a göre, proletaryanın saflarına dahil olmak zorunda kalarak, proleterleşme dediği olguyu gözler önüne sereceklerdir (Ritzer, 2013: 174-175). “Bu nedenle burjuvazi, her şeyden önce kendi mezar kazıcılarını üretir” (Marx ve Engels, 2016: 56). Ona göre bir sınıf ancak kendi çıkarlarının bilincinde olduğu ve bu çıkarların peşine düştüğü zaman tam anlamıyla bir sınıf olabilecektir (Swingewood, 2010: 92). Marx ve Engels Fransız köylüleri üzerine şunları söylemektedir:

Onların üretim tarzı, kendilerini karşılıklı bir etkileşime sokmak yerine, birbirlerinden ayırmaktadır... Milyonlarca ailenin kendi yaşam tarzlarını, çıkarlarını ve kültürlerini başka sınıflarınkinden ayıran ve onlarla karşı karşıya getiren asgari ekonomik koşullarda yaşadığını düşünürsek, onların bir sınıf oluşturduğu açıktır. Küçük toprak köylüleri arasında ancak yerel bir bağ bulunduğu, çıkarlarının aynı olması bir topluluk ve bir politik örgütlenme ortaya çıkarmadığı için, onların bir sınıf oluşturmaları söz konusu değildir (1962:334'ten akt. Swingewood, 2010: 92).

Marx'ın bakış açısına göre işçi sınıfının tek gelir kaynağı satmak zorunda olduğu emek gücüdür. Burjuvazinin gelir kaynağı kar, toprak sahibinin gelir kaynağı ise kiradır. Marx, genel manada toplumda bu şekilde üç sınıf görür (Şengönül, 2007a: 57). Ancak o, dikkatini daha çok burjuvazi ile proletarya arasındaki karşıtlık ve sömürü ilişkisine vermektedir. Çünkü ona göre bu karşıtlık ve sömürü ilişkisinin şiddeti her gün daha da artmaktadır. Ancak Marx bu duruma bir seyirci gibi karamsar şekilde bakmamaktadır. Kendisi işçi sınıfına olan güvenini her fırsatta dile getirerek, bu sınıfın kapitalist dünyanın sınıflı ve eşitsiz düzeninin yıkımının öncüsü olacağını

düşünmektedir. Bu açıdan Marx çıkarlarının farkında olan işçi sınıfının er ya da geç yaşadıkları bu haksızlık ve sömürü ilişkisinden kendi güçleri sayesinde kurtulacaklarını dile getirmektedir. Ona göre son sınıf çatışması işçi sınıfı ile burjuvazi arasında olacaktır. İşçi sınıfı eğer yeterince bilinçlenir ve çıkarlarının farkına varıp harekete geçerse bu sınıflı yapıyı ortadan kaldırarak, Marx'ın nihai amacı olan, sınıfsız topluma erişecektir (Suher, 2003: 55).

Marx'a göre üretim araçlarının kontrol yetkisini elinde bulunduran sınıf, toplumu yalnızca ekonomik temelden güç alarak yönetmez, aynı zamanda ideolojik yönetim ve kontrol sistemlerinin de yetkilerine sahiptirler (Arslan, 2004: 129). Bu da Marx'ın sınıf anlayışının salt ekonomik temelli olmadığını göstermektedir. Zaten Marx'ın temel amaçlarından biri de, toplumdaki orantısız yetki ve güç dağılımının ortadan kaldırılmasıdır.

Marx tek başına bireylerin toplumsal hareketinin, başarıyı veya başarısızlığı kişiselleştirmesinin, sınıf içi dayanışmayı yıpratabileceğini düşünmektedir (Heath 1981:76'dan aktaran Hatipoğlu, 2008: 27). Bir diğer deyişle, Marx tek tek bireylerin bir üst ya da alt sınıflara hareket etmesinden ziyade sınıfların toptan bir toplumsal dönüşümle gerçekleşecek hareketliliğinden bahsetmeye daha istekli görünmektedir. Kapitalist dünyadaki eşitsizliklerden dolayı alt tabakalardaki bireyler, gerekli ve yeterli eğitim koşullarına ulaşamadığından dolayı zaten isteseler de iyi bir eğitim ve diploma alıp üst sınıflar arasına karışmamaktadır. Bu yüzden ki Marx, tek tek bireylerden ziyade, toptan bir şekilde, toplumun kurtuluşuna odaklanarak makro bir toplumsal hareketlilik teorisinin imkanlarını aramaktadır.

1.1.3. Max Weber'in Sınıf Anlayışı

Sınıf ve tabakalaşma konusunda dikkat çeken önemli isimlerden biri de Max Weber'dir. Weber, Marx'ın sınıfları anlama ve açıklamada temel aldığı bazı görüşleri kullanmakla birlikte ondan ayrıldığı hususlar vardır. Weber, Marx'ın üretim araçlarının sahipliğinden doğan sınıf anlayışını kabul etmektedir. Ancak Weber bu tek faktöre, yani ekonomik faktöre, saygınlık (statü) ve iktidar (parti) gibi yapıları da eklemektedir (Ünal, 2011: 34). Görüldüğü üzere, Weber'in sınıf anlayışı Marx'ın aksine daha çoğulcu bir yapı arz etmektedir (Gönç Şavran, Güneş, Suğur ve Güllüpinar, 2012: 126).

1.1.3.1. Sınıf, Statü ve Parti

Weber'in zamanında Almanya'da toprak sahipleri güçlü bir konumda bulunurken, sanayiciler tam olarak gelişme fırsatı bulamamıştı. Sanayinin gelişmesindeki en önemli destek ise devletten gelmiştir. Bu somut olaylardan ötürü Weber, salt ekonomik yapıyı temeline almaktan ziyade siyasi erkin belirleyiciliğine de önem vermiştir (Kalaycıoğlu, 2010b: 252). Buradan anlaşılmaktadır ki Weber, sınıfların anlaşılması ve belirlenmesinde yalnızca üretim ilişkileri ve mülkiyet sahipliğine değil aynı zamanda iktidar (güç) kurumunu da yer vermektedir. O, bireylerin sahip oldukları bilgileri, becerileri ve tecrübeleri onlara yaşamın daha iyi mevkilerine yükselme fırsatı vermesi açısından önemli görmektedir. Weber'in saygınlık dediği ve sınıfsal konumları belirleme açısından önem taşıyan kavramı böyle açıklanmaktadır (Şengönül, 2007: 73).

Weber (1998: 270) açısından gelir ve mülkiyet anlamında benzer konumları işgel eden bireyler grubu sınıf'ları oluşturur. Burada sınıflara ekonomik bir boyut verilmektedir. Bu yüzden Weber şunları söylemektedir: "Kısaca 'sınıf konumu' son kertede 'piyasa konumu' dur" (Weber, 1998: 271). Ancak, Marx gibi, Weber de bu basitleştirmeyi çoklu bir sınıf yaklaşımı geliştirebilmek için bir başlangıç noktası olarak görmektedir. Marx'ın sınıf kuramının ekonomik boyutunu kabul etmesine rağmen, Weber bu boyuta statü ve iktidara boyutlarını da ekleyerek kuramına çoklu bir bakış kazandırmaktadır.

Weber, bu üç boyutun birbirine eklemlenebileceğini dile getirmektedir (Suher, 2003: 67-68). Ancak bu üç boyutun hepsini göz önüne alarak bütünsel bir sınıf şeması oluşturmak oldukça zor görünmektedir. Örneğin, günümüz toplumlarında, bireylerin hangi sınıfa mensup olduğunun analizi çoğunlukla yalnızca ekonomik gelirleri, meslekleri ve mülkiyetleri üzerinden yapılmaktadır. Her ne kadar bu tarz analizler yanlış olmamakla birlikte, Weber'in çoklu sınıf anlayışına göre eksik görünmektedir.

Weber, sınıf ve statü arasındaki ilişkiyi "araçsal" ve "değer yönelimli rasyonel eylem" kavramları çerçevesinde tartışır. Ona göre, sınıf yönelimli eylemler ekonomik gelir ve kazançla ilgili olması bakımından araçsal-rasyonel eylem olarak görülmektedir. Statü yönelimli eylemler ise bireylerin sosyal hayatlarını içeren

kültürel olgu ve olaylarla ilgili olması bakımından, değer-rasyonel eylem olarak görülmektedir (Turner, Beeghley ve Powers, 2010: 230). Siyasi oluşumların eylemleri, hem üye kazanmaları ve bunun için çaba sarf etmeleri hem de devamında iktidara ulaşmak istemeleri anlamında, araçsal-rasyonel eylem kategorisine yerleştirilebilir. Hem de aynı parti gruplarının eylemleri, elde etmeyi planladıkları iktidarı, toplumsallaşmayı sağlamak ve bireylere sahip oldukları otoriteleri bağlamında toplumun yönetiminde söz sahibi olma fırsatı vermeyi hedeflemeleri açısından değer-rasyonel eylem örneği olarak gösterilebilir.

Weber'in çoklu sınıf anlayışına göre, bir birey, örneğin ekonomik boyut göz önüne alındığında üst tabakada yer alırken, statü boyutu ele alındığında alt tabakada yer alabilmektedirler. Weber, Marx'ın aksine bireyin salt ekonomik durumundaki değişimlerle bir sınıftan diğer sınıfa kolayca inebilmesi ya da çıkabilmesini bu kadar basit görmemektedir. Bu yüzdendir ki Weber'in sınıf teorisi çoğu zaman daha sofistike anlamlar barındırmaktadır (Ritzer, 2013: 237). Örneğin, Weber'in sınıf anlayışına baktığımızda mülk sahipliği açısından zayıf konumdaki, düşük gelirli, ancak bir köyde sevilip sayılan, bilgeliği ve tecrübesine güvenilen bir çoban, tabakalaşmanın ekonomik boyutunda alt bir sınıfta yer alırken statüsel anlamda üst seviyelerde yer alabilmektedir.¹ Statü gruplarındaki bireyleri sınıflamanın temelinde ekonomik anlamda piyasadaki ve üretim sürecindeki konumlarının yattığını söylemek doğru olmaz. Weber bununla birlikte Marx'ın ele almadığı tüketim tarzlarının ve yaşam biçiminin de sınıf analizinde önemli olduğunu vurgulamaktadır (Cosser, 2015: 211). Weber'e (1998: 278) göre;

Statü onurunun özünü oluşturan şey, belli bir çevreye mensup olmak isteyen herkesten, her şeyden önce belirli bir hayat tarzına sahip olmasının beklendiğidir. Bu beklentinin yanı sıra, "sosyal" ilişkilere kısıtlamalar da getirilir. (Sosyal ilişkiden kasıt, ekonomik amaçlara ya da iş hayatının diğer herhangi bir işlevsel amacına bağlı olmayan ilişkidir.)... birey belli bir grubun hayat tarzının taklitçisi olmaktan çıkıp, o grubun kabul edilmiş ve içe dönük eylemlerine uyum göstermeye başladığı zaman, "statü"sü gelişmeye başlamış demektir.

Kısacası, işçi sınıfında bir bireyin aniden zengin olup kendini üst tabakada görmesi ve oraya ait olduğunu düşünmesi yetmez. Aynı zamanda üst tabakanın asıl

¹ Pierre Bourdieu, bu örnekteki çobanı, formel eğitim kurumlarından elde edilen diplomadan yoksun ama kültürel sermaye hacmi yüksek biri olarak tanımlamaktadır (2015: 42).

sahipleri de onu kendi içlerine kabul ettiği zaman, ancak o zaman, birey statü anlamında o gruptadır.² Weber'e (1998: 280) göre, zamanla statü grupları kapalı bir "kast" halini almaktadırlar. Hatta statü grubuna girişler çeşitli teamül ve ayinlerle de desteklenir hale gelebilmektedir.

Weber'e göre sınıf tabakalaşmasının temelinde üretim ve mülkiyet ilişkileri, yani tabakalaşmanın ekonomik boyutu varken, statü tabakalaşmasının temelinde ise tüketim biçimlerimizi belirleyen yaşam tarzı söz konusudur (Weber, 1998: 286). Açıkçası Weber, sınıfların oluşumunda yalnızca üretimin ve üretim araçlarının mülkiyetini değil, aynı zamanda tüketim boyutlarını da sınıf analizinin merkezine yerleştirmektedir. Bu da demektir ki bireylerin sahip olduğu her türlü maddi gelir ve mülkiyetlerin yanı sıra manevi mülkiyetleri olan bilgi, beceri ve tecrübelerini bu piyasa konumlarında pazarlayabilmeleri ölçüsünde bireyler, sınıflara ya da statü gruplarına dahil olmaktadır.

Weber'e göre sınıflar, ekonomik düzen içinde, statü grupları sosyal düzen içinde ve parti grupları ise güç ve iktidar düzeni içinde varolmaktadır. Parti grupları aynı zamanda bir toplumsallaştırma görevini de yerine getirirler. Bu grupların temel amacı güce sahip olmaktır. Bu uğurda toplumun her katmanından insanı kazanmaya çalışırlar (Weber, 1998: 287). Weber'e göre partiyi (iktidar) temele alan sınıf anlayışı bireylerin sahip olduğu otoriteye gönderme yapmaktadır. Herhangi bir parti, dernek ya da sendikaya üye olmayan bireylerin bu alandaki ayrıcalık ve otoriteleri de kısıtlıdır. Kısacası, bireyler bir siyasi gruba dahil olmaları vasıtasıyla toplumun siyasi hayatında da söz sahibi bir konuma gelebilmektedirler (Kalaycıoğlu, 2010b: 253-254).

Özetle Marx'ın aksine toplumsal sınıflar konusunda daha çoğulcu bir yaklaşıma sahip olan Weber, bireylerin toplumsal sınıf konumlarının belirlenmesinde birçok faktörün (ekonomik durum, saygınlık durumu, güç durumu gibi) aynı anda etkili olabileceğinden bahsetmektedir. Weber'in tabakalaşma anlayışının en önemli kavramlarından biri "güç"tür (Riviere 1977;18 den akt. Eyce, 1999: 274). Onun tabakalaşmaya çoklu bakışının altında da güç kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Sınıf, statü ve parti tabakalaşmalarında Weber; sınıf için ekonomik gücü, statü

² Richard Sennett ve Jonathan Cobb da (2017) üst sınıfa yükselmiş işçilerin yeni sınıfsal konumlarına adaptasyonda yaşadıkları konum krizlerinden bahsetmektedir.

grupları için sosyal gücü ve parti tabakalaşması için de politik gücün önemine vurgu yapar. Böylesi çoklu tabakalaşma anlayışı Weber'den sonra özellikle Bourdieu da kendini göstermektedir. O da özellikle kültürel, sembolik ve sosyal sermaye gibi kavramlarıyla, bireylerin aslında sahip oldukları güce göre toplumsal yapıda belirli sınıf ya da statü gruplarına yerleştiklerini dile getirmektedir.

Weber toplumsal hareketlilik konusunda da Marx'tan ayrılmaktadır. Marx'ta neredeyse imkansız olarak görünen bireysel toplumsal hareketlilik kavramı, Weber için hayata geçirilip ulaşılabilir bir gerçeklik olarak görünür (Ünal, 2011: 40; 2004: 168). Weber'in bu tutumu, rasyonelleşme ve bürokrasi kavramlarının toplumsal yapıdaki hakimiyetlerinden kaynaklanmış olabilir. Devlet kurumlarının giderek daha karmaşık hale gelmesi, bu kurumların yapısal bir reformdan geçmelerini mecbur kılmıştır. Bu yapısal reformların inşasında kullanılacak önemli kavram da rasyonelleşmedir. İşte kurumlardaki bu dönüşüm ve rasyonelleşme, beraberinde modern bir bürokrasi yapısının doğuşuna imkan vermiştir. Yine bu bürokrasi yapısı da kendi içinde çalışacak rasyonel-yetenekli-modern bürokratlara ve memurlara ihtiyaç duymuştur. Böylesi artan memur ve bürokrat ihtiyacı da, yeterli ve gerekli eğitimi alabilmiş alt sınıf çocuklarının bu konumlara yükselebilmelerinde önemli bir rol oynamıştır.

Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu adlı çalışmasında da Weber (2014), Protestan ahlakına sahip bireylerin -çalışan üreten ve ürettiğini harcamayıp tekrar işine yatıran ve gerçek kurtuluşun çok çalışıp az harcamayarak gerçekleşeceğine inanan insan tipi- toplumsal hareketlilik imkanlarından bahsetmektedir. Böylesi çileci bir çalışma ve ekonomi ahlakına sahip bireyler zaman içinde ekonomik anlamda giderek yükselmektedirler. Bu sınıf atlama olgusunu Weber (1997: 37), iki mezhebi (Katoliklik ve Protestanlık) karşılaştırarak şu şekilde açıklamaktadır: "Katolik... daha sakindir; daha az kazanma güdüsü ile donatılmıştır, çok az bir geliri de olsa, olanaklı en emin yaşam biçimini, sonunda ona onur ve zenginlik getirebilecek tehlikeli, heyecanlı bir yaşam biçimine tercih eder".

Buraya kadar anlatılanlar, genellikle teorik kuramlarını içine almaktaydı. Devam eden başlıkta sınıf ve toplumsal hareketlilik kavramının güncel teorik açıklamalarına değinilecektir.

1.1.4. John H. Goldthorpe ve Erik Olin Wright'da Sınıflar Nasıl Ölçülür ya da Ölçülmelidir?

İngiliz sosyal bilimci John H. Goldthorpe, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra toplumsal hareketlilik ve toplumsal sınıfların şemaları konusuna eğilen araştırmacıların başında gelmektedir. Goldthorpe ve arkadaşlarının (Robert Erikson ve Lucien Portocareo) temel amacı, toplumsal bir sınıf şeması ortaya koymaktır. Bunun için öncelikle, bu sınıf şemasının temel değişkenlerinin belirlenmesi gerekmiştir. Çoğunlukla neo-weberci bir teorisyen olarak görülen –her ne kadar kendisi bu tanımları kabul etmese de- Goldthorpe, sınıf şemasının merkezine mesleği ve mesleki değişimleri yerleştirmiştir (Giddens, 2012: 350). Onun sınıf görüşüne göre bireylerin sınıfsal konumlarını belirlemenin en iyi yolu, mesleklerin bir değişken olarak kullanılmasıdır. Ardından Goldthorpe, meslekleri piyasa ve iş durumu temelinde bir ayrıma tabi tutmuştur. Buna göre; piyasa durumu –bir mesleğe toplumun yüklediği değer, albeni- bir mesleğin gelir düzeyi, istihdam koşulları ve gelecek güvencesi sağlama potansiyeli açısından tanımlanırken, iş durumu ise, yine aynı mesleğin üretim süreci ve bu süreçteki otorite ve kontrol düzeyiyle tanımlanmaktadır (Breen, 2017: 55-56). Kısacası, Goldthorpe'a göre mesleklerin, sahip oldukları otorite ve denetim güçleri onların sosyal sınıflarını belirlemede önemli olmasına rağmen yeterli değildir. Goldthorpe bunun yanına mesleğin –kamuoyu tarafından bir mesleğin sevilmesi ve ona değer verilmesi gibi, doktorluk veya mühendislik gibi- piyasadaki değerinin de bireylerin sosyal sınıflarını belirlemede önemli olduğuna vurgu yapmaktadır

Goldthorpe, kendi döneminde yaygın olarak kullanılan betimleyici sınıf analizlerine eleştiriyle yaklaşmaktadır. Ona göre, betimleyici sınıf analizlerinin temel amacı yalnızca sınıflar arasındaki eşitsizliklerin betimlenmesidir. Toplumsal sınıfların nasıl oluştuğu ve kendini nasıl sürekli yeniden ürettiği sorusuna cevap aramaktan uzak böylesi şemaların yerine, Goldthorpe ilişkisel sınıf şemalarının, sınıflar arasındaki karşılıklı etkileşim ve ilişkilerin de sınıfların inşasında önemli olduğunu belirtmektedir. Kendi sınıf şemasını da bu temalar üzerinden inşa etmeye çalışmıştır (Giddens, 2012: 350).

Tablo 1.1. Goldthorpe'un sınıf şemasının birleştirilmiş halleri

11-sınıflı versiyon	7-sınıflı versiyon	4-sınıflı versiyon
I Yukarı hizmet sınıfı	I Yukarı hizmet sınıfı	I+II Hizmet sınıfı
II Aşağı hizmet sınıfı	II Aşağı hizmet sınıfı	
IIIa Kol emeği olmaksızın çalışanlar, yüksek dereceli	III Kol emeği olmaksızın çalışanlar	IIIa+V Orta sınıf
IIIb Kola emeği olmaksızın çalışanlar, düşük dereceli		IIIb+VI+VII Kol işçileri sınıfı
IVa Çalışanı olan küçük mülk sahipleri	IV Küçük burjuvazi	IV Küçük burjuvazi
IVb Çalışanı olmayan küçük mülk sahipleri		
IVc Çiftçiler ve birincil üretimdeki diğer serbest meslek sahibi işçiler		
V Düşük dereceli teknisyenler ve kol işçilerinin yöneticileri	V Teknisyen ve yöneticiler	IIIa+V Orta sınıf
VI Vasıflı kol işçileri	VI Vasıflı kol işçileri	IIIb+VI+VII Kol işçileri sınıfı
VIIa Yarı vasıflı ya da vasıfsız tarım dışı kol işçileri	VII Vasıfsız kol işçileri	
VIIb Yarı vasıflı ya da vasıfsız tarım kol işçileri		

Kaynak: Breen, 2017: 61

Neo-marksist bir sosyal bilimci olan Erik Olin Wright da toplumsal sınıfların çözümlenmesinde önemli görüşler ve yeni kavramsallaştırmalar ortaya koyan isimlerdendir. Açıkçası Wright, yeni bir Marksist sınıf analizi ve anlayışı geliştirebilmenin imkanlarını aramaya koyulmuştur. Wright'ın yeni bir Marksist sınıf

anlayışı inşa etmek istemesinin altında yatan sebep, Marx'ın "kutuplaşma tezi'nin gerçekleşmekten uzak olduğunu kişisel olarak kabul etmesidir. Kutuplaşma tezine göre, bugünkü orta sınıf diye adlandırılan küçük burjuvazi ve yöneticiler gibi toplumsal gruplar -burjuvazi ve işçi sınıfının dışında kalan toplumsal gruplar- zaman içinde mülksüzleşerek işçi sınıfına dahil olacaklardır. Ancak Wright bu tezin realiteye uygun olmadığı görüşündedir (Wright, 2016: 18).

Wright'ın, sınıf şemalarını inşa ederken kullandığı birbirini tamamlayan üç temel değişken; sermaye varlıkları, örgütsel varlıklar ve beceri varlıklarının denetimidir (Koşar, 2016: 49). Ona göre, üst sınıflar, bu üç değişkeni de denetleme gücüne sahipken, işçi sınıfı bunlardan hiçbirini denetleme gücüne sahip değildir. Wright'a göre, bireylerin sosyal konumunu belirleyen en önemli unsur, sahip oldukları "güç"tür. Böylesi bir güç ve sahip olma teması hem Marx hem de Weber'de karşımıza çıkmaktadır. Wright'a göre kabaca, üst sınıfa ait olanların -yani kapitalistlerin- tüm üretim sürecini denetleyebilme gücü varken, alt sınıflar -yani işçilerin- böyle bir kontrol ve denetleme gücünden mahrumdurlar (Giddens, 2012: 348). Wright toplumsal sınıfları anlamaya çalışırken, hayati önemde gördüğü grup, orta sınıf olarak adlandırılan mesleklere sahip bireylerin durumudur. Çünkü ona göre orta sınıf mesleklere sahip -danışman, yönetici, müdür vs.- bireylerin otorite ve denetleme güçlerine sahiplik durumları oldukça karmaşık görünmektedir. Şöyle ki, bir firmanın yöneticisi çoğunlukla firmada kendi konumuna göre alt konumda çalışan herkes üzerinde denetim gücüne sahip olmasına karşın, yine de onun bu gücü sınırlıdır. Bu yöneticinin de hesap vermek zorunda olduğu bir yönetim kurulu ya da bir patron söz konusudur. İşte bu yönetici bazen yöneten konumunda bulunurken bazen de yönetilen konumuna düşebilmektedir. Wright böylesi konumları "çelişkili sınıf konumları" olarak adlandırmaktadır (Wright, 2017: 29-32). Aslında Wright'ın sınıf analizleri konusunu dert edinmesinin asıl sebebi, Marksist sınıf yaklaşımının üstüne gitmediği ya da görece önemsiz gördüğü orta sınıfların ya da diğer bir deyişle Wright'a göre çelişkili sınıf mevkilerinin anlaşılması ve sınıf şemalarına dahil edilmesi olmuştur. Uzman yönetici ve uzman denetçi gibi meslek kolları onun gözünde yukarıda bahsedilen -sermaye varlıkları, örgütsel varlıklar ve beceri varlıkları- değişkenlerden çoğunlukla son ikisine sahip görünürler. İşte bu yüzden ki, bu meslek uzmanları sahip oldukları "güç"ler sayesinde diğer işçiler üzerinde bir denetim kurabilme gücüne sahip olmaktadır. Ancak öte yandan bu meslek kolları

bizzat fabrika ya da şirket patronu tarafından denetlenme olgusundan kurtulamamaktadır, yani bu anlamda bir proletere dönüşmektedirler. Wright'ın sınıf analizine belki de en önemli katkısı, orta sınıfları yetkin bir şekilde şemasına yerleştirebilmesidir.

Hem Goldthorpe hem de Wright aslında temel değişken olarak bireylerin meslek hiyerarşisindeki konumlarını öne çıkarmaları açısından birbirlerine benzemektedirler. Ancak Goldthorpe mesleklerin piyasa karşısındaki popülaritesi ve değerine önem verirken, Wright, mesleğin çalışma anında sahip olduğu otorite ve denetim gücüne önem vermektedir.

Bu noktaya değin, hem klasik sınıf yaklaşımları (Marx ve Weber gibi) hem de güncel sınıf yaklaşımları (Goldthorpe ve Wright gibi) ele alındı. Şimdi de sırada, her iki yaklaşımdan da bir şeyler alıp, daha sentezci bir sınıf yaklaşımı geliştirmesi bakımından, Pierre Bourdieu'nun sınıf anlayışını tartışmak gerekir.

1.1.5. Pierre Bourdieu'nun Sınıf Anlayışı

Pierre Bourdieu'ya göre, yukarıdaki satırlarda söz edilen çalışmaların, gerek Marx'ın ya da Weber'in, gerekse de yeni nesil sınıf şeması analizcilerinin hatası ya da eksikliği, sorunu yalnızca belirli bir perspektiften incelemeye olan düşkünlükleridir. Peki nedir bu perspektifler? Bunları kısaca şöyle açıklayabiliriz: Marx sınıfları analiz ederken çoğunlukla, yalnızca ekonomik ilişkileri merkeze almaya eğilimlidir. Weber ise bireyin öznel anlam dünyası ve deneyimlerini anlamak kaygısıyla, yapı ve kurumların belirleyiciliğinden uzaklaşma eğilimindedir. Güncel teorisyenler de benzer şekilde, Marx'ın ve Weber'in devamcısı olmaktan öteye gitmekte zorluk çekmektedirler. Bourdieu'nun iddiası ise, toplumsal sınıfların belirlenmesinde bireye ve topluma dair ne kadar çok değişken sınıf analizlerine dahil edilirse, ancak o zaman en gerçekçi sınıf analizine yaklaşmanın mümkün olacağıdır.

Bourdieu, eğitim, meslek, maddi gelir gibi klasik toplumsal sınıf belirleme araçlarıyla birlikte, sınıfların belirlenmesinde bireylerin özel zevkleri, hobileri, tüketim alışkanlıkları yani özetle yaşam tarzının da (beslenme, yerleşim tarzı, giyinme vb) dikkate alınması gerektiğinden bahsetmektedir. Ona göre, bireylerin hayat tarzları ve tüketim örüntüleri, onların toplumsal sınıf konumları hakkında bilgi verebilme potansiyeline sahiptir (Ünal, 2011: 75; Kalaycıoğlu, 2010b: 255). Kısacası, Bourdieu

“sınıf” kavramını, ne Marx gibi üretim ilişkileri ne de Weber gibi bireylerin pazar ilişkilerindeki konumuna göre tanımlamak yerine, sosyal ilişkilerdeki konum üzerinden tanımlamak ister (Brubaker, 2007: 244).

Loic Wacquant’a göre (2014: 65), Bourdieu Marksist teorinin ekonomik belirlenimciliğini, Weber’in çoklu sınıf anlayışını ve Durkheim’in sınıflandırma çabalarını birarada kullanmaya çalıştığı bir teori geliştirmektedir. Bourdieu tek tek ne Marx ne de Weber’in kuramlarınının geçersiz olduğunu belirtir. Onların kuramlarını yanıtlamaktan ziyade eksik oldukları hususlara dair vurgu yapmaya eğilimlidir.

Bourdieu, Ayrım (2015: 164) adlı çalışmasında, toplumsal sınıfı şöyle tanımlar:

Toplumsal sınıf ne tek bir nitelik (sermayenin hacim ve yapısı gibien belirleyici olan nitelik söz konusu olduğunda bile) ne belli bir *nitelikler* toplamıyla (cinsiyet, yaş, toplumsal veya etnik köken –örneğin beyaz ve siyahların, yerli ve göçmenlerin payı vb.- gelir, eğitim seviyesi vb.) ne de bir neden sonuç, koşullayan koşullanan ilişkisi içindeki temel bir nitelikten (üretim ilişkilerindeki konumdan) yola çıkılarak sıralanmış nitelikler zinciriyle tanımlanabilir. Toplumsal sınıf, niteliklerin her birine ve pratikler üzerinde uyguladıkları etkilere öz değerini veren tüm ayırt edici nitelikler arası ilişkilerin yapısıyla tanımlanır.

Bourdieu, bu açıklamasıyla hem Marx’ın tek cepheli sınıf analizi yaklaşımına hem de Weber’in çoğulcu sınıf analizi yaklaşımına temkinli yaklaşarak, bu iki yaklaşımı aşmaya çalışmaktadır. Bourdieu, bireyleri belirli sınıflara yerleştiren çeşitli niteliklerin reel dünyadaki ve bireylerarasındaki ilişkilerine daha fazla önem vererek daha kompleks bir sınıf analizi yaklaşımı geliştirmektedir.

Toplumsal sınıfların belirlenmesinde Bourdieu “beğeni” kavramına ve bu kavrama karşılık gelen realitelere önem verir. O, bireyleri belli sınıfsal konumlara yerleştirmesi açısından beğeni kavramını sınıf çalışmasının merkezine almıştır. Ona göre, bireyin beğeni yargısı kişisel bir özellik olmaktan ziyade, eğitim ve kültürden kaynağını alan, bir toplumsal olgudur (Wacquant, 2014: 65). Bir başka deyişle, bireylerin bugün kü yemek ya da müzik tarzı beğenileri, aslında onların geçmişteki deneyimleriyle ve toplumsal bir inşayla belirlenmektedir. Bourdieu Ayrım’da (2015: 29) toplumsal sınıfların belirlenmesinde, bireylerin beğenilerinin dikkate alınması gerektiğini öne sürmektedir. Ona göre bireylerin bir olgu ya da eylemi beğenip

beğenmemeleri onları bir toplumsal sınıfa sokma ya da bir toplumsal sınıftan dışlama potansiyeli barındırır.

Bourdieu sosyolojisinin temel kavramlarından biri olan habitus, onun sınıf anlayışının da merkezi bir noktasındadır. Ona göre habitus eylemlerimizi yönlendiren içsel eğilimlerdir (Bourdieu, 2015: 16-19). Bu içsel eğilimlerimizin oluşumunda da yaşadığımız çevre, aile ya da çeşitli eğitim kurumlarından aldığımız bilgi ve edindiğimiz tecrübeler gelmektedir. Calhoun (2014: 103) habitus'u şöyle anlatmaktadır:

Toplumsal oyunlara katılmak salt bilinçli bir seçim değildir. O, üzerinde düşünmeden yaptığımız bir şeydir. Biz bir anlamda zaten sürekli onun içindeyizdir. Çocuklukta yetişkin rollerine hazırlanırız. Büyürken bizden bir mesleğe sahip olmamız gerektiğini öğrenmemiz istenir. Düzgün oturmamız ve sorulduğunda cevap vermemiz istenir. Ailelerimizin kiliseye –ebeveynlere bağlı olarak para veya şöhrete-saygı duyduklarını görürüz. Neyin onaylanıp onaylanmadığına, neyin işe yarayıp yaramadığına bakarak, kendimize özgü yeni eylem biçimleri, yaşantılarımızdaki oyunlarla ilgili karakteristik bir davranış biçimi geliştiririz. Kendine güveni veya utangaçlığı öğreniriz. Her iki örnekte de, sosyalleşme sürecinin gücü, büyük ölçüde bedensel olarak, basitçe kim olduğumuzun, dünyada nasıl var olduğumuzun bir parçası olarak yaşanır. Bu duygu habitustur.

Bourdieu toplumsal sınıfların oluşumu ve ayırt edilmesinde habitus kavramından sonra sermayeler kavramına önem vermektedir. Ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel olmak üzere dört tip sermayeden bahsetmektedir. Ekonomik sermaye bireylerin maddi mülk ve kazançlarıyla elde ettiği bir sermaye tipidir. Kültürel sermaye bireyin aile, okulda ve çevresinde edindiği tecrübe ve maddi olmayan kazanımlara işaret etmektedir. Sosyal sermaye bir gruba aidiyet ve toplumsal ilişkilerin kuvvetini betimlemektedir. Simgesel sermaye ise fiziki görünüm, mevki ve makam isimleri gibi sembollere işaret etmektedir Kültürel sermaye ise, genellikle eğitim kurumlarında kazanılan bilgi ve becerileri anlatır (Bourdieu, 1995: 158-159; Bourdieu ve Wacquant, 2014: 108). Bourdieu'nun sınıf şeması da bu sermayelerin varlığı ve yokluğuna göre kendini göstermektedir. Şöyle ki ona göre, temelde ekonomik ve kültürel sermayeleri yüksek olan bireyler üst sınıf konumlarında yer almaktadırlar. Bourdieu, sınıf kavramını çözümlerken, sınıfların farklılıklarına vurgu yapar. Hatta sınıfların varlığını reddetmenin, farklılıkları da reddetmek olduğunu

belirtirken, farklılıklar ile sınıf kavramını eş tutma eğilimindedir (1995: 27). Bourdieu'nun amacı, sınıfı, soyut ve anlaşılmaz halinden çıkarıp daha somut ve anlaşılabilir bir hale getirmektir. Bourdieu (1995: 28), bu durumu şöyle anlatmaktadır:

Toplumsal sınıflar (her ne kadar Marx'ın kuramıyla yönlendirilen siyasal çalışma, kimi durumlarda onları, en azından harekete geçirme mercileri ve vekiller aracılığıyla var etmeye katkıda bulunabilmişse de) yoktur. Var olan, bir toplumsal uzamdır; içinde her halükarda, sınıfların sanal durumda, net olmayan çizgiler halinde, verili olarak değil de yapılması söz konusu olan bir şey halinde var oldukları bir farklılıklar uzamıdır.

Toplumsal sınıflar yerine farklılıklar uzamı kavramını kullanmasına rağmen Bourdieu'nun aslında toplumsal sınıflardan bahsettiği gözden kaçırılmamalıdır. Bourdieu toplumsal sınıf anlayışının temelini basitçe tahakküm eden ve tahakküme uğrayan şeklinde açıklar. O Marksist açıdan yalnızca ekonomik duruma odaklanmaktan ziyade kültürel sermaye dediği olguyu da kuramına ekler. Ona göre özellikle ekonomik ve kültürel sermayesi güçlü olan kapitalistler, üst düzey yöneticiler, üniversite hocaları, entelektüeller vb. sahip oldukları ayrıcalıklı konumu sürekli korumak ve yeniden üretmek zorundadırlar. Bunların yanında Bourdieu sürekli üst tabakayı taklit eden bir küçük burjuvaziden de bahsetmektedir. Küçük burjuvazi, üst sınıfa öykünme ve onu taklit etme hevesi içindedir ancak ekonomik sermayesinin yokluğu karşısına bir engel olarak çıkmaktadır. Son olarak ise alt tabaka gelir. Alt tabakanın ekonomik ve kültürel sermayesi zayıftır (Swartz, 2011: 233-234).

Bourdieu en önemli eserlerinden biri olan Ayrım'da, bireylerin beğenilerinin hem bir sınıfla bütünleşme hem de bir sınıftan dışlanma bağlamında okunabileceğini belirtmektedir. Örneğin, sanat yapıtlarının beğenilip beğenilmemesi, bireyleri bir toplumsal sınıfın içine dahil edebilir ya da dışlayabilir (Bourdieu, 2015: 29-31). Özellikle üst sınıfların beğenileri ve hobileri kendilerine özgüdür ve öyle de kalmak zorundadır. Böylelikle diğer sınıflardan insanların beğeni ve zevkleri dışlanmakta, yok sayılmaktadır. Çünkü eğer o hobi ve zevklere orta sınıf ya da alt sınıf ulaşmayı başarır, sınıflar arasındaki geçirgenlik artar. Bu durum da üst sınıfta itibar kaybına yol açabilir. Bu noktada üst sınıf kendi zevk ve hobilerini sürekli yenilemek hatta değiştirmek zorundadır. Çünkü üst sınıfa mahsus bir eylem ya da hobinin yaygınlaşması aslında üst sınıfın zararına olan bir durumdur. Bu yüzden üst sınıfın

güncel hobi ve zevkleri bu yaygınlaşan ve kolay ulaşılabilen zevk ve hobilerin yerine ikame etmesi gerekmektedir (Ünal, 2017: 383-384). Toplumsal kapanma adını verdiği, benzer bir durumu, Weber (2012: 153), şu şekilde açıklamaktadır:

Sosyal bir ilişki, nitelik olarak ister cemaatsel isterse cemiyetsel olsun, düzen sistemi ona katılmak isteyen ve gerçekte de bunu yapma durumunda olan hiç kimsenin katılımını reddetmiyorsa dışarıdakilere ‘açık’ olarak isimlendirilecektir. Öte yandan bir ilişki, öznel anlamına ve bağlayıcı kurallarına göre, belli kişilerin katılımı kabul edilmiyor, sınırlanıyor ya da belli koşullara tabi kılınıyorsa dışarıdakilere ‘kapalı’ olarak adlandırılacaktır.

Bourdieu Ayrım’da (Bourdieu, 2015: 186-187; Swartz, 2011: 226) yukarı doğru, aşağı doğru ve durgunluk olmak üzere üç tip toplumsal hareketlilikten söz etmektedir. Bourdieu düşüncesinden bakıldığında, bireylerin yukarı doğru bir toplumsal hareketlilik gerçekleştirebilmeleri için özellikle ekonomik ve kültürel sermayelerinin güçlü olması gerekmektedir. Ona göre, bir sermaye türü diğer bir sermayeyi elde etmede kullanılabilir. Yani ekonomik sermayesi olan biri elindeki maddi gücü kullanarak kültürel sermayeye erişebilir.

Bourdieu’nun kuramının, Marx ve Weber’in kuramlarından farkı, ekonomi ya da rasyonelleşme gibi büyük olguların yanına bireylerarası ilişkileri, beğeni ve yaşam tarzını eklemesinde yatmaktadır. O, bireylerin aslında toplumun kendileri hakkındaki görüş ve fikirlerine göre hareket ettiğini ve bu durumun da onları bir sınıfsal pozisyona soktuğunu göstermektedir. Bireyler zevk, beğeni ve hatta ihtiyaçlarını, karşısındaki insanlara göre şekillendirmektedir. Bu da bize göstermektedir ki, bireylerin toplumsal sınıf konumlarının belirlenmesi için ilk bakılması gereken yerlerden biri, toplumsal ilişkiler ve tüketim kalıplarıdır.

Bourdieu’nun toplumsal hareketliliğe bakışı, onun yeniden üretim dediği kavram üzerinden de aktarılabilir. Bourdieu, içinde doğup büyünülen habitusun sürekli yeniden üretildiğinden bahseder (2015; 2014). İşte bu yeniden üretim, bireylerin toplumsal kökenlerine bağ(ım)lı kalmalarına sebebiyet verebilmektedir. Açıkçası, bu açıdan bakıldığında toplumsal hareketlilik olasılığı çok güçlü görünmemektedir. Çünkü alt sınıf bireylerinin doğuştan sahip oldukları düşük sermayelerini ve buldukları habitusları değiştirmeleri zor görünmektedir. Ancak yine de Bourdieu toplam dört sermayenin birbirine dönüştürülebilme imkanından da

bahsetmektedir. Ona göre, ekonomik bir sermaye kısıtlı olan kültürel sermayeyi artırmada kullanılabilir (Atkinson, 2017: 79).

Buraya kadar ele aldığımız düşünürler, aralarında kimi zaman son derece derinleşen görüş ayrılıklarına karşın, hepsinin temel amacı; modern dünyanın sınıfsal ilişkilerini anlamak ve bu sınıfsal ilişkilerin nedenleri-sonuçları hakkında teoriler üretmek olmuştur. Birez ileri gidip şu iddia edilebilir; toplumsal hareketlilik ve sınıf atlama mekanizmaları konusunun, temeldeki teorik ilham kaynaklarını aslında bu düşünürlerin fikirleri ve görüşleri oluşturmaktadır.

1.2. TOPLUMSAL HAREKETLİLİK

Toplumsal tabakalaşma ve sınıf üzerine yapılan çalışmalar, araştırmacıları, belirli bir tabaka ya da sınıfta yer alan bireylerin toplumsal akıbetlerinin ne olduğunu ve ne olabileceğini de araştırmaya sevk etmiştir. Bu yüzdendir ki, birçok araştırmacı toplumsal sınıf yapılarında bir yer işgal eden bireylerin bir üst ya da alt sınıflara hareketlerinin sebebini-amacını-dinamiklerini merak etmiş ve bu durum da toplumsal hareketlilik çalışmalarının doğuşunda etkili olmuştur.

Toplumsal tabakalaşma ve toplumsal hareketlilik üzerine sistemli çalışmaların başlangıcı, ünlü sosyolog Pitirim Sorokin'e kadar gitmektedir. Sorokin bu alandaki ilk müstakil eseri ortaya koymuştur. 1920'de kendisinin kaleme aldığı "Sosyoloji Sistemi" adlı yapıtında, konuya ilk değinilerini gerçekleştirmiştir. Devamında, Toplumsal Hareketlilik (1927), Toplum, Kültür ve Kişilik (1947) eserlerinde ise bu alandaki fikirlerini daha da ayrıntılandırmıştır (Karakaya, 2016: 212). Sorokin'e göre toplumsal hareketlilik kavramı ile "insan faaliyeti tarafından yaratılan veya değiştirilen ferdi veya sosyal bir obje veya değer bir sosyal pozisyonundan diğerine geçişi anlaşılır" (Sorokin, 1959: 133'den aktaran Eke, 1987: 395). Tanımdan da anlaşılacağı üzere, Sorokin toplumsal hareketlilik kavramını yalnızca bireye indirger görünmekten sakınmaktadır. Onun hareketlilik anlayışına göre yalnızca bireyler değil, aynı zamanda bireylerin ürettikleri olgu, kavram, obje ve değerlerin de toplumsal hareketliliği söz konusudur. Beylü Eke (1987: 395-396) bu durumu şöyle açıklamaktadır:

Sosyal bilimlerde çeşitli sebeplerden doğan kavram karışıklığı içinde sosyal hareketlilik kavramı da muhteva değişikliğine uğramasa bile kapsamının

değişmesinden kurtulamamıştır. Önce sosyal değerlerin hareketliliği, sonra da grupların hareketliliği unsurları gözardı edilerek kavram tek unsura yani ferdi hareketliliğe indirgenmiş olmaktadır. Sorokin'in bütüncül teorisi gibi toplum gerçeğinin çeşitli boyutlarıyla kavrayıcı olamayan yaklaşımlar bu önemli kavramı kullanırken, bakış açılarına uymayan veya çelişen unsurlarını bırakagelmışlerdir. Kavram karışıklığında sosyal hareketlilik kavramının payına düşen de bu tür bir değişmeye uğramak olmuştur.

Bu çalışmada güncel literatürde kullanılan anlamıyla bireyin konumlar arası toplumsal hareketliliğinden bahsedeceğim. Toplumsal hareketlilik, bireylerin, grupların ya da kültür unsurlarının buldukları toplumsal konumdan farklı bir toplumsal konuma geçişlerini ifade etmektedir (Ünal, 2011: 140). Bu hareketlilik yatay ve dikey olmak üzere istikamet bakımından iki şekilde gerçekleşmektedir. Yatay toplumsal hareketlilik bireyin halihazırda yaptığı meslek ya da toplumsal konumundan, benzer bir meslek ya da toplumsal konuma geçişini ifade etmektedir (Arslan Cansever-Önder Erol, 2016: 384). Örneğin; bir inşaat işçisinin bir fabrikada işçisi olarak çalışmaya başlaması gibi. Dikey toplumsal hareketlilik ise bireyin sahip olduğu meslek ya da konumundan farklı bir meslek ya da konuma geçişini ifade etmektedir (Aydın, 2013: 64). Dikey toplumsal hareketlilikte bireyin değişen sosyal konumu eski konumuna göre üstte ya da altta olabilir. Bu yüzden bu hareketlilik iki şekilde gerçekleşmektedir: Yukarı doğru dikey toplumsal hareketlilik ve aşağı doğru dikey toplumsal hareketlilik. Yine bunun haricinde zaman bakımından da toplumsal hareketlilik kendi içinde kuşak-ıçi ve kuşaklararası toplumsal hareketlilik olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi –kuşakıçi toplumsal hareketlilik- bireyin kendi yaşam süresi içinde çeşitli meslekler ve toplumsal konumlara geçişini belirtmektedir. İkincisi ise –kuşaklararası toplumsal hareketlilik- bireyin kendisinin mesleği ve toplumsal konumunu, dedesi ya da babasının meslek ve toplumsal konumlarına kıyasla ne derece değiştirebildiğini ifade etmektedir (Korkmaz, 2005: 80). Dahası, toplumsal hareketlilik mekânsal hareketliliği de içine alan geniş kapsamlı bir kavramdır. Bu durumda bireylerin göç olguları da toplumsal hareketlilik içine dahil edilebilmektedir. Bu çalışma açısından bireylerin mekânsal ya da coğrafi hareketliliklerinden ziyade toplumsal pozisyonlarındaki hareketliliğine önem verilmektedir.

Bir toplumda varolan toplumsal hareketlilik olgusunun yeterince anlaşılabilmesi için, bu olgunun *yaygınlık ve yoğunluk* derecelerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Toplumsal hareketliliğin yoğunluğu; bireylerin ya da grupların yaptıkları toplumsal hareketlilikte ne kadar yol aldıkları yani tabakalaşma düzeninde ne kadar üste çıkabildikleri ya da alta inebildikleriyle ilişkilidir (Ünal, 2011: 142). Toplumsal hareketlerin başlangıç ve bitiş noktaları birbirinden ne kadar uzaksa, bu hareketlilik o derece yoğundur diyebiliriz. Toplumsal hareketliliğin yaygınlığına gelince; toplumsal hareketliliği deneyimleyen bireylerin tüm toplumdaki bireylerin sayısına oranlanmasıyla bulunmaktadır (Ünal, 2011: 142). Buradaki temel nokta, toplumun her katmanından bireylerin toplumsal hareketi deneyimleyip deneyimlemedikleri ile ilgilidir. Toplumsal hareketliliğin yaygınlığı ve yoğunluğu o toplum hakkında genel bir hareketlilik ölçüsü vermesi açısından da önemlidir (Korkmaz, 2005: 81). Bu hareketlilik ölçüleri bize toplumsal yapı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Örneğin; bir toplumdaki toplumsal hareketliliğin yaygınlık ve yoğunluğuna bakılarak toplumun “açık” ya da “kapalı” toplum özelliklerinden hangisine yakın durduğu belirlenebilmektedir. Günümüz gelişmiş sanayi toplumları genellikle açık toplumlar olarak anılmaktadırlar. Çünkü örneğin; işe alımlarda bireyin sosyal kökeninden ziyade aldığı eğitim ve yeteneklerine önem verilmektedir. Bu gibi gelişmiş toplumlarda da çalışan, emek veren bireyler, kendisinin ya da ailesinin toplumsal sınıf kökeni ne olursa olsun, en alt sınıftan en üst sınıflara kadar yükselme fırsatına sahiptirler. Ancak bunun aksine kapalı toplum olarak nitelendirilen toplumsal yapılarda en alt sınıftan bir bireyin üst sınıflara çıkabilme şansı daha az görünmektedir. Bu yüzden ki toplumda varolan sosyal mobilité bize toplumların ekonomik, bilimsel ve teknolojik gelişmişliği hakkında da bilgiler sunma potansiyeline sahiptirler (Kalaycıoğlu, 2010b: 256). Geleneksel toplumlarda bireyleri belirli sınıflara yerleştiren şey doğuştan gelen özellikler iken, modern toplumlarda bireyleri belli sınıflara yerleştiren şey kazanılmış özelliklerdir (Açıkgöz, 2000: 290).

Buraya kadar bir kavram olarak toplumsal hareketliliğin tanımı ve türleri verildi. Şimdi de toplumsal hareketliliğe yol açan faktörleri ortaya koymak, konunun bütünlüklü bir şekilde anlaşılabilmesi için önemlidir.

1.3. TOPLUMSAL HAREKETLİLİĞE YOL AÇAN FAKTÖRLER

Günümüz modern ve gelişmiş toplumlarında yoksul bireylerin içine doğdukları ya da buldukları sınıftan çıkabilmek için ellerinde çeşitli fırsatlar, şanslar ve imkanlar bulunmaktadır. Geleneksel toplumlarla kıyaslandığında günümüz toplumlari bu anlamda kayda değer bir noktaya gelmişlerdir. Tabii bu demek değildir ki modern ve sanayileşmiş toplumlarda yukarı doğru toplumsal hareketliliğin önü tamamen açıktır. İleride de değineceğim gibi bugün belki de Dünya'nın en gelişmiş ve modern ülkeleri olarak gösterilebilecek Amerika ve İngiltere gibi ülkeler de bile toplumsal hareketliliğin önü tamamen açık değildir (Giddens, 2012: 375) Sosyal sınıf kökeni bu anlamda bireylerin üst sınıfa çıkabilmelerinde hala önemli bir rol oynamaktadır.

1.3.1. Demografya

Toplumsal hareketliliğin yaygınlık ve yoğunluğunu belirleyen önemli etkenlerden biri demografik etkenlerdir. Genellikle her toplumsal sınıf farklı doğurma oranlarına sahiptirler. Örneğin; üst sınıflar genelde daha az doğurma oranlarına sahipken alt sınıflarda bu oran artmaktadır (Sorokin, 1927: 346'dan aktaran Karakaya, 2016: 217). "Zirvede daima boş yerler vardır" sözü bu noktada anlamlı gözükmektedir. Bu durumda üst sınıftaki işler için alt sınıflardan bireylere gereksinim duyulmaktadır (Fichter, 2012: 189). Yani çoğunlukla üst sınıflar varlıklarını devam ettirebilmek için alt sınıflardan bireylerin aralarına katılmalarına izin vermek durumunda kalırlar (İçli, 2002: 146). Aksi halde üst sınıfların varlığı da tehlikede demektir.

1.3.2. Göç

Bireylere toplumsal hareketlilik imkanları sunması bakımından ele alınması gereken bir diğer olgu da göç olgusudur. Göçler, özellikle kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru olanlar, bireylerin toplumsal hareketlilik şans, fırsat ve imkanlarını arttırmaktadır (Doğan, 2009: 331). Diğer taraftan köyden kente gelen ailelerin çoğunluğu kent hayatına genellikle düşük sosyal konumlardan katılmaktadır. Bu durumda da onlar gelmeden önce en alt sınıfta bulunan bireyler otomatik olarak bir üst sınıfa geçmektedirler. Zamanla emek gücünün doğrudan kullanıldığı işlerde tecrübe edinen bireyler, yerlerine geçebilecek yeni eleman bulduklarında kafa emeği

gerektiren işlere de geçebilmektedirler. Böylesi bir toplumsal hareketliliğin en temel tetikleyicisi olarak göç olgusu karşımıza çıkmaktadır.

1.3.3. Meslek

Toplumsal hareketliliğin ortaya çıkışında ve toplumsal sınıf analizlerinde kullanılan en önemli olgulardan biri meslek olgusudur. Günümüz sosyologlarının önemli bir kesimi, bireylerin hem sınıflarını belirlerken hem de toplumsal hareketlilik düzeylerini incelerken mesleki yapıları ön plana almaktadırlar. Tony Bilton ve diğerlerine göre (2009: 117), meslek faktörü göz önüne alındığında toplumsal hareketliliği ortaya çıkaran üç temel etmen vardır:

- Doldurulacak mesleklerin değişen sayısı
- Bu konumlara ulaşma ve yerleşim yolları
- Gelecek kuşakta bu konumları doldurmaya uygun insan sayısı

İlk faktör göz önüne alındığında, 1970'lerden bu yana bilimsel ve teknolojik gelişmeler mesleki yapıdaki çeşitli değişimlere sebep olmuştur. Bu değişimle birlikte mesleki yapının ağırlığı tarım ve sanayi gibi imalat işlerinden hizmet sektörüne, özellikle de kol gücüne dayanmayan işlere kaymıştır. Bu yüzdendir ki eskiden çok önemli olan meslekler günümüzde varlığını kaybetmişken bunun aksine eskiden varlığının hayal bile edilemeyeceği meslekler ortaya çıkmaktadır.

İkinci faktör düşünüldüğünde, bir meslek elde etmek artık bireylerin ne kadar vasıflı oldukları ve o mesleğe ne derece layık olduklarıyla ilişkilendirilir olmuştur. Özellikle günümüz gelişmiş ve modern toplumlarında bireylerin istedikleri mesleklere erişimi için çeşitli sertifika ve diplomalara gereksinim duyulmaktadır.

Son faktöre bakıldığında ise, bu faktör üstte bahsettiğimiz demografik faktörle de ilişkilendirilebilir. Şöyle ki genellikle üst ya da orta sınıftan bireylerin çalıştığı beyaz yakaların işlerin genişlemesiyle (hizmet sektöründeki işlerin niceliksel artışlar, en basitinden online alışveriş olgusu ve paket servis gibi hizmetlerin yaygınlaşmasıyla birlikte bu alanda çalışacak yeni elemanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bireylerin çoğu da genellikle alt sınıflardan çekilmiştir.) birlikte bu işlerde çalışacak bireylerin kayda değer bir kısmı işçi sınıfından çekilmektedir. Örneğin 1991'de Birleşik Krallıktaki

mesleki ve idari personelin yaklaşık % 25'i işçi sınıfından çekilmiştir (Bilton vd. 2009: 117).

1.3.4. Eğitim

Eğitim kurumu günümüz modern ve sanayileşmiş ülkelerin neredeyse tümünde bireylerin yukarı doğru hareketliliğini etkilemekte, bu yüzden de hem bireyler hem de ülkeler eğitime özel olarak önem vermektedirler (Ünal, 2011: 146-147). Bireylerin bir meslek kazanmasında eğitimin önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Yükseköğrenim gerektiren meslekler bireylerin yaşam şanslarını da etkilemektedir. Bu durumda da bireyler eğitim yoluyla buldukları ya da içine doğdukları sınıftan daha üst seviyelere çıkabilme fırsatı varlığını korumaktadır (Karaca, 2012: 62).

Modern dünyanın kurumları eğitilmiş ve donanımlı bireylere ihtiyaç duymaktadır. Ortaya çıkan yeni işler ve meslekler bireylerin de yenilenmesini gerektirmiştir. Bu anlamda gerek kurumsal olarak devletler, gerekse de bireysel olarak aileler ve toplumsal gruplar hem formel hem de informal eğitimin önemini daha iyi kavramışlardır. Böylelikle bireylerin sosyal sınıf kökeni ne olursa olsun yeterli ve gerekli eğitimi almaları koşuluyla orta ve üst sınıf mevkilerinde kendilerine kolayca yer bulabileceği varsayılmaktadır (Şengönül, 2007a: 27). Ancak bu bakış açısı fazla iyimserdir. Bu düşüncenin temelinde toplumun her katmanından bireyin, eğitime ulaşma imkanlarının eşit olmadığı görüşü yatmaktadır. Yani günümüzde işçi sınıfında doğan bir çocuk ile üst sınıflarda doğan bir çocuğun eğitime erişim fırsatları eşit görünmemektedir. Ancak yine de sosyal devlet ve refah devleti ile birlikte her bireyin bir eğitim hakkı olduğu göz önünde bulundurulmaktadır. Bu durum da bize eğitim olgusunun toplumsal bir hareketlilik aracı ya da başka bir deyişle bir sınıf atlama mekanizması olarak ele alınması imkanını vermektedir.

Özellikle Türkiye'de ailelerin, çocuklarının iyi bir eğitim alabilmeleri için ellerinden gelen her şeyi yaparak onların eğitimini en iyi şekilde tamamlamalarını istemelerinin sebebi de aslında, eğitimin bireylere üst sınıflara hareketlilik yapabilme fırsatı vereceği inancıdır (Bozkurt, 2009: 204). Bulgular kısmında da tekrar üzerinden duracağım üzere, işçi sınıfına mensup pek çok aile çocuklarının ancak eğitim yoluyla farklılaşıp yükselebileceklerini düşünmektedirler. Sorokin'e göre de eğitim, bireylerin

üst konumlara yükselebilmelerini sağlayan bir “sosyal asansör” görevini yerine getirmektedir (Sorokin, 1964:169’dan akt. Cansever ve Erol, 2016: 394). Eğitimin bir toplumsal hareketlilik aracı olabilmesi için, o toplumda mesleklere girişin ve işe alımların meritokratik biçimde, liyakat unsurları gözetilerek yapılması gerekir. Yani sadece açık toplum (Weber, 2012: 153) dediğimiz türden toplumlarda –bireylerin toplumsal hareketlilik imkan ve şanslarının varolduğu ve bu imkanların toplum içinde görece adil dağıldığı toplum tipi- eğitim bir toplumsal hareketlilik aracıdır. Diğer türlü kapalı toplumlarda varlığını sürdüren torpil, kayırma ve sosyal sınıf kökeni gibi liyakata dayalı olmayan işe alım yollarında, bireylerin aldıkları eğitim ve sahip oldukları diplomaların önemi azalmaktadır. Ancak Giddens’in çalışması göstermektedir ki, bugün Dünya’nın en gelişmiş ülkelerin biri olarak gösterilebilecek İngiltere de bile varolan toplumsal hareketlilik birbirine yakın meslekler arasında gerçekleşmektedir. Yani işçi sınıfından bir birey en fazla orta sınıfın en alt kısmında yer alan bir mesleğe yükselebilmektedir. Özetle toplumsal hareketlilik vardır, ancak bireylerin geçtiği meslekler arasındaki statü farkları çok azdır (Giddens, 2012: 375). Bu durum da toplumsal hareketliliğinin önünde hala çeşitli engellerin bulunduğunu göstermektedir.

Ek olarak eğitimin bir hareketlilik aracı olarak kullanılması yalnızca küçük ya da genç yaştaki bireylere mahsus bir olgu da değildir. Şöyle ki, kendini genel kültür alanında geliştirmiş, okumayı ve araştırmayı seven, entelektüel olarak tanımlayabileceğimiz orta yaş veya olgun bireyler de sahip oldukları bilgi sayesinde toplumsal tabakalaşmanın üst mevkilerinde kendilerine yer bulabilmektedirler. Doğan’a (2009: 333-334) kulak verilirse:

Bundan böyle ne olacak? Artık yarış üniversite ve yüksek okul sonrası (lisansüstü) programları bitirip-bitirmeme noktasında gerçekleşecektir. Alanın dikey hareketliliği bilgi-beceriye ölçüt alan toplumlarda, lisansüstü kademelerle; uzmanlığı kanıtlayan bireylerle sürdürülecektir. Açıkçası dikey hareketlilik şansı modern toplumlarda dil bilen, alanında uzman, duygusal ve entelektüel derinliğe sahip insanlar için işleyecektir. Aksine gelişmeler ise yani şans, tanındık, torpil gibi etkenlerin geçerli olması durumu ise, ait olunan topluluğun ya da toplumun yüz yüze ilişkiye dayalı “kapalı” yaşamının hala sürmekte olduğunu gösterir.

1.3.5. Siyasi Yapı

Toplumsal hareketliliğin ortaya çıkabilmesi için ülkenin mevcut siyasi yapısının, bireylerin sınıf atlayabilmesine imkan vermesi gerekmektedir. Çünkü siyasal yapı, hareketliliği her iki yönde de etkileme gücüne sahiptir. Savaş ve benzeri olumsuz durumların yaşandığı toplumlarda haliyle sıradan bireylerin sınıf atlamaları barış zamanlarına nazaran daha sınırlıdır. Ayrıca otoriter ve despot yönetimlerin³ iktidarda olduğu ülkelerde de sınıf atlamalar torpil ve adam kayırma gibi usullerle olduğu için sıradan halk bu hareketlilikten mahrum kalmaktadır. Ancak demokratik ülkelerde çalışkan, hırslı ve eğitilmiş bireylerin istedikleri mevkilere gelebilmesi daha mümkün görünmektedir (Bozkurt, 2009: 204). İbni Haldun'a göre de siyasal baskılar, bireysel özgürlük ve demokrasi gibi kapsayıcı ekonomik-siyasal kurumların olmayışı bireylerin geleceğe dair hayal kurma ve umutlu olmalarını engelleyebilmektedir (Doğan, 2009: 333). Benzer bir düşüncüyü Ulusların Düşüşü adlı çalışmalarında Daron Acemoğlu ve James A. Robinson da (2018) dile getirmektedirler. Onlara göre de bir toplumda bireylerin özgür bir şekilde yaşamaları ve geleceğe yönelik yükselme hayalleri kurabilmelerinin temelinde ülkelerinde siyasal yapı ve kurumların her bireye eşit ve adil davranmasının önemini vurgulamaktadırlar. Ancak şartlar eşit olduğunda ve bir birey ne kadar çalışırsam çalışayım asla yükselemem fikrine kapılmadığı müddetçe toplumsal hareketlilik anlamlı görünür.

1.3.6. Gelir Düzeyi ve Mülk Sahipliği

Bireylerin ve grupların hem sahip oldukları gelir düzeyleri hem de taşınır ya da taşınmaz mülkleri onların toplumsal sınıflarını belirlemede rol oynayan önemli faktörlerdendir. Bu olgulara sahip olup olmama ya da sahiplik düzeyleri birey ya da grupların buldukları sınıfsal düzeyden farklı sınıfsal düzeye hareket etmelerinde etkili olabilmektedir.

Aslına bakılırsa yukarıda sayılan sınıf atlama mekanizmaları birbirinden tamamen bağımsız değişimlerdir. Şöyle ki, bireyin içinde yaşadığı toplumun siyasi mekanizması hem onun aldığı eğitimi hem de mesleğini belirleyebilmektedir. Sonrasında bireyin eğitimi de yine onun mesleğini belirlemede önemlidir. Bu

³ Sömürücü siyasal kurumların, toplumsal hareketliliğe olumsuz etkisi için Ulusların Düşüşü-Daron Acemoğlu-James A. Robinson (2018) adlı çalışmaya bakınız.

durumda da meslek bireyin hem gelir düzeyini hem de sahip olabileceği mülkleri belirlemektedir. Yine burada da görülmektedir ki tüm bu sınıf atlama mekanizmaları ya da toplumsal hareketlilik etmenleri arasında karşılıklı bir sebep-sonuç ilişkisi görünmektedir.

1.4. TOPLUMSAL HAREKETLİLİK ÇALIŞMALARI

Toplumun alt sınıflarında doğan bireylerin üst sınıflara çıkabilme fırsat ve olasılıklarının araştırılması ve analizi, toplumların sosyal hareketlilik anlamında ne derece “açık” ya da “kapalı” toplum olduklarını gösterebilmesi açısından önemlidir (Giddens, 2012: 372). Bu yüzdendir ki son elli-altmış yıldır gerek Avrupa gerekse de Amerika’da araştırmacılar, çoğunlukla yaşadıkları toplum ve ülkelerin toplumsal hareketlilik düzeylerini ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Bu çalışma alanı, sosyolojinin asli görevlerinden biri olan toplumu anlama noktasında da bir hayli gerekli ve önemli olmaktadır.

Toplumsal hareketlilik alanında ilk çalışmalardan biri Pitirim Sorokin’in 1927 tarihli Toplumsal Hareketlilik (Social Mobility) adlı çalışmasıdır. Sorokin çalışmasında sık sık tarihsel verilere ve istatistiklere başvurmuştur. Sorokin, batı toplumlarında baba mesleğinin çoğunlukla çocuklara miras bırakıldığını gözlemlemiştir. Ona göre savaş ve devrim gibi durumlarda toplumsal hareketlilik düzeyleri çok farklı olmaktadır (bu tür olağanüstü durumlarda hareketlilik artmaktadır). Bu yüzden de Sorokin bu tarz olağanüstü durumların hesaba katılarak toplumsal hareketlilik analizlerinin yapılması gerektiğini belirtir (Karakaya, 2016: 217-218; Karakaya, 2014: 106). Sorokin aynı zamanda Amerika için ilk sistemli toplumsal hareketlilik çalışmasını ortaya koymuştur. Bu çalışmasında Sorokin toplumsal hareketlilik ve hızlı yükselme fırsatlarının sınırlı olduğu sonucuna varmıştır (Ünal, 2011: 148). Son olarak Sorokin’e göre, meslek hiyerarşisi içinde yer alan bütün bireyler arasında keskin sınırlar görünmemesine rağmen, bu hiyerarşi içerisinde toplumsal hareketlilik düzeyi bir hayli düşüktür (Heath, 1981: 112’den akt. Hatipoğlu, 2008: 27).

Toplumsal hareketlilik üzerine yapılan önemli çalışmalardan biri de Peter Blau ve Otis Dudley Duncan’ a (1967) aittir. Blau ve Duncan el emeğine ihtiyaç duyulan meslek alanlarından el emeğine ihtiyaç duyulmayan meslek alanlarına doğru olan

toplumsal hareketliliği açıklamak ister. Onlar günümüz dünyasının ve sosyal tabakalaşma hiyerarşisinin anlaşılabilmesi için bu tür çalışmaların önemine işaret etmektedirler. Yazarlara göre, bireyin içine doğduğu ve yetiştiği sınıfsal konumu, bireylerin ilerideki mesleklerini seçmelerinde önemli rol oynamaktadır. Bu yüzden ki, bireylerin sosyal sınıf konumları, onlara hem dezavantajlar hem de avantajlar sağlama potansiyeline sahiptir (Şengönül, 2007a: 50).

Blau ve Duncan toplumsal tabakalaşmanın anlaşılmasında mesleki yapıya önem vermektedir. Bireylerin farklı tabakalara yerleştirilmesinin sebebi, sahip oldukları meslekleridir. Yazarlar mülkiyet sahipliğinin sınıfsal yapıyı çözümlenmeye yardımcı olmadığını dile getirmektedirler. Bunun yerine başarı ilkesini öne çıkarmaktadırlar (Blau ve Duncan 1967: 163 ‘ten akt. Şengönül, 2007a: 51).

Blau ve Duncan’ın çalışması bugüne kadar tek bir ülkede (çalışma ABD’de gerçekleştirilmiştir) yapılmış en ayrıntılı çalışma olmayı sürdürmektedir. Yazarlar 20.000 erkekte oluşan bir örneklem üzerinde çalışmalarını yapmışlardır. Çalışmalarının üç önemli sonucu vardır: Birincisi, Blau ve Duncan ülkede yüksek bir dikey toplumsal hareketlilik olduğu sonucuna varmışlardır. Yazarlara göre, hareketlilik oranlarındaki bu artışın sebebi endüstrileşme ve eğitimdeki artan gelişmelerdir. İkinci sonuçta yazarlar, bu hareketliliklerin çoğunun birbirine yakın statülü meslekler ve işler arasında gerçekleştiğini farketmişlerdir. Örneğin işçi sınıfında bir bireyin en fazla beyaz yakalı bir işe yükselebilemiştir. “Uzak konumlu” meslekler arasındaki hareketliliğin çok sınırlı olduğunu görmüşlerdir. Çalışmanın üçüncü ve son sonucu da, aşağı doğru toplumsal hareketliliğin yukarı doğru toplumsal hareketlilikten az olduğunun farkına varılmasıdır. Bunun sebebi ise beyaz yakalı ve profesyonel işlerin mavi yakalı işlere göre sayıca artmış olmasından kaynaklanmaktadır (Giddens, 2012: 373).

Toplumsal hareketlilik üzerine en ünlü çalışmalardan biri Seymour Martin Lipset ve Reinhard Bendix’e (1959) aittir. Lipset ve Bendix, bireylerin el emeği gerektiren işlerden el emeği gerektirmeyen işlere geçişini toplumsal hareketlilik olarak görmektedirler (Karaca, 2012: 62). Yazarlar –Britanya, Fransa, Batı Almanya, İsveç, İsviçre, Japonya, Danimarka, İtalya, ABD- dokuz endüstrileşmiş ülkeden gelen mavi yakalı mesleklerden beyaz yakalı mesleklere geçen bireylerin toplumsal hareketlilik verilerini analiz etmişlerdir. İki yazar ABD ve Avrupa’yı birbirinden

ayırarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir (Hatipoğlu, 2008: 28). Sonuçlar ise beklentinin aksine ABD toplumunun Avrupa'dan daha açık bir toplum yapısına sahip olmadığını ortaya koymuştur. Mavi yakalı-beyaz yakalı hattı boyunca ortaya çıkan toplumsal hareketlilik ABD'de %30 iken, Avrupa toplumlarında bu oran %27-31 arasında değişmektedir. Lipset ve Bendix, sanayileşme sürecini yaşayan neredeyse bütün toplumların benzer hareketlilik oranlarına sahip olduğunu belirtmektedirler (Giddens, 2012: 373).

Toplumsal hareketliliği konu edinen başka çalışma ise David Glass'a aittir. Glass 1954'te İngiltere'de bir sınıf skalası belirlemekle işe başlamıştır. Glass İngiltere'de gerçekleştirdiği araştırmasını yaşam öykülerini veri kullanarak geliştirmiştir (Hatipoğlu, 2008: 27). Glass çalışmasında Weber'in statü, iktidar ve güç kavramlarını kullanmaktadır. Bundan dolayı, beyaz yakalı işçilik; yüksek ücret, daha temiz ve düzenli iş temposu, kol yerine kafa gücünün ön planda olduğu işler olarak belirtilmiş. Bir başka ifadeyle, beyaz yakalı işçilik, gerek çalışma standartları açısından gerekse de yönetim ve idare mekanizmalarına yakın olması açısından kol emeğine dayanan işlerden ayırt edilmiştir (Kalaycıoğlu, 2010b: 256).

Glass'ın bulguları yukarıda sözü edilen diğer çalışmacıların bulgularıyla uyum içindedir. Ona göre mavi yakalı mesleklerden beyaz yakalı mesleklere doğru hareketliliğin oranı % 30 civarındadır. Yukarı doğru hareketliliğin aşağı doğru hareketlilikten daha yaygın olduğunu belirtmekle birlikte, Glass İngiltere'nin düşünüldüğü kadar da "açık" bir toplum olmadığını belirtmektedir. Yönetici sınıfın çocuklarının yarısı babalarıyla benzer mesleği seçmektedir (Giddens, 2012: 375). Son olarak Glass, yukarı doğru toplumsal hareketliliğin yakın meslekler arasında gerçekleştiğini belirterek, uzak erimli toplumsal hareketliliğin çok nadir görüldüğünü belirtmektedir.

Alana dair bir diğer çalışma olan Oxford Toplumsal Hareketlilik çalışması, John Goldthorpe ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilmiş olup, 1972 yılına ait bulguları içermektedir. Goldthorpe ve arkadaşları mesleki yapıya bağlı kalarak bir sınıf skalası oluşturmakla işe başlamışlardır. Bir anlamda Glass'ın araştırmasının devamı olarak nitelendirilen çalışma, mesleklerin toplumdaki statü farklılaşmalarını bulmaya çalışır (Kalaycıoğlu, 2010b: 257). Çalışmanın bulgularına göre, erkeklerin toplumsal hareketlilik düzeyleri Glass'ın araştırmasından sonra artış göstermiştir

(Giddens, 2012: 375). Goldthorpe da İngiltere’de varolan hareketliliğin sınırlı olduğunu belirtmektedir. Ona göre toplumun bütünsel hareketlilik düzeyi artmıştır. Ancak görece hareketlilik düzeyi yıllardır nerdeyse sabit kalmaktadır. Goldthorpe’a göre görece hareketlilik bütün sınıfsal yapıların sosyal hareketlilik düzeylerinin karşılaştırılmasıyla bulunur. Yani Goldthorpe’a göre, toplumsal hareketlilik İngiltere’de mevcuttur ancak, her sınıfın toplumsal hareketlilik şansı eşit değildir.

Veriler, çalışan (working) sınıftan, orta (intermediate) sınıftan ve hizmet (service) sınıfından insanların toplumda yüksek dereceli profesyoneller ve yöneticiler konumuna (sınıf I’e) ve orta dereceli profesyoneller, yöneticiler konumuna (Sınıf I’e) giriş şansları için 1 : 2 : 4 biçiminde eşitsizlik ya da fark oranlarını ortaya çıkarmaktadır. Yani çalışan (working) sınıftan bir birey, orta sınıftan iki birey ve hizmet sınıfından dört birey yüksek ve orta dereceli profesyonel konumlara (Sınıf I ve Sınıf II’ye) ulaşmaktadır. Yüksek ve orta dereceli profesyonel konumlarda (Sınıf I ve Sınıf II’de) çalışan (working) sınıf kökenlilere göre orta (intermediate) sınıf kökenliler iki kat, hizmet (service) sınıfı kökenliler dört kat daha fazla yer almaktadır (Goldthorpe, 1980, 1987: 50’den aktaran Şengönül, 2008: 10).

Bu noktaya değin, toplumsal hareketliliği, hem bir kavram olarak tanıtmaya çalıştım, hem de uygulamalı ve teorik çalışmalarla kavramın daha anlaşılır bir şekilde aktarmaya çalıştım. Bu noktadan sonra ise, amacım Türkiye’nin sınıfsal yapısı hakkında bilgiler verip, Türk toplumunun kendine özgü toplumsal hareketlilik mekanizmalarına değineceğim.

1.5. TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL SINIFLAR VE SINIF ATLAMA MEKANİZMALARI

Türkiye’nin sınıfsal yapısını analiz etmeye geçmeden önce, yeni Cumhuriyet’in Osmanlı’nın toplumsal sınıf yapısını miras aldığını hatırlatmamız gerekmektedir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti, yönetim anlayışı bakımından, Osmanlı Devleti’nden farklı olmasına rağmen, toplumsal yapısı Osmanlı’nın bir devamı şeklinde görülmektedir. Bu yüzdendir ki, yeni kurulan Cumhuriyet her ne kadar yeni ve modern bir toplum yaratmaya çalışmış ve bunu görece başarmışsa da eski toplumsal sınıf yapısının bir anda ortadan kaldırılıp dönüştürüldüğü söylenemez.

1.5.1. Modernleşme Sürecinde Türkiye'nin Toplumsal Sınıf Yapısı

Bugüne kadar Türkiye'nin sınıfsal yapısı hakkında ortaya konan eserlerin (Sungur Savran, 2016; Çağlar Keyder, 2014 gibi) temel amacı, ülkenin yaşadığı siyasi tecrübelerini ve ülkede kullanılan ekonomik yapının analizi çerçevesinde sınıfsal yapıların betimlenmesi olmuştur. Yani özetle bir toplumun sınıfsal yapısının analizinin temelinde üretim ilişkileri ve siyasi yapının analizi yatmaktadır (Atılğan, 2012: 269). Buradan hareketle önceki benzer çalışmaların izlediği yoldan giderek bizim de Türkiye'nin sınıfsal yapısını dönemler halinde anlatmamız daha anlaşılır olacaktır.

Özellikle cumhuriyet modernleşmesiyle birlikte, yeni iş alanları, demiryolu ve yan sanayii, sanayileşme, fabrikaların kurulması, posta hizmetleri, belediye ve yerel yönetim hizmetleri toplumda kendini göstermeye başlamıştır. Haliyle yeni ortaya çıkan bu meslekler insanlara yeni iş kolları açmış ve toplumun sınıflı yapısı kademeli olarak kendini daha da belli etmeye başlamıştır. Özetle modernleşme deneyimi başlı başına getirdiği altyapı ve üstyapı yenilikleriyle toplumun sınıfsal yapısında önemli değişikliklerin doğuşunu sağlamıştır.

Türkiye'nin sınıfsal yapısı, genellikle iki model kullanılarak açıklanmaktadır. İlk modelde, yıllar ve dönemler baz alınarak bir açıklamaya gidilmektedir (Atılğan, 2012: 269-312). İkinci model ise, doğrudan yıllara ve dönemlere değil de o yıllarda rağbet gören ya da popülerleşen ideolojik fikirlere ya da baskın olan düşüncelere atıfla açıklanmaktadır (Keyder, 2014). Ben çalışmamda, Cumhuriyet'ten bugüne geçen süreci dönemlere ayırıp o şekilde anlatmayı seçtim. Böyle yapmamın, tarihsel takvimle eşdeğer giden bir süreci açıklamanın, daha anlaşılır olabileceğini düşündüm. Dönemleri birbirinden ayırırken, toplumsal ve siyasi olarak en çok yankı bulan yılları seçmeye çalıştım. Tabi geçmiş çalışmalarda yapılan dönemlemeleri de göz önünde bulundurarak bunu gerçekleştirdim.

1.5.2. 1923-1945'de Sınıflar

Türkiye Cumhuriyeti devleti 1923'de bağımsızlığını ilan etmesiyle hem siyasi hem ekonomik hem de toplumsal bir dönüşüm içerisine girmiştir. Ancak bu yeni devlet ve siyasi düzen Osmanlı'nın hem ekonomik hem de sosyo-kültürel mirasını da devralmıştır. Bu yüzden ki, Osmanlı'nın son dönemindeki sınıfsal yapı ile yeni

Cumhuriyetin sınıfsal yapısı haliyle birbirine benzerdir. Zaten bu sebepten ötürü de cumhuriyetçi kadronun üzerinde önemle durduğu ve dönüştürmek istediği önemli alanlardan biri toplumsal yapıdır.

Gökhan Atılğan'a (2012: 274) göre gerek Kurtuluş Savaşı, gerekse de, kazanılan savaşla birlikte elde edilen Cumhuriyet, anti-emperyalist bir yapıya sahipti, ancak anti-kapitalist değildi. Cumhuriyetin ilanı ve bağımsızlığın elde edilmesi demek her şeyin bittiği anlamına gelmiyordu. Evet, emperyal düşmanlar ülkeden kovulmuş ve eski düzen sona ermişti, ancak yeni Türkiye için her şey daha yeni başlamaktaydı. Ülkeyi yönetenlerin en önemli görevlerinden biri, kapitalist bir ekonomi sisteminin benimsenmesiyle birlikte yerli bir burjuva sınıfının yaratılmasıydı. Kapitalizmin hızlandırıcılarından biri olan siyasal bağımsızlık zaten Kurtuluş savaşıyla kazanılmıştı. Yukarıda bahsedildiği gibi ülkedeki üretim biçimleri ve üretim ilişkilerinin değişmesi demek aslında sınıfsal yapının da değişmesiyle aynı anlama gelmekteydi.

1913 yılından 1923'e kadar Anadolu topraklarında yaşayan gayri-müslimlerin çoğu gerek savaşlardan dolayı ve gerekse de Lozan antlaşmasını mübadele içeriğinden dolayı bu toprakları terk etmişlerdir. 1927'deki nüfus sayımında 13,6 milyon olan nüfusun yalnızca yüzde 2,6'sı gayri-müslimdi. Savaşlardan önce ise bu oran yüzde 20 civarındaydı (Ahmad, 1998: 123). Osmanlı'nın hemen hemen her döneminde tüccarlıkla uğraşanlar genellikle gayri-müslim kökenlilerdi. Ancak cumhuriyetin hemen öncesinde gayri-müslimlerin çoğunluğunun ülkeden göçü ticaret alanına da bir darbe vurmuştur. Artık eskiden yabancıların ağırlıkla yaptıkları ticaret işini mecburen yerli ve Müslüman tüccar yapmak zorunda kalmıştır. O dönemdeki bir usta bu durumu şu şekilde anlatır:

O günlerde İzmir'de işinin erbabı elektrik veya tamirci ustası mumla aranıyordu. Rumlar, Fransız ve İtalyanlar (yabancı uyruklu Levantenlerden bahsediyor) piyasayı ele geçirmişlerdi. Sonra birer ikişer Türkiye'den göçtüler. 1929'da yabancıların Türkiye'de çalışmalarına izin yoktu. Piyasada iş bolluğu vardı ve benim gibi ustaların şansı açıktı (Topaloğlu, 1975: 32'den akt. Ahmad, 1998: 140-141).

Hükümetin 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu çıkarmasıyla birlikte yerli şirketler desteklenmiş ve ihalelerde yabancı firmalara karşı öncelikli duruma

gelmişlerdi (Keyder, 2014: 132). Bu kanun da göstermektedir ki devlet eliyle bir girişimci/burjuvazi sınıfın oluşturulma çabaları süratle kendini göstermektedir. Kurtuluş savaşı döneminin sanayi mirasına bakıldığında, 76.216 işçi ile bu işçilerin çalıştığı 386 sanayi kuruluşu göze çarpmaktadır (A. Gündüz Ökçün 1971'den aktaran Gevgilili 1989: 44). Bu sayıların azlığı burjuva sınıfı yaratma çabalarının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bernard Lewis (1993: 281-282) bu durum hakkında şunları söylemektedir:

Gelişme için sermaye teşebbüs gücüne ivedilikle ihtiyaç vardı; bunları kim sağlayabilirdi? Yabancı denetim ve müdahalesine son verme görevinden sonra, yeni Cumhuriyet rejimi yabancı sermayeye iyi gözle bakmadığı gibi, yabancı sermayedarlar da bundan dolayı Türkiye'ye para yatırmakta fazla bir istek göstermiyorlardı. Yerli kapitalist sektörün de ne sermayesi ne de teşebbüsü vardı; uzun savaş, işgal ve devrim yıllarından sonra hala servet sahibi olan kimseler de, paralarını yeni ve alışılmamış türden teşebbüslere yatırmağı göze almakta isteksizdiler. Rejim bir asker ve memur rejimi olduğundan, ticarete ve tacirlere karşı geleneksel küçümsemeden çok şeyler muhafaza ediyordu; büyük kentlerdeki tacir sınıfın hala geniş ölçüde Hristiyanlardan ve Yahudilerden ibaret olması bu duyguyu özellikle devam ettiriyordu.

İlerleyen yıllarda, Devlet, temel amacı olan, burjuva sınıfını ortaya çıkarmak için, ülkede yerli ve yabancı şirketlerin kurulumunda önemli bir rol oynamıştır. Yer yer, yerli ve yabancı ortaklı şirketler de piyasada boy göstermiştir. Haliyle bu durum yavaş da olsa meyvesini vererek küçük çaplı bir burjuva grubunu ve tabii bunun karşıtı olarak da bir işçi sınıfını ortaya çıkarmıştır. İşçiler sayıca az olmalarına rağmen taleplerini (Hafta tatili, iş gününün 8 saat olması ve 1 Mayıs'ın işçi bayramı ilan edilmesi gibi) gerek İzmir İktisat Kongresinde gerekse de çeşitli 1 Mayıs gösterilerinde dile getirip savunabilmişlerdir (Gürel, 1979: 16-17'den aktaran Ahmad, 1998: 135; Atılgan, 2012: 276). Ancak çeşitli dönemlerde gerek ticaret burjuvazisi gerekse de sanayi burjuvazisi dolaylı olarak da işçi sınıfı zorlu dönemlerden geçmişlerdir. Bunların başında 1929'da meydana gelen Büyük Buhran ekonomik krizi sayılabilir. Böylesi dönemlerde devlet çeşitli stratejiler geliştirerek, ama çoğunlukla önceliğinde burjuva sınıfını korumak şartıyla, ekonomiyi düzene sokma gereğı duymuştur. 1929 kriziyle devletin ekonomideki belirleyici kontrol edici rolü etkin olmaya başlamıştır. Devletçilik ilkesinin uygulanması özellikle bu krizle

birlikte gerekli görülmüş ve bizzat devlet girişimci rolüne bürünme gereğini hissetmiştir. Bu dönemde özellikle de Büyük Buhran'dan dolayı işçi sınıfı zor durumda kalmıştır. Yasalar henüz imkan vermese de işçiler yine de grev⁴ ve iş yavaşlatma gibi eylemler yapmaya çalışmışlar, ancak devlet işçi sınıfını daima kontrolü altında tutmaya çalıştığı için işçilerin önemli kazanımlar elde etmesi zorlaşmıştır. (Atılğan, 2012: 269- 312)

Devletin girişimci olarak ekonomi sahnesinde belirmesi, KİT'leri (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) ortaya çıkarmıştır. Devletçi bir ekonominin gereği olarak gerek merkezi (İstanbul, İzmir) noktalarda, gerekse de kırsal bölgelerde (Kayseri, Malatya, Nazilli ve Konya/Ereğli) tekstilden şekere, kağıt ve çimentoya kadar birçok fabrika kurulmuştur. Haliyle hem kırsal hem de kentsel bölgelerde bu tür girişimler, bölgenin toplumsal sınıf yapısını da değiştirip dönüştürmüştür (Nurol, 2015: 544). Ancak diğer taraftan da devletin kendine girişimci rolü biçerek yatırımları bizzat yapması ve yönlendirmesi, kişisel girişimlerin genişlemesinin önünde birtakım engellerin de oluşmasına sebebiyet vermiştir (Lewis, 1993: 286).

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte iyice gelişmeye başlayan bürokrasinin, sınıfsal anlamda önemli sonuçlarından biri de bürokratlar/memurlar sınıfının gelişmesidir. Cumhuriyetin ilanından sonra hızla artan memur ihtiyacından dolayı bu sınıf sürekli artışlar göstermiştir. Bu dönemde memur sayısının yüz bini geçtiği görülmektedir (Makal, 2001: 1).

Osmanlı'nın son döneminde olduğu gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında da ülke aslında tarım ağırlıklı bir ekonomiye sahipti. Ancak köylülerin büyük çoğunluğu büyük toprak sahiplerinin yanında maraba olarak çalışmaktaydı. 1927'de köylü kesimin % 76'sı toprakların yalnızca % 7'sine sahipti. Bu çarpıcı oranlar köylünün ekonomik açıdan ne kadar zor durumda olduğunun göstergesidir (Atılğan, 2012: 16).

Aşar vergisinin kaldırılması kısmen de olsa köylü üzerindeki ekonomik baskıyı azaltmıştır. Bu verginin kaldırılmasıyla bu devlet tekel maddeleri –tütün, alkol, kibrit- sayesinde gelirlerini artırma yoluna gitti. Yani köylünün sırtındaki yük bir neze de olsa azalarak, toprak sahibi ve şehir halkının sırtına yüklendi (Lewis, 1993: 461).

⁴ İlk yasal grev hakkı, 1961 anayasasıyla yürürlüğe girmiştir.

1942'de kabul edilen Varlık Vergisi kanunu görünürde din ve ırk ayrımı yapmıyor gibi görünmesine rağmen azınlıkları zorlayıcı hükümler içermiştir. Bu kanunla birlikte birçok yabancı mallarını satmak ya da devretmek zorunda kalmıştır. Atılğan bu kanunun amacının, yerli tüccarın yani burjuva sınıfının, elini güçlendirmek olduğunu belirtmektedir. Tabi bu yıllarda devamında gelen savaş korkusundan dolayı gerek işçi sınıfı gerekse de köylüler yine çeşitli zorluklar çekmişlerdir (Atılğan, 2012: 281).

Son olarak Gevgilili (1989:51) İkinci Dünya Savaşının toplumsal yapıdaki etkilerini şöyle anlatmaktadır:

Savaş yıllarında uygulanan düşük tarımsal alım fiyatları, zorunlu yükümlülükleri, malvarlıklarına el koymalar, yol vergisi ve ticaret sermayesi sömürüsü, kırsal alanda da yoksul köylü yığınlarını tek partili rejime cephe aldırması. Köylü, özellikle, devlet gücünün simgesi olarak karşısına çıkan bürokrasi'yi, yüzlerce yıldır kendini kurtarmak için değiştirmeye çabaladığı kısır döngünün başlıca sorumlusu olarak görmekteydi.

1.5.3. 1946-1960'da Sınıflar

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından çok partili siyasi hayata geçiş toplumun sınıfsal yapısında ve ekonomik ilişkilerinde önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Mahfi Eğilmez'e göre, İkinci Dünya Savaşının toplumu yıpratıcı sonuçları, siyasi ortamdaki muhalif sesleri artırmış ve çok partili hayat geçişin bir sebebini de bu durum oluşturmuştur (Eğilmez, 2018: 41). Çok partili hayata geçiş aynı zamanda işçi sınıfının siyaset sahnesinde temsil edilebilmesinin de önünü açan etkenlerden olmuştur (Atılğan, 2012: 17-18). Ancak devlet işçi sınıfının güçlenmesinden ziyade onu kontrol altında tutma taraftarıydı. Bu yüzden de çok partili siyasi hayata geçiş, işçiler için temsil edilme durumu doğursa da bu girişimler yer yer engellemelerle karşı karşıya kalmıştır. Ancak bu ekonomik bir süreklilik halini alamamıştır. DP'nin iktidara gelişiyile birlikte devletçi ekonomi yerini daha liberal bir ekonomi politikasına bırakmıştır (Eğilmez, 2018: 143).

Savaşın ardından korumacılık esasına ve devletçiliğe dayalı bir ekonomik yapı eleştirilmeye başlandı. Yani hem burjuva sınıfı hem de halk kendi üstlerinde bu kadar kontrol, baskı ve yasak istemiyorlardı. Toplum çoğunluğundan yükselen bu

eleştirilerin bir sonucu olarak DP 1950’de iktidara geldi. Mutlak ve devlete bağılı bir ekonomiden, liberal ekonominin esaslarının devrede olduğu daha liberal bir sisteme bu sayede geçilmiştir. Ancak işler planlandığı gibi gitmedi ve 1950’lilerin ikinci yarısından itibaren yine devletin hakim olduğu bir ekonomik sisteme geçildi (Demir, 2017: 23-24). Devletin hakim konumda olduğu bir ekonomi modeline geçilmesindeki temel sebep, serbest piyasanın, küresel ekonomide öz kuvvetleriyle rekabet edememesi gösterilebilir.

1950’li yıllarda birçok köylü iş için kentlere gitmekteydi. Bu gidişin altında, tarımda makineleşmenin ortaya çıkması gösterilebilir. Bir diğere sebep de, köylünün toprak sahiplerine aşırı borçlanmasıyla ortaya çıkan geçim sıkıntısıdır (Ahmad, 1998: 148). Bu işçi göçü başlangıçta kalıcı değildi, yani kente gelen köylü işçiler bu yaptıkları işleri geçici olarak ek bir iş gibi görmekteydiler. Ancak bu işçilerin önemli bir kısmı zamanla köydeki topraklarında tamamen kopup kente yerleşerek işçi sınıfına dahil olmuşlardır. Bu göçlerle birlikte düzensiz bir kentleşme ve gecekondulaşma sorunu da ortaya çıkmıştır (Atılğan, 2012: 23).

Bu dönemde ayrıca memur kesim ayrıcalıklarını yitirmeye başlamıştır. Çünkü sahip oldukları ücret ve hafta sonu tatilleri gibi ayrıcalıklara, nispeten de olsa artık işçi sınıfı da sahip olmaya başlamıştır (Atılğan, 2012: 24). 1963 yılında memur sayısı 481.144’tür (Makal, 2001: 1).

1.5.4. 1961-1980’de Sınıflar

1960 darbesinden sonra ekonomide planlı karma ekonomiye geçiş başladı. Bu gelişme toplumun neredeyse her sınıfına fayda sağlayacak kadar güçlüydü (Eğilmez, 2018: 144). Bu dönemin ekonomik işleyişinin merkezinde korumacılık, iç pazara dönük üretim ve ithal ikamecilik önde gelmektedir. Hatta şirketlerin holdingleşerek daha da büyümeleri bu yıllara rastlamaktadır. Örnek vermek gerekirse Koç 1963’te ilk holdingleşen şirketlerden biri olmuştur. Bunu, on yılın sonu bitmeden, Elginkan, Sabancı ve Yaşar grupları izlemiştir (Atılğan, 2012: 25). Yani Osmanlı’nın son yıllarından itibaren amaçlanan milli bir burjuva sınıfı yaratma gayesi özellikle bu yıllarda neredeyse gerçekleştirilmiştir. Beraberinde gelişen sanayi üretim tesisleri beraberinde işçi sınıfının da güçlenmesini sağlamıştır.

1961 anayasasıyla birlikte, işçiler sendika kurma, üye olma, grev ve lokavta gidebilme gibi haklara kavuştular (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015: 57). Ayrıca yeni anayasa Cumhuriyet'in kurulduğu andan itibaren kabul edilip sıkıca sarılınan, "biz sınıfsız bir toplumuz" ilkesinin de tedavülden kalktığını göstermiştir. Çünkü anayasayla birlikte işçilere getirilen bu haklar, devletin işçileri bir toplumsal sınıf olarak tanıdığını göstermektedir (Özatalay, 2015: 107).

Gülten Kazgan'a göre (2006: 97), bu dönemde gelir bölüşüm politikasında halkın yararına dönüşümler yaşanmış. Sosyal devlet anlayışı ön plana çıkartılarak sosyal güvenliğe önem verilmeye başlanmış. İşçilerin gerek ücretlerinde yükselmeler gerekse de diğer haklarında gelişmeler yaşanmıştır (akt. Demir, 2017: 25).

Burjuvazinin kar elde etmesi ve kendini sermaye açısından büyütmesi, işçi sınıfının da gerek niceliksel gerekse de niteliksel büyümesi ve güçlenmesini beraberinde getirmiştir. 1971 yılında ülkede 4 milyon işçinin varolduğu hesaplanmakta ve bunların 2 buçuk milyonunun sendikalı olduğu belirtilmektedir. Haliyle bu dönem işçi sınıfının hak arama taleplerinin gündeme geldiği en hareketli dönemlerden biridir (Demir, 2017: 25). İşçi sınıfının bu dönemde güçlenmesinin en önemli nedeni, 1961 anayasasının işçilere örgütlenme, sendikal haklar ve greve gitme yolları sunmuş olmasındandır. Yeni anayasayla birlikte kurulan sosyalist içerikli (Türkiye İşçi Partisi gibi) partiler işçilerin bilinçlenme ve örgütlenmelerinde önemli adımlar atılmasını sağlamıştır (Aydoğanoglu, 2010: 85-86).

Köylüler kentsel alandaki bu refahtan kısmen de olsa yararlanmasına rağmen tarımda başlayan makineleşme köylünün köyde geçim sıkıntısı çekmesini artırmış ve kentlere göç devam etmiştir. Bunların yanında köylüler, büyük toprak sahiplerine, devlete, tüccara ve tefeciye karşı direnişe ve adil değişim taleplerine yöneldiler. Bu durum bu zamana kadar kırsal alanda eşine az rastlanır durumlardan biriydi. Ürünlerini –tütün, pancar, fındık, nohut vb.- yok pahasına elden çıkarmak istemeyen köylü direnişe geçmiştir (Atılğan, 2012: 32).

1.5.5. 1981'den Günümüze Sınıflar

Günümüz Türkiye'sinde toplumsal sınıfların yapısını önemli ölçüde etkileyen, 1980 darbesinden önce duyurulan 24 Ocak 1980 kararları ancak darbeden sonra tam anlamıyla uygulamaya konulabilmiştir. Kararlar alındığı dönemden itibaren

ekonominin liberal bir yörüngeye girmesi ve dünya piyasalarına entegre olması anlamına gelmektedir. Bu entegrasyon, ülkenin küresel bir dünya ekonomisine girmesinde temel rol oynamıştır. Kısacası bu dönemde eskiye oranla devlet girişimci bir rol almaktan ziyade ekonomi alanını piyasanın ellerine bırakmıştır. Ancak ekonomideki bu serbestleşme halinin nimetlerinden bütün toplumsal sınıflar eşit oranda pay alamamıştır. Özellikle bu dönemde burjuva kesimi daha da güçlenerek küçük şirket ve küçük girişimcilerin de sonunu hazırlamıştır. Bu durum da bir tekelleşme eğiliminin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Demir, 2017: 26; Atılğan, 2012: 33-34). Ayrıca 1961 anayasasıyla işçilere ve işçi sendikalarına tanınan birçok hak da bu dönemde 1982 anayasasıyla birlikte ciddi oranda sınırlandırılmıştır (BSB, 2015: 57).

Son 20 yıllık süreçte Türkiye'nin gerek gümrük birliği antlaşması gerek Avrupa birliği ülkeleriyle tamamen serbest ticarete yönelmesi, gerekse de IMF ve Dünya Bankasının güdümüne girmesi, GSYH ve milli gelir gibi göstergelerde artışların oluşmasına imkan verirken, aynı zamanda ülkenin uluslararası piyasalara olan bağımlılığın artışı gibi kırılğan durumların doğmasına da sebep olmuştur. Uluslararası piyasalara artan bağımlılık; taşeronlaşma, kayıt dışı çalışma, sözleşmeli çalışma, kısmi zamanlı çalışma, emeğin esnekleşmesi ve kuralsızlaşması gibi atipik istihdam modellerinin Türkiye'de giderek yaygınlaşmasının önünü açmıştır (Karaçimen, 2015: 131; Demir, 2017: 28). Emeğin değerinin piyasanın merhametine terkedildiği böylesi istihdam modeli karşısında işçi sınıfının yaşam koşulları giderek daha da zorlaşmıştır. Elif Karaçimen (2015: 160) böylesi atipik istihdam modellerini, işçi sınıfını kredi kartı ve tüketici kredisi gibi borçlanmalara sürüklenmelerinin temel nedeni olarak görmektedir. Bir çok araştırmacı (Eğilmez, 2018; Bağımsız Sosyal Bilimciler 2015; Karaçimen, 2015) özellikle 2000 sonrasında Türkiye'de özel sektör ve hanehalkının borçlanmalarındaki artıştan bahsetmektedir. Bu borçlanmalar çoğunlukla bireysel tüketici ya da ihtiyaç kredileriyle ya da kredi kartları vasıtasıyla yapılmış ve yapılmaktadır. Bu borçluluk hali özellikle ücretli olarak çalışan kesimin, yani çoğunlukla işçi sınıfının taşıdığı bir sorundur. Gelirinden fazla harcayan ya da çeşitli sebeplerden dolayı harcamak zorunda kalan işçi sınıfı⁵ borcunu ödemek için

⁵ Burada; “herkes gelirine göre harcasın” ya da “ayağını yorganına göre uzatsın” aşırı lüks tüketim veya harcamadan kaçınınsın tarzında uyarılar yapılarak, işçi sınıfının böylesi bir borçlanmaya düşmesinin sebebi olarak kendi kişisel müsrifliği gösterilebilir. Elbette bu bir cevap sağlamasına rağmen eksik kalır. Karaçimen'e (2015) göre kamusal hizmetlerin

bile borç almaya-kredi çekmeye çalışmaktadır. Yine de özellikle 2000'den sonra Türkiye'nin de içine dahil olduğu küreselleşme olgusu, sermaye hareketlerinin serbestleşmesine imkan tanıyarak, öncelikle sermayenin kendisine olmak üzere bir refah hali ortaya çıkarmıştır (Eğilmez, 2018: 57). Ancak bu refah durumu, bu refahı üretmede aktif bir rol oynayan emekçi sınıfına hak ettiği şekilde ulaştırılamamıştır.

Çoğu ekonomik gösterge (Eğilmez, 2018; IMF ve TÜİK dönem verileri) 2002'den itibaren Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarıyla birlikte gelen bir refah durumunun yükseldiğini gösterir. Bu yükselme durumu aynı zamanda Türkiye'nin daha yoğun bir şekilde neoliberal iktisat politikalarına eklenmesi dönemine rastlaması tesadüf görünmemektedir. Neoliberal iktisat politikalarının işçi sınıfı açısından bir diğer dezavantajı, emeğin esnekleşmesi denen bir çalışma sistemine geçişi ortaya çıkarmasıdır (İnsel, 2011: 9). Bu sisteme göre artık geçmişe kıyasla bugün işçi sınıfının emekli oluncaya dek tek bir işyerinde ya da bir fabrika içinde tek bir mesleği icra ederek hayatını sürdürmesi zor görünmektedir. Yani işçinin, emeğin esnekleştiği bu ortamda kendine her gün yeni yetenekler katması ve standart dışı çalışma koşul ve sürelerine kendini hazırlaması gerekmektedir. Tek başına emeğin esnekleşmesi durumu bile işçinin hem çalışma hem de aile içi ve yaşam koşullarında birtakım istikrarsızlıklara sebep olma potansiyelini de içinde barındırabilmektedir.

Her şeye rağmen 21. yüzyılın ilk on yılında ortaya çıkan görece bu müreffeh olma durumunun halkta da karşılığının var olduğu, aynı partiyi tekrar tekrar iktidara getirmesinden de anlaşılabilir. GSYİH ya da kişi başına düşen milli gelirler elbette bir ülkenin gelişmişlik düzeyine karar verilmesinde önem taşır. Eğilmez (2018) AKP iktidarının özellikle ilk döneminde yoğun şekilde hissedilen bölüştürülmüş refahın aslında önemli oranının özelleştirmeler ve borçlanmalar vasıtasıyla olduğunu belirtir. Devletin son dönemdeki gelir-gider ve borçlarının ayrıntısı bu çalışmanın konusunun sınırları dışındadır. Yine Eğilmez'e göre, artan bu refah yine de her toplumsal sınıf arasında eşit orana bölüştürülemez. Hal böyle olunca sermaye kesimini oluşturan burjuva sınıfı daha çok kazanırken, üretimi asıl kendi elleriyle çalışma emek veren sınıfı işçi sınıfının kazancı görece daha düşük bir oranda artış göstermektedir (BSB, 2015: 55). İşçi sınıfının yer yer hem çalışma hem de yaşam şartlarında gözlenen iyileşmeler olduysa da bunlar BSB'ye (2015: 57) göre

özelleştirilmesi, geçici işçilik ya da sözleşmeli işçilik gibi atipik istihdam modelleri işçinin çalışmadığı dönemlerde borçlanmaya gitmek zorunda kalmasına sebep olmaktadır.

hükümetin AB ile müzakerelerinden kaynaklanan ve AB ile müzakerelerin olumsuz bir yöne çevrilmesiyle birlikte ortadan kalkan iyileşmelerdir.

AKP döneminde işçi sınıfının örgütlenme ve sendikalaşma imkan ve özgürlükleri varlığını hukuken korumakla birlikte, fiilen bu özgürlük ve imkanların kullanımının gerek firma-fabrika patronu ya da çeşitli dış etkilerle engellendiği ya da yok sayıldığı görülmektedir (BSB, 2015: 67). Ayrıca 2002’de % 16 olan işçi sınıfının oranı 2011’de % 23 olarak saptanmıştır (BSB, 2015: 126-130).

Ayrıca bu dönemde gelişen refah politikaları hatırı sayılı bir oranda orta sınıfın da varlığını göstermektedir. Bu sınıfa dahil edebileceğimiz mesleki kategoriler (bankacılık, şirket yöneticiliği vb) genellikle sanayi ve hizmet sektörlerinde kendini göstermektedir. Ülkemizde de nüfusun çoğunluğunu bu grubun oluşturduğu varsayılmaktadır. Ancak orta sınıf konusu her zaman bu kadar net görülmemektedir. Kimi araştırmacılar hizmet sektöründe çalışan bireylerin bile işçi sınıfı içine dahil edilmesi gerektiğini düşünmektedirler.⁶

1.6. TÜRKİYE’DE SINIF ATLAMA MEKANİZMALARI

Yukarıdaki kısımlarda (Toplumsal Hareketliliğe Yol Açan Faktörler başlığında) evrensel olarak kabul edilebilecek çeşitli sınıf atlama faktörlerine (Demografya, eğitim, ekonomik, meslek vb.) değinmiştim. Elbette bu faktörlerin hepsi Türkiye için de geçerlidir. Burada anlatılacak olan eksta sınıf atlama mekanizmaları (torpil, kayırmacılık gibi) ülkemizde bazı zamanlar çok güçlü biçimde bazı zamanlar ise daha ender bir şekilde kendini göstermiştir. Bu başlık altındaki temel amacım Türkiye’de deneyimlenen bu mekanizmaların tasviri yoluyla daha bütünlüklü bir toplumsal sınıf anlayışı geliştirebilmektir.

Abdullah Korkmaz’a (2006: 256) göre gerek bugünkü gerekse de geçmişteki Türk devletlerinde tabakalar arasında bireylerin geçişini tamamen engelleyen bir sistem olmamıştır. Ancak elbette özellikle de Osmanlı’da belli bir sınıfsal tabakalaşma vardı ve yazılı olmayan belirli tabakalaşma kurallarına göre herkesin “haddini ve yerini bilmesi” çok önemliydi. Ama bazen liyakat, bazen soyluluk, bazen de çevresel faktörlerin etkisiyle bireyler sosyal hareketlilik gerçekleştirebilme

⁶ Ayrıntılı bilgi için, Tanıl Bora (Birikim Dergisi, 2010: 48-64) “Mavileşen Beyaz Yakalılar” makalesine bakılabilir.

fırsatlarına da sahip olmuşlardır. Aslında her toplumun kendine özgü birtakım sınıf atlama ya da bulunduğu sınıfsal konumunu koruma stratejileri vardır. Örneğin; toplumumuzda gerek kamuya gerekse de özel sektöre işle alımlarda bazen liyakat unsurunun göz ardı edilip, akrabalık ve yakınlık ilişkilerinin öne çıkarıldığı görülmektedir. Bireyler akrabalık kanallarıyla işe girebilmekte ve doğal olarak da mesleki değişim faktöründen hareketle toplumsal hareketlilik gerçekleştirmiş olmaktadır. Bununla birlikte işle alımlarda rastladığımız, bireyin sosyal sınıf kökenine ve etnik kökenine göre işle alınıp alınmama durumu da benzer şekilde bir sınıf atla(yama)ma durumunu ortaya çıkarmaktadır.

Korkut Boratav (2004: 46-60) 90'lı yıllardaki çalışmasında kır ve kent toplumlarında toplumsal hareketliliğin birbirinden farklı olduğunu belirtmektedir. Ona göre kırsal kesimde bireylerin sınıf atlama şansı görece daha az ve sınırlıdır. Hem eğitim imkanlarının hem de ekonomik ilişkilerin sınırlı olması bireylere kendilerini geliştirebilecek çok sınırlı bir alan sunmaktadır. Ancak kırsalın aksine kent toplumunda özellikle gelişen sanayi ve ticaret mesleki bir çeşitlilik ortaya çıkarmıştır. Haliyle bu mesleklerin hem nicelik hem de niteliğindeki artışları beraberinde getirmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki kentleşme ve sanayileşme söz konusu sınıf atlama olunca bir hayli önem kazanmaktadır. Ayrıca birey kırsal kesimin aksine kentsel bölgelerde geleneklerin kontrolünden uzaklaşarak daha özgür bir konum elde etmektedir. Haliyle bu özgür durumdan faydalanarak sınıf atlama bir hayal olmaktan çıkmaktadır. Boratav (2004: 46-60) yüksek statülü mesleklerde “içsel beslenme” kavramından bahsetmektedir. Bu kavrama göre, özellikle yönetsel meslekler alt sınıflardan birey almak yerine kendi sürekliliğini yine kendi sınıfı içinden sağlamak istemektedir. Kısacası üst sınıfta bir mesleğe sahip olan baba genellikle kendi çocuğunun da benzer bir mesleğe girmesini istemekte ve bunun için de elinden gelen çabayı göstermektedir. Hal böyle olunca da alt sınıftan bireylerin üst sınıfsal mesleklere yükselme şansı azalmaktadır. Boratav (2004: 55) Türkiye’de yukarı doğru sosyal hareketliliği ortaya çıkaran faktörleri şöyle betimlemektedir:

Yukarı sınıfların içindeki “çürük yumurtalar”ın artması; halk sınıflarının, parlamenter demokrasinin ve popülizmin katkılarıyla göç ve eğitimle sınıfsal mahkumiyetlerini aşma olanaklarının genişlemesi; kapitalizmin (Türkiye gibi geri kalmış türlerinde dahi) bünyesinde varolan rasyonellik arayışının yönetici kadroların

oluşmasında sınıf künyelerinin önemini arka plana itebilmesi; ücretli yönetici kadroların... sermaye sınıfına geçiş imkanlarının görece genişliği...

Türkiye’de sınıf atlama olgusuna, Oğuz Işık ve M. Melih Pınarcıoğlu’nun (2003) çalışmaları “nöbetleşe yoksulluk” kavramı üzerinden de bakılabilir. Bu kavram; şehre yeni göç eden bir gruba, şehirde belli bir süredir yerleşik olarak yaşayan bir grup arasındaki ilişkiler üzerinden anlatılır. Buna göre eskiden göç etmişler yeni gelenler sayesinde, yani bir nevi onlardan faydalanarak, kendi fakirliklerini onlara devrederler ve zenginliklerini artırır. Yazarların deyimiyle yoksulluk nöbetini başka bir grup tutmaya başlar, ta ki onlar da bu nöbeti başka bir yeni gruba devredene kadar. Kısacası kente en erken gelen gruplar ya da bireyler genellikle kentin en alt tabakasından hayat serüvenlerine başlarlar. Örneğin, inşaat işçiliği ya da kadınlar için ev temizliği gibi. Zamanlar bu bireyler çeşitli sınıf atlama mekanizmalarını kullanarak, torpil ya da kayırma gibi, üst sınıfa çıkabilirler. Özünde bu olay her iki grubun da sınıf atlamalarına sebep olmaktadır. Eski grup zenginlik düzeyini artırarak yukarı doğru dikey bir hareketlilik yaparken, yeni grup köylü olmaktan kentli olmaya doğru bir geçiş içinde bulunmaktadır. Bu durum, “nöbetleşe toplumsal hareketlilik” ya da “devredilen toplumsal konumlar” olarak isimlendirilebilir. Tabii burada eski grubun, yeni grup üzerinde nasıl ve ne şekilde bir baskı ya da denetim kurarak zenginleştiği ve sınıf atladığı sorusu da ahlaki açıdan önemli görünmektedir. Arazi işgali ve bu arazinin satışları veya himayecilik gibi olgular üzerinden açıklanmaktadır.

Bu çalışmanın bir sonraki bölümü işçilerle yapılan görüşme bulguları ve bulguların yorumlarından oluşmaktadır. Bu bölümün ikinci kısmında anlatılmaya çalışılan Türkiye’ye özgü sınıf atlama mekanizmaları bir literatür taraması yardımıyla özetlemeye çalışılmıştır. Bundan sonraki bölümde ise bizzat işçi sınıfının kendisinin, toplumsal hareketlilik hakkındaki fikir ve görüşleri ortaya konacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada; bireylerin, çalışmanın temel sorunsalları hakkındaki öznel yorum, fikir, düşünce ve deneyimlerini açığa çıkarmada daha etkili olacağı düşüncesiyle nitel araştırma yöntemini kullanmaktadır. Nitel araştırma yöntemi, ele alınan olgu ya da kavramların ‘anlaşılmasını’ kendine sorun edinmektedir. Bilimsel araştırmaların belki de en önemli noktası veri toplama aşamasıdır. Çünkü veri toplama, bütün çalışmanın ana gövdesidir, denilebilir. Nitel yöntem dahilinde, çoğunlukla katılımcı gözlem ve derinlemesine görüşme olmak üzere iki tür veri toplama tekniği kullanılmaktadır. Katılımcı gözlem, araştırmacının, ele aldığı konunun ya da sürecin doğrudan içine dahil olması olarak özetlenebilir. Katılımcı gözlem, araştırılmak istenen olguları doğal ortamında anlamaya imkan vermesi açısından üstünlüğe sahip olmasına rağmen, maddi ve zamansal bakımdan maliyetli olması ve etik unsurların gözardı edilebilmesi gibi birtakım dezavantajlara da sahip bir tekniktir. Diğer bir veri toplama tekniği ise, derinlemesine görüşmedir. Burada araştırmacı, ele aldığı konuya bağlı olarak, ilgili birey ya da gruplarla karşılıklı bir görüşme yapar. Derinlemesine görüşmede amaç, mümkün mertebeye bireyleri ya da grupların deneyimlerini anlamak ve analiz edebilmektir (Güven, 2006: 168).

2.1. BİR VERİ TOPLAMA TEKNİĞİ OLARAK DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME

Nitel araştırma yöntemi içinde en çok veri kullanılan veri toplama tekniğinden biri derinlemesine görüşmelerdir. Derinlemesine görüşme; çoğunlukla bir görüşmeci ve görüşme yapılan olmak üzere iki kişi arasında geçen bir bilgi alışverişi sürecidir. Ancak birden fazla kişiyle gerçekleştirilen odak grup görüşmelerini de derinlemesine görüşme içine dahil edebiliriz. Bu süreç içerisinde görüşmeci, maksimum seviyede doğru ve geçerli bilgiyi, görüşmeye katılan kişiden almaya çalışır. Bu süreçte araştırmacı, karşısındaki kişiye merak ettiği soruları sorar ve bu sorulara mümkün olduğunca ayrıntılı cevaplar almaya çalışır. Johnson derinlemesine görüşmedeki derin kelimesini, görüşme yapılan kişinin gerçek hayatta yaşadığı günlük aktivite, olay ve mekanların bütün yönleriyle anlaşılmasına çalışılması şeklinde ifade etmektedir (Johnson, 2002:106’dan aktaran Tekin, 2006: 102). Derinlemesine görüşmenin en önemli avantajlarından biri, görüşmeci, görüşmeye katılan kişilerle yüz yüze ve

samimi ilişkilere girebilmekte bu da görüşmeye katılan kişilerin sorulara daha içten cevaplar vermelerini kolaylaştırabilmektedir (Güven, 2006: 169). Belkıs Kümbetoğlu (2008: 72) derinlemesine görüşmeyi şu şekilde tanımlamaktadır:

Niteliksel araştırmalarda kullanılan derinlemesine görüşme tekniği, sosyal dünyadaki 'görünür' birçok olgu, süreç, ilişkinin görünümünden çok özüne inmeyi, bunların ayrınılımı kavramayı ve bütüncül bir biçimde anlamayı mümkün kılan bir veri oluşturma aracıdır. Araştırılan konuya odaklanan, bu konu etrafında bireylerin görüş, düşünce ve değerlendirmelerini bir araya getirerek veri oluşturmayı amaçlayan etkin bir tekniktir.

Genellikle yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ya da yapılandırılmamış bir soru formuyla bu süreç başlamaktadır. Yapılandırılmış görüşmelerde, görüşmecinin katılımcıya hangi soruları soracağı önceden kesin olarak belirlenmiştir. Görüşme esnasında da belirlenen bu sürecin dışına çıkılmamaktadır. Yapılandırılmamış görüşmede ise, görüşmecinin önceden belirlediği bir soru formu yoktur. Görüşmeci, görüşmenin akışı içerisinde konuya uygu olarak sorularını yöneltir. Son olarak yarı yapılandırılmış görüşme gelmektedir. Bu veri toplama tekniği, bu çalışmada da kullanılmıştır. Bu teknikte önceden hazırlanmış bir soru formu bulunmakla birlikte, görüşme esnasında, görüşmeye katılanların verdikleri cevaplarla birlikte forma yeni sorular eklenerek görüşme devam ettirilmektedir (Erkuş, 2009: 117). Bu tekniğin en önemli avantajı, soru formuna bağlılığın esnek olmasıdır. Bu esnek olabilme hali de görüşmeciye yeni sorular sorma imkanı vererek cevapların daha nitelikli hale gelmesini sağlamıştır. Ancak görüşmeci her şeye rağmen çok dikkatli olmak zorundadır, çünkü kesin çizgilerle ilerlemeyi sağlayacak bir soru formundan uzak olunması, görüşmenin farklı konulara kaymasına da sebep olabilir.

Derinlemesine görüşme aslında ilk bakışta düşünülenin aksine tek taraflı değildir, yani amaç görüşmecinin en doğru ve geçerli bilgileri alması iken bu süreçte görüşme yapılan kişi de bu sürece doğrudan dahil olduğundan karşılıklı bir bilgi akışı gerçekleştirilmektedir demek daha doğru görünür. Hasan Hüseyin Tekin (2006: 102) bu durumu şu şekilde anlatmaktadır:

Görüşme bir iletişim olarak ifade edilebilir. Birçok iletişimde olduğu gibi görüşmede de karşılıklı olarak aktif bir şekilde birbirini etkilemeye çalışan iki kişi bulunur. Bunlar aktif olarak karşılardaki kişinin kendilerini etkileme çabalarına karşın kabul veya red şeklinde bazı girişimlerde bulunurlar. Esasen görüşmenin ürünü

bu etkileşimin sonucudur. Bu şekilde bilgi toplama tekniğinin güçlü ve zayıf yönleri söz konusu olabilir. Eğer görüşme hedeflenen biçimde gerçekleştirilebilirse, başka türlü elde edilmesi mümkün olmayan verilerin toplanabildiği çok güçlü bir teknik olarak kabul edilebilir. İstenildiği gibi gerçekleştirilememesi durumunda yaşanan etkileşim, iletişim sürecinde oluşan ciddi ön yargıların, sınırlılıkların ve yanlış anlamaların kaynağı olabilir.

Araştırmayı okuyanlar, niçin Karaman'ın seçildiğine dair birtakım sorular sorabilirler. Karaman, en başta benim memleketimdir. Bu, oldukça değer yönelimli bir konu seçimi gibi görünmektedir. Ama her araştırmacı doğduğu ya da büyüdüğü çevreden etkilenmez mi? İnsan olmamız, hatta toplumsal bir varlık olarak insan olmamız bunu gerektirmez mi?

Karaman, özellikle 1960'lardan bu yana değin, bisküvi, çikolata, gofret, makarna ve bulgur sanayisinde önemli kuruluş ve markalara imza atmıştır. Bunların yanında, fabrikalar, onlarca ülkeye ihracat yapmakta hatta birkaç fabrika yurtdışında da üretim tesisleri açmaktadırlar. Bulgular kısmında görüleceği üzere, şehirde yaklaşık doksan fabrikada toplam 15.000'e yakın işçi çalışmaktadır. Karaman'ın seçilmesinin bir diğer sebebi de, şehirdeki fabrikalarda kadınlarının çalışma oranlarının fazla oluşudur. Fabrikada çalışan işçilerin neredeyse yarısını kadınlar oluşturmaktadır. Bu yüzdendir ki, neredeyse son 20-30 yıldır Karaman'da kadınların fabrikalarda çalışması gayet doğal ve olağan karşılanmaktadır.

Her araştırmada olduğu gibi bu araştırmada da birtakım sınırlılıklar vardır: Öncelikle araştırmanın sonuçları, Karaman'da fabrikalarda çalışan ve görüşülen işçilerin verdikleri bilgilerle sınırlıdır. İşçilerin günde on iki saat çalıştıkları düşünüldüğünde, işçilerle uzun süreli derinlemesine mülakatlar yapmak oldukça zordu. O yüzden görüşmelerin çoğu işçilerin tek tatil günleri olan Pazar günleri gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, Aralık 2017 ile Mart 2018 arasında ve çoğunlukla işçilerin kendi evleri ya da kahvehanelerde gerçekleştirilmiştir. Kendi evlerinde olması işçilerin daha rahat cevaplar vermesini sağlamıştır. Ancak görüşme sırasında eşlerin ve çocukların da aynı odada bulunması yer yer görüşmeyi ve işçinin cevaplarını sekteye uğratmıştır. İşçilerin görüşmelere dair bir çekince içinde olduklarına rastlanmadı. Çoğu işçi seve seve anlatıp soruları cevaplayacağını da belirtmiştir. İşçilerin çekinceden uzak bir şekilde görüşmeyi onaylamasının önemli bir sebebi, daha önce anket ve mülakat gibi veri toplama tekniklerine aşina olmalarıdır.

İşçilerin çoğunluğu daha önce birkaç kez kendileriyle bu şekilde görüşme yapıldığını belirtmişlerdir. Ancak yine de görüşmenin, işçinin kendi evinde ve ailesinin yanında yapılması, verilen cevapların geçerlilik ve güvenilirliğini sekteye uğratma ihtimali de söz konusu olmuştur. Öte yandan zaman da önemli bir sınırlılık unsuru olarak öne çıkmıştır. İşçilerin tek izin günü olan Pazar gününde yapılabilen görüşmeler, görüşmecinin hızlı cevaplar vererek görüşmeyi sonlandırmak istemesini de normal olarak ortaya çıkarmıştır. Bu gibi durumlarda görüşmeci olarak elimden geldiğince işçiyi görüşmede aktif konumda tutmaya çalışıp, en doğru ve geçerli bilgiye ulaşmak için çabaladım.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

Buraya değin ele alınan konular bir nevi işin teorik kısmını inşa etti. Burada ise, bizzat elde edilen verilerin ortaya serilmesi ve yorumlanması yapılacaktır. Bireylerin toplumsal hareketlilik hakkındaki deneyim ve fikirlerinin anlaşılması ve beraberinde mesleki özlemlerinin saptanmasıyla birlikte bütünsel bir toplumsal hareketlilik yaklaşımı sunmak daha kolay olacaktır. İşte bu yüzden ki, öncelikle işçilerin iş bulma ve başvuru süreçlerini, mesleki hayallerini, (varsa) çocuklarına dair gelecek beklentilerini, toplumsal hareketlilik deneyim ve görüşlerini, serbest zaman faaliyetlerini, sendikal hareketler hakkındaki fikirlerini, yemek ve müzik gibi beğenilerini anlamanın önemli olduğunu düşündüm. Bütün bu alanlar, toptan bir şekilde bireylerin toplumsal hareketliliğe atfettiği anlam ve değerlerin neliğini ortaya sunabilmesi açısından önemlidir.

3.1. KARAMAN'IN SOSYO-EKONOMİK VE SANAYİ YAPISININ ANALİZİ

3.1.1. Karaman'ın Nüfus ve Coğrafi Yapısı

Aşağıda verilen Tablo 3.1'in verilerine göre, 2017 yılında Karaman nüfusunun % 77,17'si şehirlerde, % 22,83'ü ise köylerde yaşadığı görülmektedir. Kentin 2017 yılındaki genel nüfusu bir önceki yıla göre % 0,43 oranında artış göstermiştir. Tabloya bakıldığında kentin son yıllarda köy nüfusu azalma eğilimindeyken şehir nüfusu artma eğilimindedir. Böylesi bir artışın nedenleri arasında, şehir merkezlerinde iş imkanlarının fazla olması ve sanayi istihdamındaki artış gösterilmektedir.

Tablo 3.1: Karaman'ın Şehir ve Köy Nüfusu

Yıllar	Toplam Nüfus	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Şehir ve Köy Nüfusunun Toplam Nüfus İçindeki Oranı	
				Şehir	Köy
2014	240.362	172.322	68.040	71,69	28,31
2015	242.196	175.790	66.406	72,58	27,42
2016	245.610	180.165	65.445	73,35	26,65
2017	246.672	190.366	56.306	77,17	22,83

Kaynak: TÜİK Verileri (www.tuik.gov.tr)

Karaman 1989 yılında -öncesinde Konya'nın bir ilçesi iken- il olmuş, İç Anadolu bölgesinin kuzeyinde karasal iklime sahip bir yerleşim yeridir.

3.1.2. Karaman'ın Sosyal Güvenlik Yapısı

Tablo 3.2'de verilen bilgilere göre, Karaman'da SGK (Sosyal Güvenlik Kurumu) kapsamında bulunan kişi sayısı 243.190 ve oransal olarak da kentte yaşayan nüfusun % 86,53'üne karşılık gelmektedir. Tablo 3.3'de verilen bilgilere göre 2017 yılında SGK kapsamında çalışan kişi sayısı 68.227'dir.

Tablo 3.2: Sosyal Güvenlik Kapsamında İnsan Sayısı ve Nüfusa Oranı

Öncelikli Yaşam Kalitesi Göstergeleri	İlin Toplam Nüfusu	Toplam Sosyal Güvenlik Kapsamı (Aktif+Pasif+ Gelir Testi Yapılanlar)	Toplam Sosyal Güvenlik Kapsamı (Gelir Testi Yapılanlar Hariç)	Sosyal Güvenlik Kapsamının Toplam İl Nüfusuna Oranı (%)	Toplam Sosyal Güvenlik Kapsamı Dışında kalan Nüfus
2017	246.672	243.190	213.444	86,53	3.482

Kaynak: SGK Verileri (www.sgk.gov.tr)

Tablo 3.3: SGK Kapsamında Aktif Çalışan Sayısı

Yıllar	Sosyal Güvenlik Kapsamında Aktif Çalışan Sayısı				SGK Kapsamında çalışanların Toplam İl Nüfusuna Oranı
	Emekli Sandığı (4/c)	Bağ-kur(4/b)	SSK (4/a)	Toplam	Yüzde (%)
2014	9.094	13.051	40.249	62.394	25,96
2015	9.530	12.771	42.767	65.068	26,87
2016	10.069	12.037	40.733	62.839	25,58
2017	9.577	12.426	46.224	68.227	27,66

Kaynak: SGK Verileri (www.sgk.gov.tr)

Tablo 3.4: Karaman Sanayisinin Sektörel Dağılımı ve Çalışan Sayıları

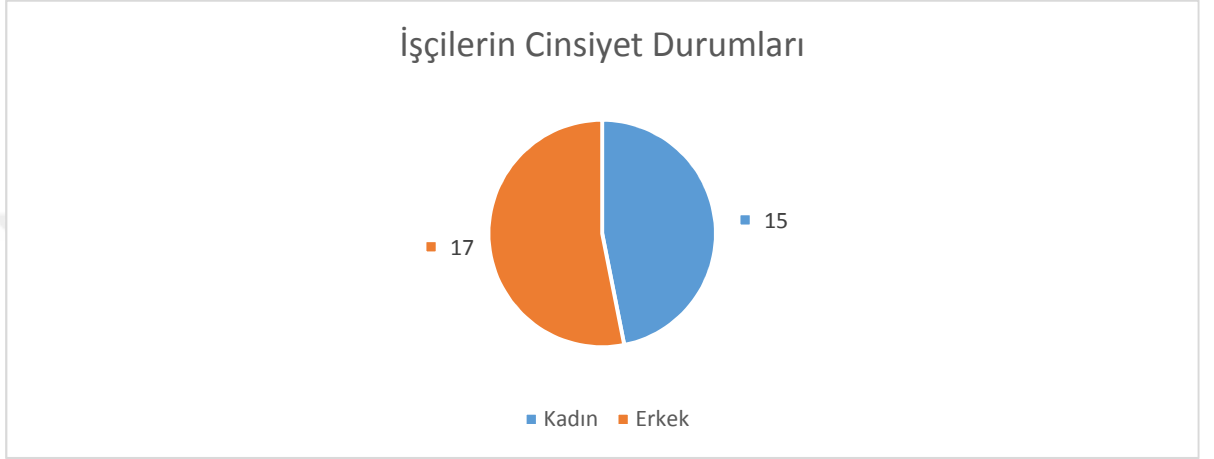
Sektör	Firma Sayısı	Çalışan Sayısı
Gıda Ürünlerinin İmalatı	84	14.514
Kömür ve Linyit Çıkarılması	11	432
Diğer Madencilik ve Taşocaklığı	32	630
Kauçuk ve Plastik Ürünlerin İmalatı	27	415
Kağıt ve Kağıt Ürünlerinin İmalatı	12	853
Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve İmalatı	62	674
Diğer Mekanik Olmayan Mineral Ürünlerin İmalatı	22	264
Ağaç ve Mantar Ürünleri İmalatı (Mobilya Hariç)	22	267
Mobilya İmalatı	24	258
Diğer	50	986
Toplam	346	19,293

Kaynak: Karaman Bilim Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü Verileri

Tablo 3.4’te verilen bilgilere bakıldığında, Karamanda aktif çalışan nüfusun (68.227) neredeyse üçte birinin (19.293) sanayi alanında çalıştığı görülmektedir. Bu alanda toplam 84 firmada 14.514 çalışan mevcuttur.

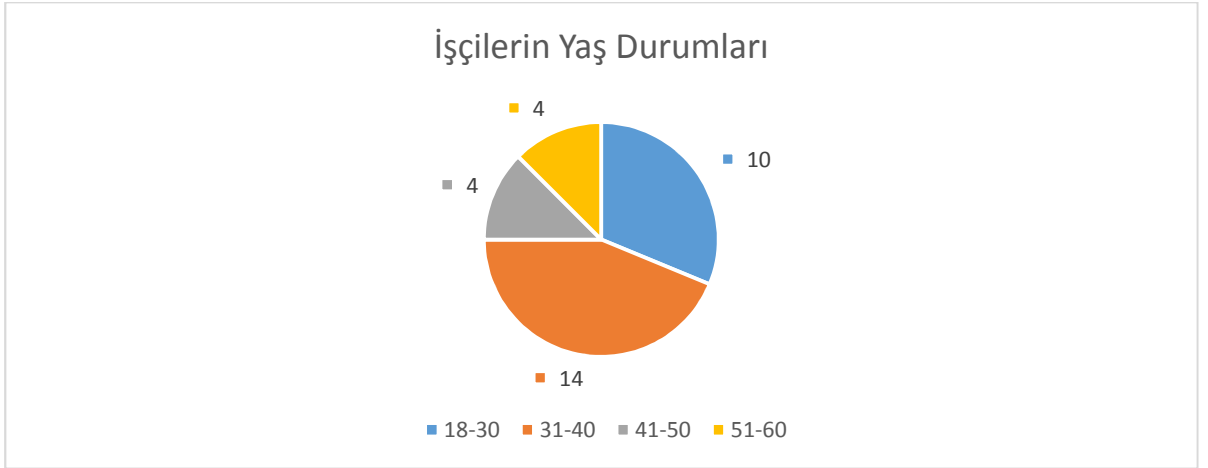
Son olarak kentin en önemli tarımsal ürünleri olarak elma, buğday, şeker pancarı ve mısır gösterilebilir. Tarımın yanında hayvancılık da kentin önemli geçim kaynaklarındandır. Özellikle küçükbaş hayvancılık alanında kendine has koyun markaları (ak karaman ve mor karaman gibi) bile vardır. Bunun yanında özellikle Ermenek ilçesinde kömür madenciliği de yaygın olarak yapılmaktadır.

3.2. ARAŞTIRMAYA KATILANLARIN DEMOGRAFİK BİLGİLERİ

Grafik 3.1: Araştırmaya Katılan İşçilerin Cinsiyet Durumları

Araştırma mülakatına, 17 erkek ve 15 kadın olmak üzere toplam 32 işçi katılmıştır. Karaman özelinde, özellikle bisküvi-çikolata ve gofret fabrikalarında kadın istihdamı şaşırtıcı ölçüde fazladır. Bu durumun böyle olmasının sebebi, kadınların bu işlerdeki el becerilerinin daha fazla oluşu gösterilebilir. Kadınların fabrikalarda çalışmasına dair toplum içinde çok az muhalefet vardır. Yani Karaman halkı kadınlarının fabrikalarda çalışmasını doğal ve normal karşılamaktadır. Karaçimen (2015: 286) kadınların işgücüne katılmalarının önemli bir sebebi olarak borçlanmanın ve maddi ihtiyaçların artışı olduğunu belirtmektedir. İleride bahsedeceğim gibi, Kadın işçilerin iş hayatına girişlerinin de temelinde borçlar ya da ev arsa satın alabilmek gibi nedenler karşımıza çıkmaktadır.

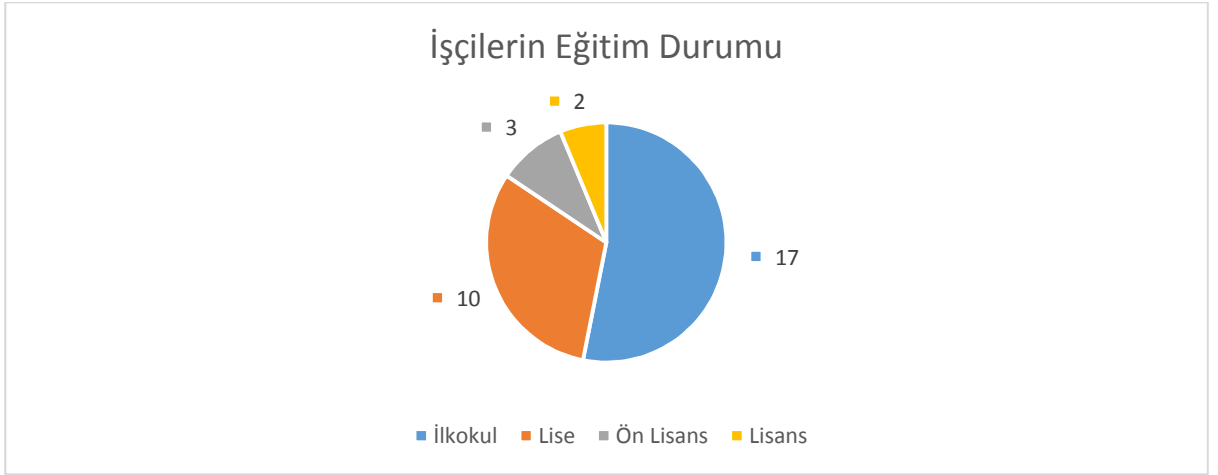

Grafik 3.2: Araştırmaya Katılan İşçilerin Yaş Durumları

Araştırmaya katılan işçilerin 10'u 18-30 yaşlar arası, 14'ü 31-40 yaşlar arası, 4'ü 41-50 yaşlar arası ve son olarak 4'ü 51-60 yaşlar arasındadır. Genel olarak yaş grafiğine bakıldığında işçilerin özellikle gençler ve genç-orta yaşlı kategorisinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum, fabrika çalışma ortamında görece genç işçilerin daha fazla tercih edilip, istihdam edildiği fikrini ortaya koymaktadır. Bir işçinin işe alımlar ve yaş konusunda söyledikleri, durumun daha iyi anlaşılmasına katkı sunması açısından önemli görünmektedir:

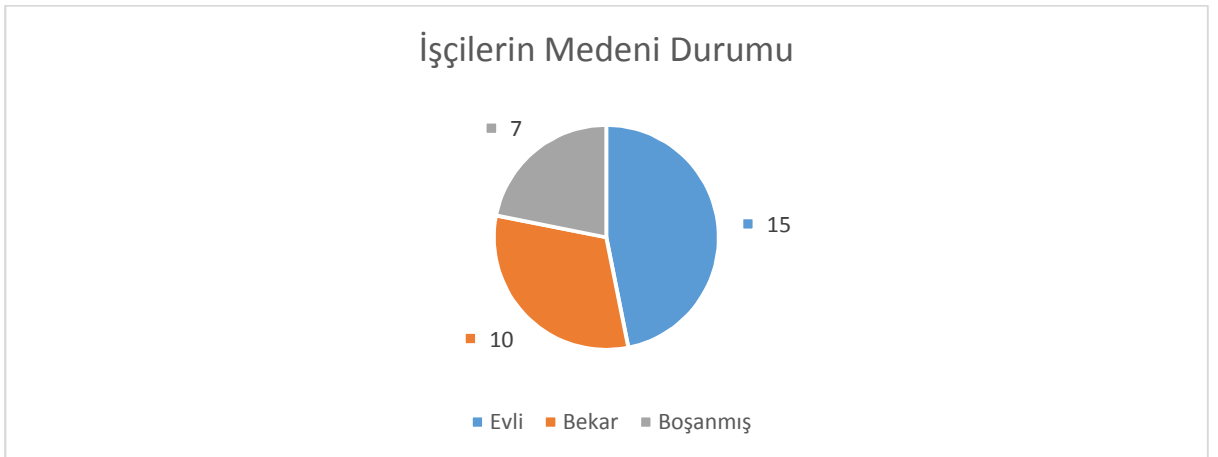
“Ben filan fabrikaya işçi alımı oldu da anca öyle girebilmişim, ayrıyeten işçi alımı olmasa öyle normal başvurunca bizi falan kolay kolay almazlar yani yaştan dolayı, daha genç işçi isterler, kim napsın seni 50 yaşına geldikten sonra.” (Emine 52)

İşçilerin eğitim düzeylerine bakıldığında, yaş arttıkça eğitim düzeyinin azaldığı görülmektedir. Benzer çalışmalarda (Coşkun, 2013: 76; Güllü, 2014: 29) işçilerin yaşları ve eğitim durumları arasında ters orantı söz konusudur. Tekil olarak bakıldığında işçilerin eğitim durumları da en az yaşları kadar önemli bir değişkendir. Zira eğitim düzeyi bireylerin toplumsal hareketlilik imkan ve şansını belirleyen bir etmen olması açısından önem taşımaktadır. Turhan Şengönül'e göre (2007a) günümüz modern toplumlarında, bireyleri, buldukları alt konumlardan üst konumlara çıkarabilecek en önemli güçlerden biri, eğitilmiş-diplomalı olmaktır.

Grafik 3.3: Araştırmaya Katılan İşçilerin Eğitim Durumları

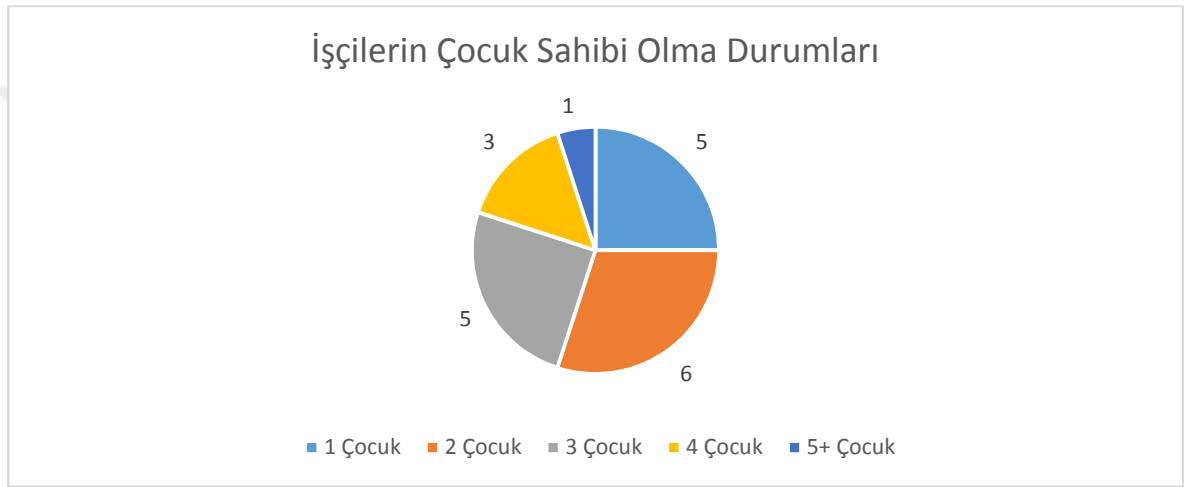
İşçilerin eğitim durumlarına bakıldığında, 17'si ilköğretim, 10'u lise, 3'ü önlisans ve 2'si lisans mezunudur. İşçilerin yarısından biraz fazlasının ilköğretim mezunu olduğu görülmektedir. Grafikte göze çarpan diğer önemli husus, ön lisans ve lisans eğitim düzeylerine sahip toplam işçi sayısının 5 olmasıdır. İşçilerin eğitim düzeylerinin görece düşük olmasının önemli sebeplerinden biri, çoğunluğun köylü bir aileye sahip olması ve köyde yetişmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum da sosyal köken ve aile gibi faktörlerin bireylerin geleceklerinin belirlenmesi noktasında ne denli olduğunu bize göstermektedir.

Grafik 3.4: Araştırmaya Katılan İşçilerin Medeni Durumları

Araştırmaya katılan işçilerin medeni durumlarının gösterildiği Grafik 3.4'e bakıldığında, işçilerin, 15'i evli, 10'u bekar ve 7'sinin ise boşanmış olduğu görülmektedir. Burada boşanmış işçilerin varlığının nerdeyse $\frac{1}{4}$ oranında görünmesi

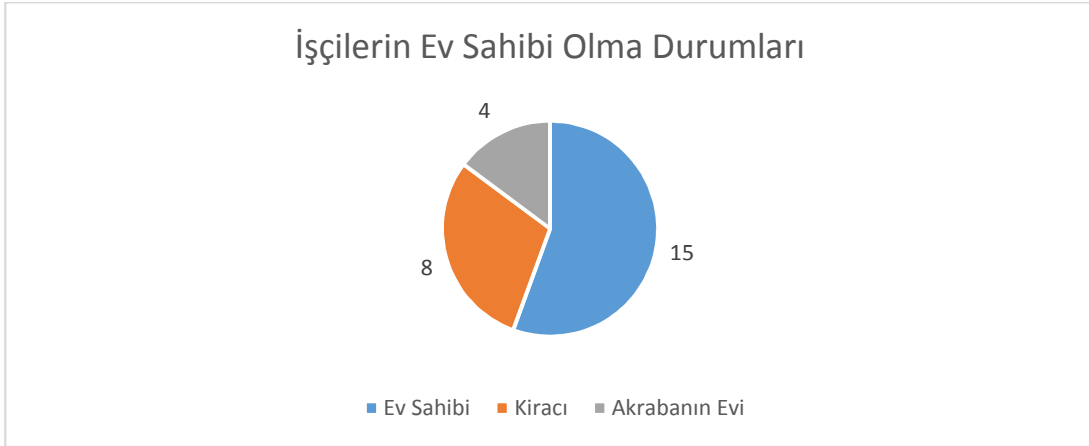
üzerinde düşünülmesi gereken hususlardan birini oluşturmaktadır. Boşanmış işçilerin çoğunluğunun kadın olduğu bilindiğinde, kadınların sahip oldukları mesleklerin ve ekonomik güçlerinin boşanma durumuyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Benzer şekilde, Karaman’da fabrikada çalışan kadın işçilerle ilgili çalışmasında İsmail Güllü (2014:30) meslek sahibi çalışan kadınların, anlaşmazlık, şiddetli geçimsizlik vb. durumlarda boşanabilmelerinin, meslek sahibi olmayan kadınlara göre daha kolay olduğunu belirtmektedir. Son olarak işçilerin medeni durumları ile yaşları arasında da ilişki kurulabilmektedir. Çoğunluğu orta yaş kategorisinde olan işçilerin evlenmiş olmaları bu anlamda anlaşılır gözükmektedir.

Grafik 3.5: Araştırmaya Katılan İşçilerin Çocuk Sahibi Olma Durumları

Çalışma açısından anlamlı olan diğer bir değişken ise, işçilerin çocuk sahibi olup-olmama durumlarıdır. Pek çok işçinin özellikle de kadın işçilerin, niçin çalıştıklarına dair en önemli gerekçelerinden birini, çocuklarına daha iyi bir gelecek hazırlama isteği oluşturmaktadır. Çocuk sahibi olup-olmama durumu; işçilerin geleceğe yönelik beklenti, hayal ve hedeflerini şekillendirmesi bakımından da önemli görünmektedir. Görüşme yaptığımız toplam 32 işçinin, 15’i evli, 7’si ise eşinden ayrılmıştır. Evli ve eşinden ayrılmış olan 22 işçinin, 20’si çocuk sahibidir. Yukarıdaki tabloya bakıldığında, 5 işçi 1 çocuğa, 6 işçi 2 çocuğa, 4 işçi 3 çocuğa, 3 işçi 4 çocuğa ve son olarak 1 işçi de 5 ve üzeri çocuğa sahiptir. Genel olarak bakıldığında çocuk sahibi olan işçilerin çoğunluğunun 1-2 ya da 3 çocuğa sahip olduğu görünmektedir.

3.3. İŞÇİLERİN EV SAHİBİ OLMA DURUMU

Grafik 3.6: Araştırmaya Katılan İşçilerin Ev Sahibi Olma Durumları

Bireylerin sahip oldukları taşınır ya da taşınmaz mülkiyetlerinin varlığı ya da yokluğu, onlara toplumsal statüde önemli mevkiler kazandırabilmesi ya da kaybettirebilmesi anlamında önem taşımaktadır. Bu açıdan özellikle çalışan işçilerin ev sahibi olup olmadıkları konusu, merak ettiğim noktalardan biri olmuştur. Grafik 3.5'e göre işçilerin yarıdan biraz fazlasının kendilerine ait evi bulunmaktadır. 8 işçi kirada otururken, 3 işçi ise akraba ya da tanıdıklarının evinde oturmaktadırlar. Ayrıca 4 işçi ailesine ait olan evlerde yaşamaktadır. Bu tablo, görüştüğüm işçilerin çoğunluğunun kendi evlerine sahip olduğunu göstermektedir. İşçilerin çoğunluğunun ev sahibi olmaları, Güllü'nün (2014) 2012 yılında aynı bölgede yaptığı benzer bir çalışmada da karşımıza çıkmaktadır. Boratav'ın (2005:110-111) ve BSB'nin (2015: 157) istatistikleri de 2000'li yıllarda benzer şekilde işçi ailelerinin yaklaşık yarısının oturdukları evin kendilerine ait olduğunu belirtmektedir. İşçilerin kendilerine ait evleri olması, onların refah durumları açısından olumlu şekilde karşılanmasına rağmen durum aslında biraz daha karmaşık görünür. İşçilerin ev sahibi olan kesiminin çoğu, evlerini banka kredisi ya da çeşitli şekillerde borca girerek almışlardır. -İşçilerin borçlanmış olma halleri, ileride sendikalarla ilgili başlıkta değineceğim gibi, onların işten çıkarılma korkusuyla direniş, grev ve hak arama gibi radikal tavırlar sergilememelerinin önüne geçmektedir. Borçları, işçileri bir mekanizma gibi denetlemeye de başlıyor gibi gözükmemektedir (BSB, 2015: 174).- Özel sektör ve hanehalkının borçlanması özellikle 2000'den sonra bankaların kredi teşviklerinden

dolayı giderek artış göstermiştir. Aşağıda bir işçinin anlattıkları durumu daha iyi anlatabilir:

“...baya oldu bundan, bir arsa almıştık iyi kötü o zamanlar şimdiki gibi çok pahalı değildi arsalar şimdi arsalar bile ev fiyatına, sonra kirada oturmayalım yapturalım o arsaya bi ev kendimiz oturalım dedik, ama tek kişi çalışınca evde zor, bende bi düşündüm tek kişiyle olmaz ben bi işe girmezsem bizim ev yaptırmamız da almamız da zor, o yüzden fabrikayı düşündüm yaparım dedim ne olacak hiç değilse kendi evimde otururum, ondan işte borca girdik biraz ev için, onu ödemeye çalışıyorum...” (Döndü 41, evli)

Diğer taraftan kendine ait bir eve sahip olmak, işçiler tarafından yalnızca kiradan kurtulmak ya da daha rahata çıkmak anlamına gelmemektedir. Bir eve sahip olmak aynı zamanda işçilerin kendini toplumsal dünyaya karşı daha iyi gösterme, yani kendini sunma davranışıdır. İşçiler kendilerine ait bir eve sahip olmak yoluyla, toplum içinde daha saygın bir konuma erişeceklerini düşünmektedirler. Teorik açıklamalar kısmında ele aldığım üzere, Weber’in statü tabakalaşmasının bir yansıması burada karşımıza çıkmaktadır. İşçiler meslekleri üzerinden değil de, sahip oldukları mülkleri üzerinden toplumsal bir saygınlık elde etmek istemektedirler. Bir işçinin söyledikleri bu durumu karşılamaktadır:

“Bi ev alalım diye çoktandır düşünür, dururduk. Ben daha o zamanlar çalışmazdım. Sonra işte çocuklar büyüdükçe, ben de evde yalnız kalmaya başladım. Çocuklar küçükken yine evde insana yoldaş olurdu. Sonra işte, evimiz yok tabi daha, benim adamla konuşuruz öyle arada, bi evimiz olsa kendimizin diye, kiradan kurtulsak ne güzel olur. Bide şimdi insanın kendi evi oldu mu başka konu komşunun bakışı filan değişiyö yani, kirada oturmak başka kendi evinde oturmak daha başka. Yani biriyle bir sohbet ettiğin zaman sorulan ilk sorulardan biri budur. Ev sizin mi kira mı diye. Ev sahibi olmak insanı daha bi, böyle şey yapar, yani godaman gibi işte hani...” (Nimet, 39, evli)

Sennett ve Cobb, (2017: 60) işçilerin ev sahibi olmak istemelerinin temelinde bir sığınma arayışı ve özgürlük isteğinin de yattığını belirtmektedirler. Onlara göre (2017: 60), işçiler açısından bu durum, “ bir şeye sahip olmak ya da ekonomik kazanç için değildi; ailesi ile birlikte yaşarken en küçük konularda yüzüne vurulan toplumsal konumunu umursamadığı bir sığınak, bir yaşam alanı kazanmaktı” Sennett (2005b: 119) bir başka çalışmasında Amerikan toplumunun güçlü arzularından birinin de ev

sahibi olma arzusu olduğunu dile getirir. Buna benzer bir arzu mülakata katılan işçilerin çoğunluğu için de geçerli görünmektedir.

İşçilerin ev sahipliği oranlarının artışı ya da ev sahibi olma istek ve planlarının yoğunlaşmasının altında geçmişte devletin ya da bizzat fabrika patronlarının işçilerine sağladıkları barınma ve lojman hizmetlerinin de ortadan kalkması etkili olmuştur (Karaçimen, 2015: 133-138). Örneğin Karaman ilinde özellikle 1990'lı yıllarda birkaç fabrikanın kendi ismiyle apartman siteleri inşa etmeleri bunlara örnektir (Bifa Sitesi ya da Saray Kooperatifleri gibi). Böylesi lojman ve barınma hizmetlerinin ortadan kalkmasıyla birlikte, işçiler barınma konusunda piyasanın eline düşmüştür. Bu durum da işçilerin kirada oturmaktansa borç altına girerek bir ev sahibi olma hayallerini pekiştirmiştir.

Son olarak günümüzde Karaman fabrikalarında çalışan işçilerin hep birlikte yaşadığı bir mahalle ya da siteden bahsetmek zordur. Yani işçi ailelerinin yoğunlaştığı net bir mekânsal bölge yoktur. İmkânı yeten her işçi istediği yerden arsa ya da ev alabilmektedir ya da ev kiralayabilmektedir.

3.4. İŞÇİLERİN BAŞVURU VE İŞ BULMA SÜREÇLERİ

Geçmişten bugüne, Anadolu insanı kendi hayatına dair önemli işler ya da alınacak önemli kararlarında; çevresinin, akrabalarının vb. görüş ve tavsiyelerini dinleyip, bu doğrultuda kararlarını şekillendiregelmişlerdir. Benzer şekilde bir işe girmeden önce de, o iş konusunda bilgi sahibi olan ya da bizzat o işin içinde olan kimselerden iş hakkında bilgi almak, bir işe başlamanın ilk aşamalardan birini oluşturmaktadır.

İşçiler fabrika işlerine başvurmadan önce, fabrikalarda çalışan akraba, hemşeri, komşu veya eş-dost vasıtasıyla fabrikanın çalışma koşulları, ücret vb. hakkında bilgi edinmektedirler. Bu doğrultuda araştırmaya katılan işçilerin 17'si, işlerini, komşuları ve akraba olmayan yakın arkadaşları vasıtasıyla bulduğunu belirtmişlerdir. 7 işçi, akraba ve hemşerilerinin yardımıyla işlerini bulurken, kalan 8 işçi ise işkur ilanlarını kullanmışlardır.⁷ İş-kur ilanlarıyla başvurularını

⁷ Günümüzde Karaman'da fabrikalarda işe alımların neredeyse tamamı işkur üzerinden ilana başvuru yoluyla gerçekleştirilmektedir. Eskiden işe alımlar, genellikle işçilerin bireysel başvuru formları doldurması yoluyla yapılmaktaymış.

gerçekleştirenlerin çoğunun işe başlama süresi 1-3 yıl arasında değişmektedir. İşkur vasıtasıyla işe giren işçilerin de benzer şekilde yakın çevresinden başvuruda buldukları fabrikaya dair bilgi edindiklerini belirtmek gerekir.

“Askerden geldikten sonra mecbur bi yerde çalışmam lazımdı, bizim buralarda fabrika işleri çok olur, her evden bi kişi gider veya zamanında gitmiştir, bende bi sağa sola haber bıraktım iş olursa diye, sonra fabrikayı aklıma soktu bi arkadaş o da orda çalışıyordu, sordum ettim nasıl yapabilir miyim ben diye öyle arkadaş sayesinde gittik form falan bıraktık öyle başlamıştım...” (Mehmet, 32, evli)

“Komşulardan görürdük öyle kızlar gidiyordu fabrikaya, bana falan söylemişlerdi kız sende girsene evine faydan olur falan gibisinden, düşününce çoluk çocuk evin ihtiyaçları falan kabul etmişim öyle komşular sağolsun destek çıkmışlardı ilk girdiğimde de bi şeyden anlamazdım sağolsunlar yanımda olmuşlardı...” (Nihan, 33, evli)

Sosyal antropolog Paul Stirling kişisel bağlantıların işe girmedeki önemi hakkında şunları söylemektedir:

Büyük bir firmada veya firma içinde bir şey istiyorsanız, bunu almak için en çok ihtiyacınız olan şey sistemin çalışma tarzına yönelik beceri, bilgi veya işe biçimsel olarak uygun olmanız değildir. İhtiyacınız olan şey firmanın üzerinde veya içinde olan güçlü ve bu gücü sizin lehinizde kullanmaya hazır biriyle kuracağınız kişisel bağlantıdır (Stirling, 1993: 12’den akt. Nichols-Suğur, 2012: 47).

Pierre Bourdieu da Ayrım’da (2015: 226) iş bulma ve işe girme süreçlerinde diplomanın yanında referansların ve habitusların benzerliğinin de önemli etkisini olduğundan bahsetmektedir.

Bireylerin sahip oldukları akraba eş-dost yakın bağlantıların varlığı aslında aynı zamanda bireyin sosyal sermayesini oluşturan bağlantılardır. Buradan hareketle sosyal sermaye varlığının bireylerin işe girme süreçlerini etkiledikleri görülmektedir. Kamu sektörünün aksine özel sektörde iş bulma ve başlama süreci birtakım farklılıklara sahiptir. Kamu sektöründe bir işe girmek çoğunlukla arkadaş, akraba ya da komşular aracılığıyla gerçekleş(e)mez. Ancak özel sektörde tanıdık ve çevresi olma durumu iş bulma ve işe girme hatta işte yükselmede bile önemli olabilmektedir. Benzer şekilde özel sektörde varlık gösteren tekstil işçileriyle ilgili çalışmasında

Coşkun da (2013: 122-123) işçilerin bilhassa özel sektörde iş bulma süreçlerinde hemşerilik ve akrabalık bağlarını kullandıklarını belirtmektedir. Bourdieu'nun sosyal sermaye kavramı, iş arayan bireylerin iş bulma ve işe başlama süreçlerini hızlandıran ya da aksine yavaşlatan imkan ve sebepler sunması açısından, bu süreci açıklama gücüne sahiptir.

3.5. İŞÇİLERİN GEÇMİŞTEKİ MESLEKİ HAYALLERİ

Mesleki anlamda geleceğe dair hayaller kurmak yalnızca eğitimli ve diploma sahibi insanlara mahsus bir ayrıcalık mıdır? Lise ya da özellikle üniversite eğitimi alanlar, okudukları bölümlere göre çeşitli meslek ve gelecek hayalleri kurmaktadır. Peki ya ilkokul mezunu bireylerin geleceğe dair hedef ve hayalleri ne düzeydedir? Araştırmaya katılan işçilerin çoğunluğu, maddi imkan ve fırsat yoksunluğunun hayal kurmayı etkilediğini belirtmişlerdir. Bu minvalde özellikle formel eğitimden uzak kalmış işçilerin hayalleri de sınırlan(dırıl)mıştır:

“Okuyabilseydim hemşire ya da öğretmen olmak isterdim, mesela hayvanları da çok severdim belki de veteriner olmak isterdim, ama köy yerinde okumaya devam etmek kısmet olmadı işte...” (Nihan, 33, evli)

Sennett ve Cobb'un (2017: 103) çalışmalarında görüştüğü işçilerin çoğu, buldukları sınıf konumlarından dolayı kendilerini suçlamaktadırlar. Ancak bu çalışmadaki işçiler, Amerikadaki mevkidaşlarının aksine, buldukları konumda olmalarının sebebinin, kendi beceri eksikliklerinden ziyade, eğitime ulaşmadaki eşitsizlikler gibi fırsat ve imkanların yokluğu olduğunu dile getirmektedirler. Ancak yine de özellikle genç ve görece eğitimli işçilerin, daha yaşlı ve formel eğitimden uzak kalmış işçilere oranla daha çok hayal ve beklenti içinde oldukları görülmüştür. Bu durum sadece geçmişteki hayalleri için değil geleceğe dönük hayalleri için de geçerlidir.

“Okuldayken tabi iyi bi iş hayali kurardık, eğitimini aldığımız, bildiğimiz şeyleri yaptığımız yani, işte şöyle yapsam şurada çalışsam falan ama iki yıldır beklemedeyiz... hani umutlarım tamamen tükendi noktasında değilim belki ama her gün geçtikçe normal bi memuriyete daha da uzaklaşıyor gibi hissediyorum kendimi.” (Ahmet,26, bekar, önlisans)

Öte yandan gençlik dönemlerinde mesleki olarak hiç hayal kurmayan ve beklenti içinde olmayan işçilerin varlığı da dikkat çekmektedir. Bu işçiler baştaki işçiler gibi hayal kuramamaktan ya da hayal kurmak için fırsatları olmamasından yakınmamaktadırlar. Doğrudan bir meslek hayali içine hiç girmediklerini belirtmişlerdir. Burada özellikle kadınların çoğunlukta olduğunu belirtmek gerekir. Bu durumu bir işçinin şu şekilde anlatmaktadır:

“Öyle gençken de veya evlenince de bi meslek yapma hayalim yoktu olmadı yani hiç, biz köyde büyüdüğümüzden işte şöyle mesleğim olsa keşke doktor olsam demezdik yani aklımıza bile gelmezdi öyle, çünkü o dünyada değilsin ki bi kere senin dünyanın başka, bi baba evi bi koca evi...” (Emine,52, evli)

3.6. İŞÇİLERİN GÖZÜNDEN FORMEL EĞİTİMİN ÖNEMİ

Eğitim, bireylere, toplumsal dünyada ihtiyaç duyulan gerek maddi gerekse de manevi birtakım avantaj ve üstünlükler sağlayan kurumlardan biridir. Bu açıdan günümüz modern toplumlarında formel ya da informel eğitim ve sertifikalandırma, kayda değer bir toplumsal konum elde etmede önemli görülmektedir. Bu açıdan eğitim kurumunun en önemli avantajlarından biri; bireylere, hangi toplumsal sınıf ve sosyal kökende doğmuş ve yetişmiş olursa olsun, toplumsal hareketlilik fırsatı vermesidir. İşe alımlarda ve meslek içi yükselmede liyakat unsurlarının hakim olduğu toplumlarda, sosyal sınıf kökeni ya da dini bağlılıklarına bakılmaksızın, gerekli ve yeterli eğitimi almış bireyler genellikle herhangi sınırlamayla karşılaşmadan yükselbilmektedirler. Bu açıdan, bu araştırmaya katılan işçilerin eğitim almak-okumak-diploma sahibi olmak gibi değişkenler hakkındaki düşünce, fikir ve deneyimlerinin anlaşılması, onların dünyasında eğitim ve diploma gibi kavramların önemi ve gerekliliğini anlamak açısından önemli görülmektedir.

Araştırmama katılan işçilerin on üç’ü hem iyi gelir getiren hem de toplumsal saygınlığı olan bir mesleğe⁸ erişmenin en önemli yolu olarak eğitimi ve diploma sahibi olmayı görmektedir. İşçilerin gözünde üniversite eğitimiyle erişilen işlerin çoğunluğu saygınlığa sahip mesleklerdir, o mesleklere ulaşmanın yolu formel eğitimden geçmektedir. İşçi çocuklarıyla görüşen ve onları hem okulda hem de fabrikalarda staj yaparken izleyen Paul Willis’e (2016: 179) göre, fabrikada çalışan ve

⁸ İşçiler bu tür mesleklerin; doktorluk, avukatlık, mühendislik gibi meslekler olduğunu belirtmişlerdir.

henüz mezun olan genç işçiler, eğitimin “o hapishaneden” kaçışın tek yolu olduğunu bizzat yaşayarak görmüşlerdir. Benzer şekilde, eğitimin önemini gördüğüm bir işçi şu şekilde vurgulamaktadır:

“İmkanım olmadı ama keşke olsaydı da böyle bir işi yapmasaydım, 12 saat çalışıyorum 1-1,5 saat de yolda geçiyor, keşke bi yolunu bulsaydım da okusaydım diyorum...” (Bilal 46 yaşında, evli)

Diğer taraftan eğitim ve diplomanın günümüz şartlarında öneminin kalmadığını meslek alımlarında liyakat ve yeterlilik usulü yerine informel seçim yollarının daha hakim olduğunu düşünen beş işçi bulunmaktadır. Burada Bourdieu’nun kullandığı “*değerini kaybetmiş diploma verme*” kavramı (Bourdieu, 2015: 232) açıklayıcı görünmektedir. İşçiler açısından da bugünkü diploma sahibi mezun gençlerin diplomaları her geçen gün değerini daha da kaybetmektedirler. Onlara göre çevresi, tanıdığı ya da bağlantıları olmayan kişilerin çocukları gerekli eğitimsel süreçleri başarıyla geçmelerine rağmen, hakettikleri konumlara ulaşmaları çok zor görünmektedir. Bir işçi durumu şöyle dile getirmektedir:

“Okumanın zamanı geçti bence bundan 20 yıl önce falan çok iyiydi yani üniversite mezunu olabilmişsen tamamdı, ama şimdi bak herkes üniversite mezunu, bakıyosun hepsi giremiyor işe, mülakat çıkarmışlar sözlüsü yazılısı varmış alım sınavlarının, komşuların var çocukları görüyoruz, işte gitmiş mülakata olmamış gitmiş olmamış, işte bi şeyler döndürüyorlar deniyor o mülakatlarda, hani herkes kendi adamı hesabında falan, şimdi ben okutsam bi dert çocuğu lise üniversite mezun oldu askerlik derken 25 yaşına gelir adam e bu adam iş bulamazsa o yaşta napar, çırak mı verecen bi yere, al sen çık işin içinden...” (Mehmet 36, evli)

Son olarak saygın bir hayata ulaşma anlamında eğitimi gerekli görmeye birlikte, tek başına eğitim ve diploma unsurunu yeterli görmeyen de on işçi bulunmaktadır. Bu işçilere göre eğitimle birlikte gerek kişisel gerekse de aile bağlantıları, bireyin gelecek yaşamındaki sosyal konumunu birlikte şekillendirmektedirler. Willis de (2016:101) eğitim ve zekanın yanı sıra kültürel konumların da bireylerin toplumsal hareketlilik potansiyellerini açıklamada önemli bir unsur olduğunu belirtmektedir.

Bourdieu’nun kavramlarıyla konuşacak olursak; bireylerin sahip oldukları sosyal sermayeleri, toplumsal saygınlık ve mesleki geleceklerini belirlemesi açısından

önemlidir. Bourdieu'ya göre, en azından kendi ülkesi olan Fransa'da, bireylerin iyi bir okulda yüksek öğrenim görebilmesinin ön koşullarından biri, sahip oldukları ekonomik ve kültürel sermayelerinin yoğunluğudur. Ona göre eğitim, bireylere toplumsal statü ve ayrıcalık mekanizmaları sunan en başat kurumlardandır. Bourdieu, bu anlamda eğitim sisteminin önemini bir kenara atmamakla birlikte, o eğitime ulaşma fırsat ve imkanlarının da bir değişken olarak göz önünde bulundurulmasından yanadır. Bu fırsat ve imkanların, yani ekonomik ve kültürel sermayelerin, varlığı üst sınıfların çocuklarına yüksek öğrenimde öncelik sağlamasına yardımcı olur. Alt sınıf çocukların aynı şekilde yüksek öğrenim pozisyonlarında boy gösterebilmeleri rakip akranlarından daha çok çaba sarf etmeleriyle ancak gerçekleştirilebilmektedir ki bu da çok sınırlıdır (Swartz, 2011: 263-264). Bourdieu'ya göre, nitelikli eğitime azınlık bir tabaka ulaşabildiği için, formel eğitim destekli toplumsal hareketlilik imkanları da yalnızca belli bir sınıf için mümkün olabilmektedir. Çünkü o, eğitim sisteminin toplumsal yapıdaki tabakalaşma ilişkilerini kendi içinde yeniden ürettiğinden bahsederek, iyi eğitim alabilmenin ya ekonomik ya da kültürel sermayeye sahip olmaktan geçtiğini belirtmektedir. Ancak, yine de, Bourdieu eğitim sisteminin çocukların kendine güven, ihtiras kazanmaları ve estetik yatkınlık sahibi olabilmeleri açısından önemli olduğuna da belirtmektedir (Bourdieu, 2015: 45-50).

Türkiye özelinde bakıldığında eğitimin bir toplumsal sınıf atlama ve yükselme aracı olduğu genellikle kabul görmektedir. Ancak bu olumlu görüş, eğitime ulaşmada tüm bireylerin eşit fırsat ve şanslara sahip olduğu kabul edildiği zaman anlam kazanır. Bunun yanında eğitime erişimin geçmişe oranla görece daha kolay olduğu kabul edilse bile, bu sefer de her toplumsal sınıftan çocuğun aynı nitelikte eğitime ulaşım ulaşamadığı da göz önüne alınmalıdır. Örneğin üst sınıf aileler çocuklarına, özel okul ya da kolej gibi daha nitelikli eğitimlerin verildiği ve kültürel sermayenin anlamlı şekilde artırıldığı kurumlarda eğitim aldırma imkanına sahipken, alt sınıflar çocuklarını ancak devlet okullarına gönderebilmektedir. Bunun haricinde özel ders ya da özel hoca gibi imkanlardan yoksun olan alt sınıf çocukların haliyle kültürel sermayelerinin sınırlı kalacağı ortaya çıkarmaktadır.

3.7. ENFORMEL SINIF ATLAMA MEKANİZMALARI

“Tüm yurttaşlar, doğumdan gelen farklılıklara bakılmaksızın, dini, sivil ya da askeri, tüm mevki ve rütbelere hak sahibidir ve hiçbir meslekte ayrımcılık

yapılmayacaktır". (Fransız Devrimi sonrası, 4 Ağustos 1789'da, Kurucu Meclis'in Anayasası 4. Madde) (Acemoğlu ve Robinson, 2018: 278).

"Lordlar, soylular ve halkın geneli arasından seçilecek kabiliyetli insanlar konsil üyesi olarak atanacak ve miadını dolduran eskiden kalma geleneksel makamlar kaldırılacaktır". (Meiji Restorasyonunu doğuşunda etkili olan 8 Maddelik plandaki 3. Madde, Japonya 1860'lar) (Acemoğlu ve Robinson, 2018: 288).

Günümüzden birkaç yüzyıl önce ortaya konmuş bu metinler göstermektedir ki, ülkelerin gelişmişliklerinin temelinde, enformel yükselme yollarının (torpil, kayırma, sosyal köken vb) *olabildiğince* sınırlanması yatmaktadır.

Toplumsal hareketlilik imkanları tamamen sınırlanmamış hemen her sınıflı toplum yapısında, toplumun alt sınıfındaki bireylerin üst sınıflara çıkma hayalleri ve bu hayalleri gerçekleştirmede kullandıkları çeşitli mekanizmalar olmuştur. Bunların bir kısmı, toplumda olağan karşılanan eğitim ve yeteneklerin geliştirilmesi gibi formel olarak niteleyebileceğimiz türden mekanizmalarken, diğer bazıları ise, yükselmenin toplum nezdinde kabul gören liyakat mekanizmaları yerine, ideolojik yakınlık-yandaşlık gibi enformel mekanizmalardır.

Bu araştırmaya katılan işçilerin çoğunluğu daha iyi hayat ve daha saygın bir toplumsal konuma ulaşmak gibi hayalleri elde etme yolları; azim, sıkı çalışma, gayret gibi kavramlarla ilişkilendirmektedirler. Bryan Turner (1997: 19) "Eşitlik" isimli çalışmasında, modernleşme olgusuyla birlikte, geçmişte toplumsal hareketlilik için gerekli yaş, cinsiyet ve sosyal köken gibi değişkenlerin yerlerini modern dünyada beceri ve yetenek gibi unsurlara bıraktığını dile getirmektedir. Coşkun'un (2013: 155) Türkiye'de görüştüğü işçilerin çoğunluğu da, bireylerin daha iyi bir hayat yaşamasının yolunun, akıllı davranıp, sıkı çalışmadan geçtiğini belirtmişlerdir. Burada aslında karşımıza, geleneksel Anadolu kültürünün, gerek aile ve bireysel ilişkilerde gerekse de toplumsal hayatta, bireylere öğütlediği birtakım ahlaki-etik değerlerin yansımalarıyla karşılaşmaktayız. Burada işçilerin niçin bu tarz "uysal-protest olmayan" yükselme mekanizmalarına daha çok inandığı bir tartışma konusu olarak görülebilir. İşçilerin bu düşüncesinin altında, onların sahip oldukları farklı işçilik tipolojileri yatmaktadır. Lockwood, güce-çatışmaya dayalı, geleneksel tip ile prestije dayalı,

modern tip işçiliği birbirinden ayırt etmektedir (1975:17-18'den akt. Coşkun, 2013: 119). Onun geleneksel işçi tipolojisi de kendi içinde proleter ve uysal olarak iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ona göre “uysal” işçi tipi, toplumun statü sistemlerinin çoğunlukla sorgusuz kabul edildiği bir anlamla karşılanmaktadır. Araştırmama katılan işçilerin de toplumsal yapıdaki hiyerarşik konumlamaya itiraz etmeyip, yükselme yolları olarak niçin “uysal” mekanizmaları seçtikleri kısmen bu tipolojiler sayesinde daha anlamlı görünmektedir.

“Bence hangi mesleği yaparsan yap, eğer yükselmek istiyorsan, sıkı çalışacaksın, makinadan anlamak çok önemli arızası çıkınca hemen tamir etmek işi aksatmamak gerek, ee bunları hakkıyla yaparsan dikkat çekersin usta gelince falan onun da hoşuna gider, bu sana faydası olur...” (Hikmet, 42, evli)

“Şirket içinde, sebatkarlık, sadece kısa vadeli ödüller getiren ani hırs patlamasından daha önemlidir.” (William Whyte 1956'dan aktaran Sennett, 2011: 22). Whyte her ne kadar bu cümleyi zamanının (1956) orta sınıf beyaz yakalı işçileri için söylemiş olsa da, buradaki anlam pek tabii ki mavi yakalı işçilere de hitap etmekte ve onların durumlarını da karşılamaktadır.

Elbette her işçinin yükselme konusundaki fikir ve deneyimlerini bu tarz “uysal” kategoriler içine yerleştiremeyiz. Görüştüğüm işçilerin yarısından biraz az kesimi, günümüz dünyasında daima bu formel (uysal) mekanizmalarının değil de, informel yükselme mekanizmalarının da kullanılabilceğini ve çokça da kullanıldığını belirtmişlerdir. Bunlar arasında sıkça; tanıklık, parti yandaşlığı gibi, bağlantıların kullanılması vasıtasıyla yükselme, işçiler tarafından ciddi oranda dile getirilmiştir. Burada ayrımını yapmaya çalıştığım manada iki ayrı kategoride incelediğim yükselme mekanizmaları, işçilerin doğrudan hayatlarında kullandıkları, tecrübe ettikleri ya da kullanmaya hevesli oldukları mekanizmalar değildir. İşçilere olan sorum, toplumda bireylerin yükselme mekanizmalarının neler olduğudur. Yani burada “yandaşlık ve particilik bir yükselme pratiğidir.” cevabını veren işçilerin bu pratiği onayladığı veya kullandığı anlaşılmalıdır. Merak ettiğim husus yalnızca işçilerin toplumdaki bu mekanizmaların varlığı-yokluğu ve ne derece hissedilir olduğu hakkındaki görüşleridir.

Mahfi Eğilmez, “Değişim Sürecinde Türkiye” adlı çalışmasında, kamu kurumlarıyla özel şirketler arasında eşit ve açık bir usulle yürümesi gereken-beklenen

ekonomik ilişkilerin-alışverişlerin kayırmacılık bağlamı üzerinden ilerleyerek, kabaca devletin bazı işlerini tanıdık firmalara-şirketlere vermesiyle parayı istediği adama kazandırması olgusuna değiniyor (Eğilmez, 2018: 65-66). Bu olguya ahbab-çavuş kapitalizmi ya da eş-dost kapitalizmi de denmektedir. Burada mevcut iktidara yakın firma-şirket, çeşitli yollarla bulduğu bu yakınlığı kullanarak eskiye oranla ekonomik kar kazançlarını kat kat artırabilmektedir. Buradaki temel sorun ihale usulüyle gerçekleştirilen ekonomik alışverişlerin neredeyse doğrudan denebilecek ölçülerde yakın-yandaş firmaya verilebilmesidir. Elbette kar etmek kazanç sağlamak her firmanın temel amacıdır. Ama ihalelerin açık ve eşitlikten uzak olması bu tarz yükselme mekanizmalarını “mert olmayan” yükselme mekanizmaları olarak adlandırmamıza neden olmaktadır. Her halükarda aslında ahbab-çavuş kapitalizmi denen bu ekonomik olgu bireylere ya da gruplara ekonomik anlamda bir sınıf atlama imkanı yaratmaktadır.

Yukarıdaki satırlarla ifade etmeye çalıştığım sonuçlar ile, eğitim ve diplomanın yükselmeye önemli olmadığını belirten işçilerin cevapları arasında bir bağlantı ortaya çıktığı görülmektedir. Doğal olarak eğitime ve diplomaya güvenin azalması, işçilerin yükselme konusundaki fikirlerinin niçin çeşitlendiğini göstermektedir.

Niçin bazı işçiler uysal-mert mekanizmalar hakkında daha çok konuşup ya da daha görünür olduğunu söylerken, diğer bazıları “mert olmayan” yükselme mekanizmalarının daha yoğun olarak toplumsal yapıda görünür olduğunu dile getirmektedir? Bu noktada analize, işçilerin eğitim durumu ve yaş düzeylerinin de dahil edilmesi bu soruyu cevaplamaya yardımcı olabilir. Özellikle orta yaşlı-yaşlı işçiler ve yaşlarından dolayı eğitime ulaşma imkanları kısıtlanmış, görece eğitim düzeyi düşük işçiler, çoğunlukla uysal ve mert yükselme mekanizmalarının (eğitim ve liyakat vb.) önemine vurgu yaparken, daha genç ve görece daha eğitilmiş işçilerse bu tarz uysal yükselme mekanizmalarının geçmişte önemini kabul etmekle birlikte bugünün dünyasının, bu uysal mekanizmalara referansla şekillenmediğini düşünmektedirler.

Konu kişisel bağlantı ve yakınlık olunca bireylerin bizzat kendi sosyal kökenleri toplumsal hareketlilik açısından önem kazanmaktadır. İkinci tür mekanizmalar içine dahil edebileceğimiz aile bağları işçilerin sık dile getirdikleri

değişkenler arasındadır. Bahadır Nuro'l'un (2015: 557) görüştüğü bir tekstil fabrikası işçisinin belirttiğine göre, fabrikada yükselmenin temel şartı liyakat ya da vasıflardan ziyade yerel ve sosyal sınıf kökenidir. Yani işçiler sosyal sınıf kökenlerinin, yani ailelerinin maddi durumu ve sınıf kökenlerinin de yükselmede önemli olduğunu belirtmektedirler. Boratav'a göre de (2004:54), üst sınıflardaki bireylerin gelecekte kendilerinin mevkilerini başka sınıflardan-alt sınıflardan gelen bireylere kaptırmak yerine, bu konumlarını, kendi sınıfları içinde yetişen kişiler vasıtasıyla doldurulmasını tercih etmektedirler ve hatta bunun için çaba göstermektedirler. Boratav'ın "işsel beslenme" dediği bu olgu, işçi ya da köylü sınıfının bireylerinin yükselmesinin önüne engeller koymaktadır.

Çalışmaya veri sağlayan bazı işçiler sınıf atlama imkanlarının, ülkenin genel manada bireyelerine ne derece eşit ve adil davrandığıyla da ilgili bir durum olduğunu belirtmiştir. Aslına bakılırsa bugün gerek kanun önünde eşitlik, gerekse de devletin sağlık-eğitim gibi hizmetlerine erişim çoğunlukla eşit ve adil bir şekilde dağıtılmaktadır. Ülke bireyelerinin eşit ve adil olarak pay alamadığı en önemli alan olarak ekonomik ilişkiler gösterilebilir. Kısacası görüştüğüm işçilerin bahsettiği eşit olmama durumu, ülke gelirinin eşit ve adil bir şekilde bölüştürülmemesidir. Yine işçilerin belirttiğine göre, devletin halkına maddi ve manevi her alanda eşit ve adil bir şekilde davranması, bu bireyelerin sınıf atlama umutlarının daima canlı kalmasında etkili bir faktör olabilir.

"Şimdi sınıf atlama imkanı, yani, elbette var. Hele bu ülkede falan yani her insan her mesleğe gelebilir. Ama bu dediğimi iyi anlamak lazım. Yani sınıf atlamak kolay diye bu herkes için kolay değil. Yani sınıf atlama yolun ne mesela bu önemli, adam okuyor çalışıyor, işte babası çiftçi veya işçi, kendisi doktor oluyor yani. Bu adama helal olsun dan başka ne denir demi. Ama öbür taraftan biri çıkıyor atıyor kendini bi partinin kollarına az buçuk kafası da çalışıyorsa tamam yükseldikçe yükselir. Bence mesele böyle yükselince, arkandan helal olsun mu diyorlar yoksa alaycı alaycı gülüyorlar mı? O yüzden devletin vatandaşına aynı derecede davranması, eşit davranması, her konuda eşit şeyler vermesi önemli, bi kere insan böyle bir adaleti ve demokrasiyi görürse gelecekte umutlu olur çünkü hani bilir yani ben çabalarsam veya çocuğum çalışırsa okursa yükselir gider". (Mustafa, 38, evli)

Daron Acemoğlu ve James A. Robinson (2018: 15-16) "Ulusların Düşüşü" isimli çalışmalarında, niçin bazı ülkelerin zengin bazı devletlerin ise fakir olduklarının

cevabını bulmaya çalışırlar. Yazarlara göre, ülkenin kalkınma ve gelişiminde en önemli unsur –coğrafi ve iklimsel özelliklerden evvel- yönetim şekli, ekonomik ve siyasal kurumlarının bütün toplumu kapsayabilme yeteneğidir. Onlara göre siyasal kurumların bütün toplumu kapsayıp aynı şekilde ekonomik kurumların da temelinde demokrasi temasının geniş yer bulduğu ülkelerde tesis edilen özgürlük ve eşitlik ortamı sınıf hareketliliklerini hızlandırma potansiyeline de sahiptir.

Çok az bir kesimi temsil etse de bazı işçiler özellikle kız çocuklarının gelecekteki konumlarına dair sorularımızda, kız çocuklarının evlilik yaptıkları kişilerin toplumsal konumuna göre konumlanacağını belirtmişlerdir. Kocasının toplumsal konumuna bağlı olarak, görece düşük eğitim düzeylerine sahip ve bir mesleği olmayan kadınlar çoğunlukla kocalarının meslek ve sosyal konumlarına göre bir itibar görmekte-dirler.

Dikkat çekilmesi gereken önemli noktalardan biri; kadınların yükselme konusunda erkek işçilerden daha umutsuz ve karamsar oluşlarıdır. Birçok kadın işçi, ne kadar sıkı çalışıp gayret etse bile, fabrikada bir kadının yükselme imkanlarının çok sınırlı olduğundan bahsetmiştir. Kadınların meslekte yükselmesiyle ilgili bu konu karşımıza hemen her meslekte çıkabilmektedir. Kadınların yükselmeye dair umut ve gayretlerinin varlığı ve görünürde bu yükselme olgusunun belirti ve imkanların da varolmasına rağmen, “cam tavan” çoğu zaman geçilmez bir set olarak durmaktadır.

“Kadınları yükselmesi erkeklerden daha zor, erkekler birkaç yıl çalışsa işi de öğrense usta olabilir belki ama ben 10 yıldır çalışıyorum nerdeyse hep aynı yerdeyim. 8-10 tane erkek usta veya şef varsa en fazla 1-2 tane usta falan var o da öyle çok önemli olmayan makinaların, işlerin falan başında...” (Havva, 33, evli)

Ancak ister mertçe isterse de farklı şekillerde olsun, bireylerin toplumsal hareketlilik kanallarının varlığına inanması da önemli bir durumdur. Yani görüştüğümüz işçilerden neredeyse hiçbiri, “hangi tür mekanizmayla olursa olsun bu toplumda yükselmek imkansız” gibi kesin cümleler kurmadılar. Bu durum kısmen de olsa onların en azından yükselme pratikleri düşünüldüğünde karamsar olmadıkları anlamına gelmektedir.

3.8. İŞÇİLERİN GELECEKTEN BEKLENTİLERİ

Bu araştırmaya katılan işçilerin çoğunluğu, kendi geleceklerinden ziyade çocuklarının ve genel manada ailelerinin geleceğini daha çok düşündüklerini öne sürmektedir. İşçilerin, çocuklarının geleceği hakkındaki düşünceleri ilerleyen sayfalarda ele alınacaktır. Buradaki amacım, öncelikle işçilerin kendi kişisel hayal ve umutlarını ortaya koymaktır. Ancak işçilerin kişisel hayal ve planları kişisel kalmaktan uzak görünmektedir. Kısacası, işçiler kişisel bir gelecek planı yaptıklarında bile, eş ve çocuklarını da bu plana dahil etmektedirler. Örneğin işçi, kendine ait bir işyeri açmayı düşündüğünde bile bu kendi merakı ve ilgisinin yanında ailesi ve özellikle çocuklarının geleceğini düşünerek olmaktadır. Ancak işçilerin kendilerine ait bir iş kurmak istemelerinin tek sebebi elbette çocuklarına ya da ailesini daha iyi bir yaşam sunabilmek için değildir. Peki işçi sınıfının önemli bir bölümü neden işçi olarak kalmak istemez de kendi hesabına çalışmak ister? Edward Palmer Thompson, bu soruya işçilerin mesleki özlemleri üzerinden yanıt vermektedir. Ona göre, tarım işçisinin toprağa, zanaatkarın bağımsız üreticiliğe duyduğu özlem, işçinin de kendine ait müstakil bir meslek yapmak en temel özlemlerindendir (Thompson 2004: 325'ten aktaran Coşkun, 2013: 88). İşte bu özlemlerin gerçekleşeceği hayali ve beklentisi işçinin bıkmadan usanmadan her gün yeniden fabrikaya gitmesi için gereken gücü vermektedir. Şimdi sorduğumuz soruya geri dönebiliriz. Bu sorunun birden çok cevabı vardır, yukarıda ailesini düşünmesi de bunlardan biridir.

Elif Karaçimen, Borç Kıskaçında Emek (2015) isimli çalışmasında, özellikle 2000 sonrasında artan finansallaşma, kamu hizmetlerinin özelleşmesi, tüketim toplumuna adapte olma isteği gibi nedenlerden ötürü işçi sınıfı topluluklarının ciddi borçlanmalar yaşadıklarını ortaya koymuştur. Yaşanan bu borçlanma durumu, işçilerin kendi hesabına çalışma fikrini daha çok düşünmelerine sebep olmaktadır.

İşçi sınıfının kendine ait bir iş yeri açma isteğinin bir başka sebebi ise; işçilerin fabrika içindeki pasif ve monoton işçilik hallerinin, kişiliğe negatif yansımalarıdır (Gorz, 1986: 44). İşçilerin yaptıkları işten zevk alamamaları ve o işi sevememelerinin altında işin pasif ve monoton olması yatar. Her gün aynı işi, aynı anda ve aynı şekilde gerçekleştiren ya da gerçekleştirmek zorunda kalan işçi, kendisini bu rutinden kurtarmanın yollarını aramaktadır. Kısacası yapılan işten zevk almama durumu da işçilerin kendi hesabına çalışma isteklerini artırmaktadır. Bu yüzden işçilerin kendi

işlerini kurma istekleri yalnızca düşük maaşla açıklanabilecek bir durum değildir. Gün boyunca sıkıcı bir iş yapan -klasik örnekle her gün sadece bir vida sıkın- işçi sevebileceği bir iş yapmak ister, yaptığı ürünün son şeklini görmek ve kendiyle gurur duymak ister. Aşağıda bir işçinin anlattıklarını okumak, konunun daha iyi anlaşılması açısından önemlidir:

“Sürekli ayakta duruyosun şimdi, bazen gece bazen gündüz vardiyası, bide 12 saat yani düşün tüm kafanı işine vermen gerek malın gelişini takip etmen lazım, kaçırırsan bi sürü sorun falan yani. Ama her gün aynı yani sürekli benzer bi şey, robot gibisin yani al-çek, tut-bırak, indir-kaldır hep aynı bazen yoğunluktan kafanı kaldıramıyosun” (Akif, 33, bekar)

Yaklaşık 20 işçi kendilerine ait bir iş ya da dükkan sahibi olmayı istemektedir. Bu oran Coşkun’un (2013: 84) maden ve tekstil işçileri ile ilgili saha çalışmasında ele aldığı işçilerde % 90’ı bulmaktadır. Kendilerinin patronu olabileceği bir işe sahip olmak isteyen işçilerin cinsiyet profiline bakıldığında çoğunluğu erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. Erkeklerin kendi işlerini kurma konusundaki isteklerinin sebebi, ailenin bakımı, masrafları ve borçlarının kendileri üzerinde olduğunu düşünmelerinden kaynaklandığı düşünülebilir.

“Mutlaka isterim kendi işimi kurmak, fabrikadan gelen belli, çocuklar büyüyor lise üniversite bunlara bu işçi maaşıyla yetişmek zor şimdi bile öyle yani, üniversiteye falan gidecek olsalar her ay para göndermek lazım olacak, biz şu vaziyette kendimizi zor döndürüyoruz, o yüzden kendi işinde canını dişine takıp gece gündüz kazancını artırabilirsin ama fabrikada belli paraya çalışırsın...” (Mehmet, 36, evli)

İşçilerin kendilerine ait bir işe sahip olmayı hayal etmeleri, yaşamlarındaki zorluklara karşı durabilme gücü veren psikolojik bir işleve de sahiptir. İkinci Dünya savaşı sonrası Amerikan işçileri üzerine yapılan bir çalışmada da işçilerin kendi işlerini kurma yönünde bir “Amerikan Rüyası”na sahip oldukları görülmüştür (Chinoy,1955:119’dan aktaran Nichols-Suğur, 2012: 43). Daha güncel bir çalışmada Arif Geniş (2006:181), işçilerin kendi hesabına çalışma konusunda oldukça istekli olduklarını görmüştür. Andre Gorz da kendi hesabına çalışan küçük sanatkarın icra ettiği mesleğin, ona, toplumsal yapıda özgün ve özgür olabilme imkanı verdiğini belirtmektedir (Gorz, 1986: 20-21). Ancak elbette böylesi hayal ve umutları

gerçekleştirmenin de birtakım bedelleri vardır. Bu çalışmada da hem kadınlar hem de erkeklerden kendi işlerini kurmayı isteyen hatta bunu istemenin de ötesine götürüp gerçekliğe dökmek üzere olan işçiler vardır. Ama kendi hesabına çalışmak neredeyse her zaman risklerin ve tehditlerin varlığını bizzat üstlenmeyi gerektirir. Bu risk ve tehditleri göze alamayan işçi “esnek işgücü piyasası”nın üstesinden tek başına gelmeye çalışmaktansa, bir fabrika bünyesinde kendine verilen görevleri yapmayı tercih edebilmektedir.

Kadınların kendi işlerini kurma konusunda daha çekimser bir tavır içinde oldukları görülmüştür. Sebebi sorulduğunda, kendi hesabına çalışmanın birtakım sorumluluklar gerektirmesi ve bunun yanında tek başına bu tarz büyük oluşumların altında kalkılamayacağına dair endişe ve korkular gösterilmiştir. Ancak yine de öyle kadın işçiler vardır ki, kendi hesabına çalışma işini istemekle kalmamış hangi alanda neler yapabileceklerini bile detaylıca düşünmüşlerdir. Ancak onların da en büyük çekincelerinden birini yeterli sermaye desteğinden yoksun olmak oluşturur. Karaman örneğinde böylesi girişimci kadınların özellikle boşanmış kişiler olması da dikkat çekicidir. Eşinde ayrılıp çocuğuyla (varsa) hayata tutunmaya çalışan kadınların, kendi hesabına çalışma istekleri daha yoğundur.

Kendi hesabına çalışma değişkenini, işçilerin yaş ve eğitim düzeyleri ilişkilendirmeye çalışacak olursak şunları söyleyebiliriz; işçilerin yaşı arttıkça kendi hesabına çalışma istekleri de azalmaktadır. Yani yaş ve kendi işini yapma değişkeni arasında ters bir orantı mevcuttur. Diğer taraftan işçilerin eğitim düzeyi yükseldikçe kendi işini kurma ve beraberinde profesyonel bir meslekte çalışmaya da dair istekleri de artış göstermektedir. Yani, genç ve eğitilmiş işçilerin kendi işini kurma konusunda daha istekli oldukları anlaşılmaktadır.

Bu bölümün önceki satırlarında belirttiğim gibi, işçilerin kendi hesabına çalışma isteklerinin temelinde ailesine daha iyi yaşam koşulları verebilme isteği yatmaktadır. Bunun haricinde fabrikada çalışmanın yoruculuğu ve bu yorgunluktan da öte, işçi olarak damgalanmanın verdiği toplumsal yorgunluktan kurtulmak da, işçilerin kendi hesabına çalışma isteklerinin sebebinin karşımıza çıkarmaktadır. Sennett (2017: 224-225) işçilerin aslında daima birtakım hayal, umut ve beklentilere sahip olduklarını düşünmektedir. Sennett, işçilerin, ilk işe girdikleri dönemde, aslında o işin geçici olduğunu, bir süre çalışıp para biriktirdikten sonra kendi işlerini kurmayı

planladıklarını belirtir. Ancak zamanla işçiler kendi hesabına çalışma hayallerini gerçekleştirme fırsatları bulamazlar. Yine de bu aşamada bile çocukları üzerinden hayal kurmaya ve umut etmeye devam ederler. Kısacası, işçiler kendi hayallerini çocuklarını devretmeye başlarlar.

Bu çalışmada, Karaman'da geleceğe dair umutlu bir beklenti içinde olmayan işçilerle de karşılaşılmıştır. Fabrika işçiliği mesleğini seven, en azından hiç bırakmak istemeyen, bir işçi grubu da söz konusudur. Bazı işçiler fabrika işçiliğinin, kendi hesabına çalışmak ya da başka bir meslek yapmaktan daha rahat ve basit olduğunu belirtmektedirler. Bu işçiler, hayatlarından memnun görünmektedirler. Yine fabrika işçiliği yapmaya devam etmek isteyen bir grup işçi ise gelecekte herhangi olumlu bir beklenti içinde olmadıklarını belirtmişlerdir. Onlara göre böylesi bir toplumsal düzende refah içinde yaşamak ya da mesleki anlamda yükselmek ve çabalamakla elde edilmesi de çok zordur. Gorz'un (1986: 78) deyiimiyle buradaki işçilere göre, "artık gelecek vaat değil, tehdit dolu."dur.

İşçilerin böylesine bir karamsarlık içinde bulunmalarının altında yatan sebeplerden biri, mevcut siyasi iktidara ve onun uygulamalarının hoşlarına gitmeyişi gösterilebilir. İşçilerin mevcut kurumsal sistemin, kendilerini refaha çıkarmada yeterli gayret göstermediğini düşünmesi gelecek için karamsar olmalarına sebebiyet verebilmektedir. Ancak elbette bireylerin bugüne ya da geleceğe dair karamsar bir bakış sergilemeleri yalnızca siyasi perspektifle açıklanamaz. Böylesi bir tavır alış içinde olmalarının altında çeşitli psikolojik, ekonomik ve kültürel sebepleri de pek tabii bulunup gösterilebilir. Burada işçilerin çalışma sorularına verdikleri yanıtlardan hareketle karamsarlıklarının sebepleri gösterilmeye çalışılmıştır.

3.9. İŞÇİLERİN, ÇOCUKLARININ GELECEĞİNE DAİR HAYALLERİ

Gerek işçi sınıfı ailesi olsun gerekse de farklı bir sınıfa mensup olsun, çocuk sahibi olmak neredeyse her insanın gündelik hayatını ve bunun yanında geleceğini şekillendiren önemli faktörlerden biridir. Çocuk sahibi olmak, bireylere çeşitli sorumluluk ve özgürlüğün kısıtlanması gibi sonuçlar doğursa da yine de annelik ve babalık duyguları, bu çoğu zaman negatif gibi görünen sonuçları pozitif çevirmeye meyillidirler. Bu noktada araştırmama katılan evli ya da boşanmış ancak çocuğu olan

işçilerin (22 işçi) çocuklarının geleceğine dair hayallerini öğrenmek önem kazanmaktadır.

Araştırmaya katılan işçilerin çoğunluğu (19 kişi) çocuklarının kendileri gibi işçi olmasını istememektedir. İşçilerin, çocuklarının, işçi olmalarını istememelerinin sebebi, yalnızca düşük maaş ya da zorlu çalışma koşullarıyla açıklanamaz. İşçiler, çocuklarının eğitim alıp iyi mevkilerde olmalarını, insanların, çocuklarına hürmet edip onları aşağılamamalarını da istedikleri için, çocuklarının iyi bir meslek ve toplumsal konuma sahip olmalarını isterler. Sennett, insanlar arasındaki karşılıklı “saygı” kavramını irdelediği çalışmasında, modern dünyanın karşılıklı saygı ve hürmet algısını değiştirdiğini hatta bozduğunu iddia eder. Özellikle işçilere karşı gerçekleş(tiril)en saygı(sızlık) hallerini Sennett (2005b: 17) şu şekilde ifade eder: “...karşıdaki insana hakaret edilmiyordur ama onun bir insan olarak da varlığı tanınmıyordu: Bu kişi, varlığı önem arz eden tam bir insan olarak görülüyordu.” Bir başka deyişle, toplum içinde işçilere doğrudan hakaret edilmese bile; diğer insanların onlara bakışı -örneğin bir banka sırasında iş kıyafetleriyle bekleyen işçi’ye bakışlar vb.- İşte bunların hepsinden dolayıdır ki, işçi aileleri çocuklarının işçi olmalarını arzulamamaktadırlar. İşçilerin, çocuklarına dair bu tarz hayaller kurmasında, eğitimle kazanılan mesleklerin daha uzun vadeli ve kalıcı olduğunu düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Karamanlı bir işçi, Ahmet, bu durumu şu şekilde anlatmaktadır:

“çocuk okumadı işçi oldu diyelim ya da işte ara yerde iş bulup çalışıyor neyse, o zaman bi garantisi, sigortası ne kadar tam yatar belli değil, sigorta kesintili olursa sağlıktan yararlanma sıkıntılı böyle böyle yani. Ama misal bi öğretmen olsa saatin belli maaşın belli sigortan belli geleceğin daha garanti bide böyle bi dünya var. Hani derler ya sırtını devlete daya gitsin diye....”

Robert Merton’un “Peter Prensibi” olarak değindiği durum da, yukarıdaki örnekte ifade edilen durumdan bahsetmektedir. Ona göre, mesleki ya da salt toplumsal konum anlamında toplumsal sınıf yapısı içinde ne derece yükselirseniz, bulunduğunuz konumdan düşme ihtimaliniz de sayısal olarak o derece azalacaktır (Sennett, 2005b: 44). Çünkü üst toplumsal konumlarda bulunan bireyler buldukları konumlarını sabitlemek ve garantilemek için sosyal sermaye biriktirirler, yani çevre edinirler. Zaten oraya kadar yükselen bireyin hatırı sayılır bir çevresi de bulunduğu

kuşku götürmez bir gerçektir. Ancak alt sınıfların bu tarz sermaye varlıklarına olan uzaklığı, onların daha kırılğan bir iş yaşamına sahip olmasının önünü açmaktadır.

İşçiler, çocuklarının işçileşmemelerini yalnızca ekonomik gerekçelerden değil, saygınlık ve prestije dayalı gerekçelerden ötürü de istemezler. Bu yüzden de, ellerinden gelen her türlü imkanı seferber ederek çocuklarını okutmak ve iyi bir meslek sahibi yapmak için uğraşırlar. İşçi aileleri ellerindeki sınırlı ekonomik sermayeyle, çocuklarının geleceğini değiştirmek istemektedirler. Hatta bu işçilerin çoğunluğu, çocuklarının kurtuluşunun aynı zamanda kendi kurtuluşları olduğunu da dile getirmektedirler. Sennett ve Cobb da (2017:61) işçilerin ne kadar yorgun ve bıkkın olsalar da, onları hayata bağlayan ve umutlu olmalarını sağlayan en önemli unsurun, çocukları olduğunu belirtmişlerdir. Keza Sennett (2008: 15) farklı bir çalışmada yine, işçi ailelerinin en önemli hedeflerinin ailelerine hizmet etmek olduğunu ifade etmektedir. Buradaki hizmet etme anlayışını, Sennett (2017: 130) fedakarlık olarak açıklamaktadır.⁹ İşçilerin, çocuğuna ve genel olarak ailesine iyi bir yaşam sunması, kendi özel hayatından ve eğlence kültüründen birtakım fedakarlıklarda bulunmasını gerekli kılmaktadır. Gorz'a göre, Marx, işçi sınıfının gücü ve başarabilme kabiliyetini tartışırken, bu sınıfı hem "hiçbir şey olmayanlar sınıfı" olarak görür ve tam da bu hiçbir şey olmayanlar sınıfının aslında her şeyi yapabilecek güç ve yeteneğe de sahip olabileceğinin imkanlarını tartışmaktadır (Gorz, 1986: 22). İşte bu noktada işçi sınıfı Marx'a göre kendi içsel gücünün bilincine vardığı vakit, hem kendisinin hem de ailesinin geleceğini kurtarmış olacaktır. Kısacası, Marx da, işçi sınıfının böyleleri fedakar bir tutum içinde olduğunu kabul etmeye meyillidir.

Her ne kadar eğitim ve diploma sahibi olmanın önemi azalmış olsa da, işçiler hala çocuklarının geleceğini kurtarabilmesi açısından formel eğitimin önemini kabul etmektedirler. Çoğu işçinin gözünde (on üç) çocuklarının kurtuluşunun reçetesi formel eğitim ve diplomadan geçmektedir. İşçiler çocuklarının gerekli eğitimleri alarak, profesyonel mesleklere (doktor, avukat, öğretmen vb.) sahip olmalarını istemektedirler. Nichols ve Suğur çalışmalarında (2012: 248), görüştüikleri işçilerin çoğunluğunda çocuklarının işçi olmasını istemediklerini belirtirler. İşçiler

⁹ İşçilere dair benzer fedakarlık örneklerine, Karaçimen'in (2015), Mustafa Kemal Coşkun'un (2013 kitap) saha çalışmalarında da rastlanmaktadır.

çocuklarının kol emeği yerine kafa emeklerini kullanabilecekleri profesyonel mesleklere sahip olmalarını istemektedirler.

İşçiler açısından çocuklarının geleceğini planladıkları diğer bir meslek alanını da kendi hesabına çalışan esnaf veya tüccar kategorisi oluşturmaktadır. İşçilerin bir kısmı (altı işçi) çocuklarının küçük yaşta bir meslek öğrenerek, o meslekte ilerlemelerini hayal etmektedir. Geniş de (2006: 181) çalışmasında benzer şekilde, işçilerin, çocuklarının kendi hesabına çalışabildikleri bir mesleğe sahip olmasını daha çok istedikleri sonucuna ulaşmıştır. İşçilerin hayallerinde, çocukları için bu tarz bir meslek alanı istemelerinin sebebi olarak, böylesi meslek alanlarının hem gelir bakımından hem de özerklik bakımından daha tercih edilir olması yatmaktadır.

Görüşüğüm işçilerin sadece iki'si, özellikle de kız çocuklarının, bir mesleğe sahip olmak için yetiştirilmeleri yerine, zamanı gelince evlendirilmelerini daha doğru bulmaktadır. Böylesi bir cevabın sebepleri araştırıldığında karşımıza çoğunlukla, kız çocuklarını farklı şehir ya da üniversitelerde, özellikle de büyük şehirlerde okutmanın kızları açısından tehlikeli olabileceği düşüncesi yatmaktadır.

Karaman'da, çocuk sahibi ailelerin, çocuklarından eğitim ve ileride iyi konumlara gelebilme anlamında çok şey bekledikleri görülmektedir. Ailelerin bu beklentisi, neredeyse bütün umutlarını oğullarına-kızlarına bağlamalarına sebep olmaktadır. Bu da çocuklar üstünde çeşitli baskı ve strese neden olmaktadır. Bu çalışmada, işçilerle gerçekleştirilen sohbetlerde, özellikle de görüşme sırasında çocuklar da yanımızdayken, işçi anne ya da babaların çocuklarının geleceğiyle ilgili sorularında cevapların hem çocukları korkutma hem de onların üstündeki "umut yükü"nü ne kadar olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bir işçinin kısa bir konuşması bu "yükü" daha kolay anlatabilir.

"...işte ikisi de (çocuklarını kastediyor) yanımızda, hem anneleri hem ben çalışıyoruz, fabrikada onlar için, okusun iyi bi meslek sahibi olsunlar, iyi işlere girsinler diye. Okumayanın ekmek bulması bana göre bundan sonra zor, saygınlık falan bulamıyoruz şimdi ilerde geçinmek daha da zor olur. Fabrika bile tahsilli, okumuş işçi istiyor. İşler o dereceye geliyor yani. İsterim ki çocuklar okusun, kendilerini kurtarsınlar. Bütün çabam bütün bu sıkıntıları bunlar için çekiyoruz, çekiyoruz..." (Bilal, 46, evli)

Aslına bakılırsa, toplumsal dünyada yalnızca çalışan işçi anne ya da baba değil, çocuk da hırpalanır. Bu hırpalanmanın hem maddi-fiziksel hem de manevi-psikolojik boyutu vardır. Çocuk fiziken hırpalanır çünkü, özellikle annesi fabrikada işçi olduğunda çocuğun evdeki işlerini çoğunlukla tek başına halletmesi beklenir (Karnını doyurma ya da ödevleri yapma gibi). Hırpalanmanın psikolojik boyutu ise anne ya da babasının mesleğini açıklamaktan utanma ya da düşük saygınlık gibi görülebilir. İşte tüm bu hırpalanmaların yanında çocuğun omuzlarına yüklenen gelecek kaygısı, çocuğun uyum ve dayanma stratejileri geliştirmesinde onun aleyhinedir. Sennett (2011: 54) bu stratejiler konusunda şunları söyler:

Ayrıcalıklı bir çocuk strateji konusunda kafa karışıklığı içinde olmayı kaldırabilir, sıradan bir çocuk bunu yapamaz. Aile geçmişinin ve eğitim ağlarının şans ve fırsatları ayrıcalıklı çocuğa getirmesi muhtemeldir; ayrıcalık, strateji geliştirme gerekliliğini azaltır. Güçlü ve geniş insan ağları tepedekilerin şimdiki zamanda yaşamasına izin verir; bu ağlar, uzun vadeli stratejik planlama ihtiyacını azaltan bir güvenlik ağı oluşturur.

İşçilerin çoğunun, çocuklarının geleceğine dair bu tarz bir tavır ve tutumlar içinde olmasının en önemli sebebi, çocuklarının da kendileri gibi olumsuz çalışma ve yaşam koşullarına saplanıp kalmalarından duydukları korku olduğunu belirtmiştim. Bunun içindir ki, genelde alt sınıf aileleri, özelde ise işçi sınıfı aileleri, çocuklarının geleceğini kendi sosyo-kültürel bağlamları içinde düşünüp ona göre şekillendirmektedirler. Bu tarz tek boyutlu bir değerlendirme ve hedef koyma davranışı, özünde ataerkil bir tavırdan kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, ailesi ve çocuğu için daha iyi bir gelecek isteyen ebeveyn, alınması gereken her kararda bizzat kendisi söz sahibi olmak ister. Bu da görünürde karşımıza, işçi ailesinin çocuğu için meslek planında doktorluk ya da mühendislik gibi garanti meslekleri ilk sıraya almasına neden olur. Ancak bu esnada, çocukların neler istediği veya hayal ettikleri ikinci plana atılır. İşçi ailesi için asıl önemli olan, iyi bir mesleğe, halkın da onaylayacağı kabul edilebilir bir mesleğe sahip olmaktır. Burada aslında işçi aileleri, özellikle de çalışan babalar, geleneksel toplumdan aldıkları ataerkil güç ve otorite sayesinde çocukları için en iyi olanı istediklerini iddia etmektedirler. Çocukları bir gitarist ya da ressam olmak istediklerinde bile, kendilerince önemli gördükleri meslekleri dikte etme eğilimindedirler. Wacquant'a (2008: 266-267) göre "Bireyler ve aileler kendi sermayelerini geliştirmek ve bir sermayeyi diğerine tahvil etme yöntemi ile toplumsal

uzamdaki yerlerini daha ileriye ve iyiye götürebilmek amacıyla stratejiler işletirler”. Bu geliştirilen ve işletilen stratejiler de bazen özgürlükçü bazen ataerkil-otoriter yapılarda olabilmektedir. Ancak temel amaç hiç kuşkusuz ya toptan bir ailenin ya da yalnızca çocuklarının geleceğinin kurtulmasıdır.

Alt sınıflar için mesleğin anlamı çoğunlukla yalnızca para ve statü kazanmak iken, üst sınıflara doğru çıkıldığında meslek sadece bir maddi gelir kaynağı olmaktan öte aynı zamanda sevilen bir uğraşı yapmayı da karşılamaktadır. Bourdieu’ya göre bireylerin farklı sınıf habituslarında yaşamalarından kaynaklanan bu durum normaldir. Yani her sınıf habitusunun kendine özgü birtakım düşünce ve eylem pratikleri vardır. Bir süreç içinde inşa edilen bu pratikler, her sınıfın hayat yönelimleri ya da gelecek planlarının farklı kulvarlar üzerinde ilerlemesine neden olur (Bourdieu, 2015: 15-16).

Son olarak ustabaşı olarak çalışan bir işçinin, Wright’ın deyişiyle “çelişkili sınıf konumu”ndan (2017: 29-32) bahsetmem gerekmektedir. Bu işçi, yaptığı işten aldığı maaştan görece memnun gibi görünmektedir. Ustabaşı olduğu için kendisini diğer işçilerden daha saygın ve üstte görmektedir. Ancak kimi zaman patronlarının kendisine sıradan bir işçiymişcesine davranması da zoruna gitmektedir. Bu algısını, çocuğuna dair hayallerine de yansıtan işçi, çocuğunun gelecekte iyi bir eğitim alıp bir fabrikada yönetici ya da üst düzey bir çalışan olabileceğini düşünmektedir. Ancak diğer taraftan, “yani bi açıdan da oğlum okusun, doktor veya mühendis falan olsun istiyorum. Müdür de olsan fabrikada patron olamıyorsun yani”. diyerek, tam da “çelişkili sınıf konumu”nun ne olduğunu bize anlatmaktadır.

3.10. İŞÇİ ÇOCUKLARININ GELECEĞİ

Görüştüğüm işçilerin, çocuklarının gelecekte kendi sosyo-ekonomik durumlarından daha iyi durumlarda olmalarını istediklerini ve bu yolda ellerinden geleni yaparak çeşitli fedakarlıklarda bulduklarını yukarıdaki kısımda belirtmişim. Peki işçi çocuklarının anne babaları gibi işçi değil de profesyonel bir meslek sahibi olma ihtimali nedir? İşçi anne-babalara göre, gelecekte çocuklarının sosyo-ekonomik durumu kendilerine kıyasla ne yönde seyredecektir? İşçi çocukları ileride anne-babalarının bulunduğu sınıfsal seviyelerde mi yoksa daha alt ya da daha üst sınıfsal konumlarda mı bulunacaklardır? Bu tarz geleceğe yönelik soruların cevaplanması zor

olmakla birlikte, geçmiş hareketlilik verileri birtakım projeksiyonlar üretmemize imkan tanıyabilir.

Goldthorpe farklı sosyal sınıflarda doğup yetişen bireylerin sosyal hareketlilik şansı ve imkanlarının eşit olmadığını ileri sürmektedir (1980, 1987: 50'den akt. Şengönül, 2008: 10). 1980'li yıllarda İngiltere üzerine yaptığı çalışmalarında; çalışan sınıf, orta sınıf ve hizmet (üst) sınıfındaki bireylerin orta ya da üst sosyal sınıflara yükselmelerinin 1:2:4 şeklinde eşitsiz bir orana sahip olduğunu göstermiştir. Yani çalışan sınıftan bir, orta sınıftan iki ve üst sınıftan ise dört kişinin orta ya da üst sınıfsal konumlara hareket ettikleri görülmektedir. Görüldüğü üzere, alt sınıfta yetişen bireylerin buldukları konumdan yukarı hareket edebilmelerinin önüne bazı yapısal engeller dikilmektedir, bu İngiltere gibi gelişmiş bir ülke olsa bile. Breen ve Goldthorpe konu hakkındaki en güncel çalışmalarından birinde de, bireylerin sosyal sınıf kökeninin geçmişte olduğu gibi günümüzde de, onların sınıfsal geleceğini etkilediğini ortaya koymuşlardır (2001'den akt. Richard Breen, 2017: 71-72).

Araştırmama katılan, çocuk sahibi işçilerin yaklaşık üçte ikisi, çocuklarının kendilerine göre daha iyi konum ve mesleklere sahip olacaklarını düşünmektedirler. Ancak bunun gerçekleşmesini kimi gerekçelere bağlamayı da ihmal etmemektedirler. Bu gerekçeleri bir işçiden dinlersek:

“Çocukların tek bir işi var çalışmak. Okumak yani. Bizim zamanımızdaki gibi onlardan ekmek isteyen yok, su isteyen yok. Sadece okuyup çalışacaklar bu. Ha bunu hakkıyla yaparlarsa yani yükselirler, hep diyorum, bakın benim halime görün yani örnek olsun size, hani derler ya, oku da baban gibi eşek olma diye, bizim ki de o hesap şakayla karışık ama doğru söz bence, al gör halimizi diyorum ki, oku iyi hırslan kurtar kendini. Ben çocuklara diyorum okursanız kendinize okumazsanız da kendinize... bugünkü fırsatlar imkanlar doğru kullanmaları birazcık kafalarını çalıştırmaları yeter yani...” (Yıldırım, 42, evli).

İşçilerin deyişiyle, çocuklarının ellerindeki imkan ve fırsatları kullanmamaları ya da eksik ve hatalı kullanmaları onları anne-babalarının durumundan bile kötü durumlara düşmelerine sebebiyet verebilir. Bu noktada işçi ailelerinin, çocuklarına daha iyi bir gelecek hazırlama kaygısıyla bazen tehditkar tavırlar takındıkları görülmüştür. Ancak aile içi böylesi tehdit edici (okumazsan baban gibi olursun, fabrikada çalışırsın) bir havanın hakim olması, onların gözünde çocuklarının motive

olmalarını sağlaması açısından elzem görünmektedir. Araştırmama katılan birkaç işçinin çocuğunun, öğretmen ve bir banka çalışan olması, görece bir toplumsal hareketliliğin varlığı hakkında bize birtakım bilgiler de sunmaktadır.

3.11. İŞÇİLERİN SENDİKA VE SENDİKAL HAREKET HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

İşçilerin, toplumsal hareketlilik deneyim ve görüşlerini elen böylesi bir çalışmada, onların sendikalar ve sendikal hareketler karşısındaki duruş ve fikirlerini öğrenmenin gereksiz olduğu görüşü çıkarılabilir. Ancak, işçiler hem kendileri hem de ailesi ve çocukları için bir gelecek kaygısı içine düştükleri durumda, çalıştıkları fabrika ya da patronlarına karşı bir protest tavrı içine girip girmemeleri de, onların gelecek hayallerini etkilemelerine sebep olabilmektedir. Bu yüzden ki, işçilerin sendikal hareketler hakkındaki görüşleri ve katılım düzeylerini bilmek önemli görünmektedir.

İşçi sınıfı üzerine yapılan hemen her çalışmanın üzerine eğildiği konulardan biri, işçilerin sınıf bilinci ve sınıfsal hareketlere bakışları olmuştur. Sınıf bilinci, herhangi bir sınıfa mensup olan bireyin kendi sınıfının çıkarlarını bilip bilmemesi ya da biliyorsa bu bilinci uygulayıp uygulamaması ile ilgilidir. Georg Lukacs (1998: 117-118), sınıf bilincini şu şekilde anlatmaktadır:

Bilinç toplumun bütünüyle ilişki kurduğu veya ilişkilendiğinde insanların yaşamın belli bir konumunda edinecekleri düşünceler, duygular vb. de o zaman tanınır hale gelir. Kısacası insanlar bu konumu, bu konumdan kaynaklanan çıkarları ve kendi nesnel konumlarına özgü düşünceleri vb. gerek doğrudan eylemleriyle gerekse tüm toplumun –bu çıkarlara denk düşen- yapısıyla ilişkili biçimde tamamıyla kavramaya hazır veya yetenekli oldukları zaman olur bu... Bu bilinç, sınıfı oluşturan bireylerin düşündüklerinin, duyumsadıklarının vb. ne toplamı ne de ortak kesimidir.

İşçi sınıfının bilincinin yoğunluğunu ve boyutunu anlamının en iyi yolu, sendikal hareketler hakkındaki bilgi ile bu tür örgütlenme ve hareketlere katılım düzeyleridir. “Emek mücadelesinin en önemli taşıyıcısı kuşkusuz sendikalardır. Sınıf örgütü olarak sendikalar, işçilerin kapitalizm içinde mücadele için örgütlendikleri en basit ve en evrensel biçim, işçi sınıfı mücadelesinin okulu ve kaldırıcı olarak görülmüşlerdir” (BSB, 2015: 80-81). İşte bu yüzden ki sendikalar, dağınık bir

yapıda ve kısmen bilinçli ya da henüz bilinçli olmayan işçileri biraraya toplaması ve birlikte hareket edebilme imkanı sunması açısından önemli görülmektedir.¹⁰

Ahmet İnel'e göre (2011: 54), sendikal hareketler ve emekçilerin mücadelelerinin temelinde yalnızca ücretlerin ya da çalışma koşullarının iyileştirilmesi yatmaz. Emekçiler aynı zamanda egemen ekonomi politikalarına ve patrona hayatın her alanında tabi olmak istemediklerini de bu mücadeleler sayesinde dile getirmektedirler. İşçiliğin yalnızca üretim yapmak olduğunu ve sırf bir patronun kendisine sadece işçisi olduğu için kölesi gibi davranamayacağını ve ona tabi olmak zorunda olmadığını da işçiler bu mücadelelerinde dile getirmektedirler.

Araştırmaya katılan işçilerin yalnızca yedisi herhangi bir sendikaya üye olduklarını belirtmişlerdir. Türkiye çapındaki işçilerin çalışma sektörlerine bakıldığında da sendikalaşma oranları yüzde on iki on üç arasındaki değişmektedir (ÇSGB Ocak Verileri). Görüştüğüm işçiler arasında bir sendikaya üye olan işçilerin çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Bu durumun sebebi; özellikle tek bir fabrikada sendikanın daha aktif olması ve bu fabrikada kadın çalışan sayısının çokluğundan kaynaklanmaktadır. İşçilerin ifadelerine göre varolan sendikanın kurulmasında da bizzat patronun teşviki ve talimatları etkili olmuştur. Karaman'daki diğer fabrikalarda işçilerin sendika üyelikleri çok sınırlı kalmıştır.

Sendika üyeliğinin sınırlı olmasının altında çeşitli nedenler yatmaktadır. Özellikle, işçilerin sendikaya üye oldukları zaman maaşlarından kesinti yapılacağına dair endişeleri, onları sendikaya üye olma konusunda iki kere düşünmek zorunda bırakmaktadır. Öte yandan işçilerin genel endişelerinden birini de, sendikaya üye olduğunda işten çıkarılma korkusu oluşturmaktadır. Bu korku yersiz bir korkudan öte, gerçek yaşamda karşılık bulan bir korkudur. Bir işçinin söyledikleri şu şekildedir:

“Sendikaya üye olmada çekingen kalınmasının bence bi sebebi, işten atılma korkusu, geçen yıllarda mesela biri sendikanın bi yakınında falan görülmüş, hatta üye olmuş galiba, fabrikaya girerken güvenlikler çekmiş kadını sormuş sen napıyodun oralarda falan diye, yani ajan gibi haber verenler oluyo yani. Böyle olunca da insan ne sendikası ben işime bakarım demek zorunda kalıyor. Al işte ev aldık mesela kredi

¹⁰ Direniş ve grevlerde sendikadan ziyade yalnızca bilinçli ve cesur işçilerin yeterli olduğunu iddia eden hatta yer yer sendikaların bu tür direniş ve grevleri sindirme ve geri çekilmelerine neden olduğu üzerine de tartışmalar için bakınız. BSB (2015: 86).

borcumuz var, şimdi işten çıkarıldım diyelim, bi ay bankaya krediyi yatırmamam nolur düşünsene, ondan zaten fabrikada her çalışana para lazım, para bi kesildiği zaman ortada kalıverirsin...” (Yasemin, 33)

Karaman'daki bisküvi-çikolata-gofret fabrikalarında çalışan işçilerin yerleşik bir işçi geleneklerinin olmayışı, sınıf bilincinin oluşumu ve sendikal hareketlere olumlu bakışın gelişmesini engelleyen bir unsur olmuştur. Tarihsel açıdan bakıldığı zaman şehirde ilk fabrikaların kurulması 1960'lara dayanmaktadır. Yani yaklaşık üç kuşak işçi yetiştirme ve geleneğine sahip olmasına rağmen babadan oğula ya da dededen toruna geçen bir işçilik hikayesi ya da sendikal mücadele deneyimleri çok sınırlıdır. Makal da işçilerin, işçiliğe dair deneyimlerinin gelecek nesillere aktarımının, sınıf bilincinin inşasında çok önemli olduğunu belirtmektedir (Makal 128'den aktaran Güler, 2014: 143). Görüştüğüm işçiler sendika gibi oluşumlara işçilerin uzak durması ve endişeyle yaklaşmasında cesaretsizliğin de etkili olduğunu dile getirmişlerdir. Onlara göre “bilen birileri”nin önderliği daha çok işçinin hakkını aramasının yolunu açacaktır. Coşkun (2013: 136) yürüttüğü saha çalışmasında, önder ve bilge kişilerin yokluğunun bilinçlenmeyi ve sendikal hareketlere katılımı azalttığını göstermektedir. Gorz, işçi sınıfının yeterli bilinç düzeyine ulaşamamaları ve hak arama noktasında geri planda kalışının sebebinin, “usta işçi”lerin yokluğu ya da azlığından kaynaklandığını belirtmektedir (1986: 44). Buradaki “usta işçi”den kasıt, işyeri yönetimi ve sendika arasındaki yasal sınırların bilen, hak arama mücadelesinde iş kanunu ve sendikal hareketler kanununa hakim olan bir işçi tipine denk düşmektedir. Böylesi tecrübeli ve öncü kişilerin eksikliği, işçilerin sendikal hareketlere karşı olumlu bakış geliştirmelerini engelleyebilmektedir.

İşçileri, daha iyi yaşam ve çalışma koşulları talep etmekten uzaklaştıran olgulardan biri de paternalist bir otorite mekanizmasının varlığından kaynaklanmaktadır. Sennett'e göre (2017:74) paternalist bir otorite mekanizması, ataerkil aile içinde varolan “baba”nın otorite ve disipline etme gücünün, fabrika içi ilişkilere yansıtılmış halidir. Buna göre fabrika patronu yalnızca patron değildir, o aynı zamanda işçilerin hem fabrika içinde hem de dışındaki sosyo-ekonomik ve kültürel hayatlarını da şekillendirmeye çalışan bir erktir. Burada nasıl ki patrona düşen görev -çıkarları devam ettiği sürece- işçilerini koruyup kollamak ve maddi-manevi sıkıntılarını gidermekse, işçilerin görevi de patronlarına sadık kalarak emirlerini yerine getirmek ve onu kızdıracak eylemler içine girmekten uzak

durmadır. Pek tabi ki, patronu kızdıracak eylemlerin başında grev gibi sendikal hareketler gelmektedir. İşte patron bu aşamada aile reisliğinden gelen gücüyle işçilerinin kendisine itaat ve rıza göstermelerini, aksi takdirde yedikleri ekmeğe ihanet ettikleri hikayesini dillendirecektir. Bu hikayenin inandırıcılık boyutuna bağlı olarak da işçiler ekmek kazandıkları kapıya ihanet etmeyi vicdanen kabul etmeyeceklerdir. Bu tarz paternalist otorite ilişkilerinin kırsal bölgelerdeki “özel sektör” fabrikalarında daha yaygın olduğu iddia edilebilir.¹¹ Bu yüzdendir ki, işçilerin çalıştığı fabrika ve sahibiyile duygusal bir ilişki içine girmesi, sınıf bilinci oluşumunu olumsuz yönde etkileyebilmekte ya da geciktirebilmektedir. Sennett (2005: 143-144) bu durumu cömertlik ve armağan verme kavramları üzerinden tartışmaktadır. Ona göre bir kişinin cömert olması ya da armağan vermesi yalnızca duygusal değildir, aynı zamanda armağan verilen ve cömertlik edilen kişi ya da kişileri manipüle etme amacını da taşır. Buradan hareketle patron ve işçileri arasındaki durum armağan verme ve cömertlik ilişkisi üzerinden okunabilir. Yani işçilerin algılayışında, kendilerine cömert olan bir patrona karşı gelmek yerine “çok yaşa patron” demek daha ahlaki görünür.

Sendikal hareketlerin temel tetikleyici rolü, işçiler arasında rekabetin değil işbirliğinin tesis edilmiş olmasında yatmaktadır. Şöyle ki işçilerin, diğer işçi arkadaşlarıyla aynı sınıf konumunda olduklarının ve aynı sömürülme pratiklerini tecrübe ettiklerinin farkına varmasıyla ortaya bir grup aidiyeti ve ortak düşmana karşı (burjuvazi) bir direniş ortaya çıkar ve bu durum da ortak hareket etme anlamında işbirliğinin doğuşunu sağlar. Her ne kadar “işbirliği” kavramı çok basit ve gündelik bir kavrammış gibi görünse de, Sennett’e (2012) göre hem geçmişte hem de günümüz modern toplumlarında oldukça hayati bir rol oynamaktadır. Ona göre modern toplumda, bireylerarası işbirliğini azaltan en önemli unsurlardan biri eşitsizliklerdir (Sennett, 2012: 18-22). Bu yüzdendir ki işçiler arasında tesis edilemeyen işbirliği, işçilerin birlikte hareket edebilmelerinin önündeki temel engellerden birini oluşturur.

Bu araştırmanın katılımcılarının, yoğun ve radikal bir sendikal hareket bilgisi ya da geçmişlerinin olmamasının belki de olamamasının temelinde de “işbirliği” eksikliğinin yattığı iddia edilebilir -Ancak işbirliğinin oluşmasının ön koşulu işçi sınıfının “kendinde sınıf” konumundan “kendisi için sınıf” konumuna ulaşmasıyla gerçekleşecektir- İşbirliği eksikliği denen toplumsal sorun aslında yalnızca işçi sınıfı

¹¹ Benzer sonuçlar için Hasan Güler’in (2014) Çanakkale’nin bir ilçesinde kurulan seramik fabrikasındaki paternalist yönetim ilişkisini anlattığı çalışmasına bakılabilir.

içinde değil, Sennett'e göre tüm modern toplumun yapısında karşımıza çıkmaktadır. Ona göre işbirliğinin geçmişe oranla bugün en aza inmesinin altında ekonomik bir sistem olarak kapitalizm ve onun ortaya çıkardığı yapısal eşitsizlikler yatmaktadır (Sennett, 2012: 159). Konuya işçi sınıfı açısından bakıldığında; benzer maddi ya da manevi sorun ve sıkıntılarla boğuşan, benzer gelecek kaygıları çeken bir toplumsal sınıfın, neden birlikte hareket edip işbirliği yapmadığı veya yapamadığı merak konusu olmaktadır. Bu genel sorunun bir cevabı, yukarıda bahsedilen paternalist ilişkilerin hakimiyetiydi. Karaman örneğinde işçi, ne kadar ezilse veya sömürülse de her şeye rağmen ekmek yediği kapıya ihanet etmeyi kabul etmemektedir. Diğer taraftan işçiler arasında gelişen hiyerarşiler, yani işçi sınıfının kendi içinde kamplaşması ve bölünmesi, bir bütün olarak tüm işçilerin bir arada hareket etmelerini engelleyebilmektedir.

İşçilerin direnişe geçmesini sınırlayan bir etmen olması açısından “eşitlik-eşitsizlik” kavramı üzerinden bir tartışma yürütülebilir. Turner'a göre eşitsizlik bugüne kadar hemen her toplumda yaygın şekilde kendini göstermiştir (Turner, 1997: 19). Ona göre eşitsizlik konusunda geleneksel dönemle modern dönemi birbirinden ayıran temel nokta, geleneksel dönemde eşitsizliğin verili bir durum olduğu ve bu durumun değiştirilemez, yani doğal olduğuna dair kuvvetli bir inanç varken bugün ise eşitsizliklerin mutlak ve kalıcı olmadığına dair en azından potansiyel bir inanç olmasıdır. Peki madem modern dünyada eşitsizlik doğal karşılanmıyorsa, o halde niçin eşitsizliğin tamamen ortadan kaldırılması için gerekli hareketler ya da direnişler gerçekleşmez ya da çok az gerçekleşir? Turner bu soruyu cevaplarken, bireycilik ve serbest piyasa ekonomisi kavramlarına değinir (Turner, 1997: 91-92). Ona göre modern dünya, bireyciliğin yaygın olduğu bir tarihsel dönemdir. Bireycilik ona göre, hayat yarışında başarısız olan insanların suçu başkalarında değil de kendilerinde aramalarını salık verir. Yani eğer “ben bir işe giremediysem ya da işimden kovulduysam bu benim hatamdır. O yüzden bu hatamın cezasını çekerim başka birilerini suçlamam. Bu yüzden de ortada hakkımı aramamı gerektirecek bir durum yoktur”. Serbest piyasa ekonomisi kavramı da aslında benzer bir cevap sunar bize, eğer birey olarak hayatta kalmak istiyorsak güçlü ve başarılı olmamız gerekir. “Eğer bulunduğumuz konumları koruma kapasitesine sahip değilsek ve toplumsal seyrimiz sürekli aşağıya doğru ise bunun tek sorumlusu kendimizizdir.” Turner'ın yorumu, genel anlamda eşitsizliğe ya da haksızlığa uğrayan her insanın özelde de işçi sınıfının

neden kolektif bir karşı duruş ya da direnişe geçmediğine dair sınırlı da olsa bir cevap sunması açısından önemlidir.

Mahfi Eğilmez (2018), 2000'lerden önce kamu kurumlarının borçlandırıldığı bir ekonomik sistem daha yaygın iken hanehalkı borçlanmasının daha sınırlı olduğundan bahseder. 2000'lerden sonra ise hanehalkı ve özel borçlanmaların daha da arttığını istatistikler üzerinden aktarır. Bu borçlanma durumu da çalışanların varolan işlerini kaybetmemek için iki kat daha fazla çaba göstermelerine sebebiyet vermektedir. Ayrıca ekonomik kriz dönemlerinde de işsizlik, hiçbir insanın içine düşmek istemediği bir durumdur (Eğilmez, 2018: 196-197-198). Bu durum, çalışanların işlerini kaybetmemek uğruna maaşlarındaki düşüşlere karşı çıkmalarını engellerken, bir rıza psikolojisinin de gelişmesine sebebiyet vermektedir. Yani hem borçlu olma durumu hem de herhangi bir ekonomik krizden çekinme olgusu genelde her kesimden çalışanın özelde ise işçilerin daha çok rıza göstermelerine ve daha az hak arayışına-direnişe geçmelerine sebebiyet vermektedir. Son olarak, Bağımsız Sosyal Bilimciler, işten çıkarılma korkusundan dolayı işçilerin hak arama yolunda direniş göstermelerinin epey sınırlandırıldığından bahsetmektedirler (BSB, 2015: 57). Artan borçlanma, emeğin sermayedarlara olan bağımlılığını artırmakta (Karaçimen, 2015: 87) ve bu borçluluk durumunun yönetim tarafından bir denetim mekanizması şeklinde kullanılmasının yolunu açmaktadır.

Gorz işçilerin kolektif şekilde harekete geçemeyişlerinin temelinde, çalışma koşullarının otomatikleşmesi ve işçilerin birlikte yan yana çalışma durumlarının kısıtlanmasının da bulunduğunu iddia etmektedir (Gorz, 1986: 141).

Son olarak Psikolog Daniel Kahneman ve Amos Tversky'a göre, işçilerin risk olarak direniş hareketine geçmesinin işçileri depresyona sürüklediği ve sonuç alınmadığı hallerde onları ümit etmekten ziyade kötü hislere düşürdüğünü belirtir. Ona göre bireyler böylesi risk alma durumlarında kazançlarından ziyade kaybedeceklerini düşünürler (kahneman ve tversky 1979'dan aktaran Sennett 2005: 242). Bu durum da alınan risklerin başarıyla sonuçlanmasını engelleyebilmektedir.

Kısacası, bu çalışma özelinde işçilerin işbirliği yapmasını engelleyen durumlar kısaca şöyle sıralanabilir: sendika ve sendikal hareketlerin anlam, işlev ve içeriğinin

net olarak bilinmemesi durumu, işte çıkarılma korkusu, paternalist ve kaderci kabulleniş, işçi bireylerin tekil risk alma korkuları gösterilebilir.

Bireylerin sınıfsal konumları yalnızca işyeri içinde ve çalışma esnasında görünür değildir. Böylesi bir iddia sınıf kavramını doğrudan ve yalnızca meslekle ilişkilendirmesi bakımından hatalıdır. O yüzdendir ki herhangi bir toplumsal sınıfa dahil bireyler, bu sınıfsallık durumlarını gerek işlerinde gerek sokakta gündelik hayatlarında gerekse de ev içinde sürekli yanlarında taşımaktadırlar. Özetle işçiler yalnızca fabrikada işçi sınıfında dahil değildir, sokakta ya da alışveriş merkezlerinde de işçi sınıfına dahildirler.

3.12. İŞÇİLERİN ÖZGÜR ZAMAN FAALİYETLERİ

Mesleği ne olursa olsun çalışan bireylerin, o günkü işlerini bitirdiğinde evlerine gittikleri zaman kendilerini ertesi günün iş temposuna hem bedenen hem de ruhen hazırlamaları gerekir. “Yeniden üretim” olarak adlandırılan bu ertesi iş gününe hazırlanma süreci, popüler anlamda, çalışan insanların kafalarını boşaltıp deşarj olmalarına imkan vermektedir. Araştırmama katılan işçilerin özgür zamanlarını nasıl, nerede ve kimlerle değerlendirdikleri de ilgi çeken konulardan birisidir. İşçilerin özgür zamanları, hafta sonu (pazar) tatilleri ve yaz tatilleri olarak kabaca iki’ye ayrılabilir. Çok az işçi hafta içi günlerde yeterince dinlenebildiklerini ya da sosyal faaliyetlere katılabildiklerini dile getirmişlerdir. Özellikle erkek işçilerin 12¹² saat çalıştıkları göz önüne alınırsa hafta içindeki çalışma zamanlarının dışında kalan sürede yalnızca dinlendikleri-uyudukları anlaşılmaktadır. Yani özgür zaman faaliyetlerini çoğunluğu, hafta sonu(pazar) tatillerinde gerçekleştirilmektedir. İnsel’e göre (2011: 53-54) patronların, işçilerini bu denli uzun saatler fabrikalarda çalıştırmak istemelerinin tek sebebi, yalnızca talep edilen siparişlerin zamanında üretilip-hazırlanması için değildir. Ona göre, patronlar, işçilerinin ne kadar çok fabrika içinde zaman geçirirlerse, fabrikaya olan bağlılıklarının ve uyumlarının da o derece artacağına inanmaktadırlar. İnsel’in (2011: 53-54) şu ifadeleri bu durumu daha iyi açıklamaktadır:

Haftalık ya da yıllık çalışma süresinin azalmasıyla, çalışanların daha fazla zaman harcayacakları yeni uğraşlar, farklı aidiyetler bulmaya başlamaları ve

¹² Karamandaki fabrikaların genel özelliğine göre, erkekler 12 saat kadınlar ise 8 saat çalışmaktadır. Bu yüzdendir ki, erkekler, kadınlardan daha fazla maaş almaktadır.

zihinlerinde işletmeden uzaklaşmalarından korkuyor işverenler. Çalışanların işletmeye yabancılaşmaları, rüzgar gibi gelip gitmeleri, işlerini tam yerine getirselere de; gözlerinin kapıda, akıllarının başka yerlerde olmasından ürküyorlar. Çünkü işverenler çalışanlardan biçimsel değil; eti, kemiği ve zihniyle işletmeye tabi olmasını istiyor. İşletme ideolojisinin iliklerine dek işleme için mücadele ediyorlar.

Evli olan hem kadın hem de erkek işçilerin önemli bir kısmı hafta tatillerini ailelerinin yanında evde ya da köyelerine giderek geçirmektedirler.

“Yani şimdi öyle dolu dolu bi boş zamanımız yok açıkçası, işte bi Pazar tatilimiz. O da zaten iki haftada bir kullanabiliriz. Eğer gündüz vardiyası çalıştıysan, mesela bu hafta Pazar günü, makine bakımına gidersin. Neyse işte tatil olunca, onda da çoluk çocukla olurum. Hava güzelse öyle arabayla bi dolaşırız, köye bi gitmeye çalışırım, bu şekilde vakit geçer gider zaten. Bir bakmışsın akşam olmuş. Hani arkadaşlarla falan bi oturalım şey yapalım vakit kalmaz yani”. (Mustafa, 38)

Kadın işçilere (evli-boşanmış ve çocuk sahibi) bakıldığında, onların hafta tatillerinde de “ikinci vardiya”¹³ olarak mesailerinin ev içi işlerde devam ettiği görülmektedir. Ev işlerinin de bu şekilde çalışan kadının üstünde olması, kadının kendini yeni iş günü ya da haftasına hazırlanmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Bir kadın işçi, bu durumu şöyle anlatmaktadır:

“Boş zamanımız olsa neye fayda kadının işi biter mi (gülüyor). Hafta içi 8 saat çalışıyoruz mesela tamam erkeklere göre iyi. Ama eve gelince erkekler yatıyor, dinleniyor. Yemek hazır yatak hazır çamaşır bulaşık derdi yok. Kadın mecbur, evliyse hele çocuğu da varsa mecbur yemeğini hazır yapacak ki çocuk gelince ısıtsın yesin, çamaşır bulaşık desen öyle. Hani eskiden komşulara falan giderdim oturmaya, onlar bana gelirdi ama şimdi zor yani. Ben kendimi, evi toparlayamıyorum ki komşu çağırıyım ya da ben gidiyim.” (Songül, 35)

Bekar işçilerin durumu evli ve çocuklulara kıyasla biraz daha rahat görünmektedir. Özellikle hiç evlenmemiş ve ailesinin yanın kalan işçiler özgür zamanlarında, arkadaşlar arası sosyal faaliyetlere daha çok katılım gösterebilmektedirler.

¹³ İsmail Güllü (2014: 60-61) tarafından Karaman ilindeki fabrikalarda yalnızca kadın işçiler üzerine yapılan bir çalışmada üretilmiş bir kavramdır. Bu kavramla fabrikada çalışma, kadınlar için Birinci vardiya olarak adlandırılırken, işten geldikten sonra da kadın evde ikinci vardiyayla ev işlerine devam etmektedir. Benzer bir anlamı, Andre Gorz da Elveda Proletarya (1986: 182) adlı çalışmasında “cinsel bölünme” kavramı üzerinden vermektedir.

“Bi gün tatilimiz var bizim, işte Pazar günleri, onda da arkadaşlarla buluşuruz. Yerine göre burda baraj var oraya gideriz hani biraz içmeye, işte ne biliyim tavuk falan alıp mangal gibi bi şeyler yaparız. Bi gün falan olsa da, yine de insana iyi geliyor, kendine geliyorsun yani. Hafta içi insanın kendini dinleyecek zamanı olmuyor, hara güre koşturma var. 12 saat çalış, servise bin, dön yat, geri git. Bazen günleri şaşırıyorum var ya o derece sersem oluyor insan.” (Hüseyin, 26)

Genelde neredeyse bütün toplumların özelde de işçi sınıfının kendine özgü birtakım zevkleri ve beğenileri vardır. Bu beğeni ve seçimleri bireylerin, diğer konulardaki fikirlerini ve deneyimlerini de etkilemesi bakımından incelemeye değerdir.

3.13. İŞÇİLERİN YEMEK-MÜZİK ALIŞKANLIK VE ZEVKLERİ

Özelde hemen her insanın genelde ise her toplumsal sınıfın kendilerine özgü birtakım alışkanlık ve zevklerinin varlığından bahsetmişim. Yani bireylerin zevk ve tercihlerini belirlemesi bakımından “toplumsallık” etkin konumdadır (Calhoun ve Wacquant 2002’den aktaran Karadağ, 2009: 190). Bu alışkanlık ve zevkler bireylerin ya da sınıfların, örneğin yemek ya da müzik kültürünü meydana getirirler. Bu açıdan bakıldığında, her toplumsal sınıf ya da Weber’in deyişiyle her statü grubunun kendine has spor aktiviteleri, yemek çeşitleri ve müzik türlerinin olması kaçınılmaz görünür. Hem bugün hem de geçmişte bazı sporları -örneğin golf ya da tenis- sadece zenginler yapar ya da tercih ederlerken, diğer başka sporlar -futbol gibi- görece alt sınıflardan daha çok rağbet görür. Bazı yemekler ya da müzik türleri de vardır ki üst sosyal sınıflarda daha çok karşımıza çıkarken, alt sınıfların yemekleri ve müzikleri onlardan farklılık göstermektedir. Peki niçin farklı sosyal sınıflardaki insanların; spor aktiviteleri ya da yemek ve müzik ilgileri birbirinden farklıdır? Niçin alt sınıftaki insanlar golfe tenise ya da klasik müziğe görece daha az ilgi duyarlar. Burada ilk önce hepimizin aklına bu etkinlik ya da sporlara ulaşmanın bireylere maddi bir külfet doğuracağı gelmektedir. Bu bir cevaptır, evet, ama görünürde bireylerin seçim davranışlarını yalnızca bu maddi olgulara indirgemek sadece kısmi bir cevap sunar. Bourdieu’ya göre (2015: 261) “tercih ve zevk pratiklerimizi asıl yönlendiren, düşük ya da yüksek ücret değil, nihayetinde beğenidir”. Bireylerin beğenilerinin durumlarının inşasında yalnızca ekonomik ve kültürel zorunlulukların değil aynı

zamanda toplumsallığın da etkili olduğunu belirten Bourdieu (2015: 122) bu durumunu şu şekilde anlatmaktadır:

Eğer bir grubun tüm yaşam stilini mobilya ve giyim tarzından okuyabiliyorsak, bu sadece söz konusu bu malların, tercih edilmelerine yol açan ekonomik ve kültürel zorunlulukların nesneleştirilmesi olmalarından dolayı değil, ama aynı zamandan lüksleri ya da fakirlikleri, “ayrıcalıkları” ya da “avamlıkları”, “güzellikleri” ya da “çirkinlikleri” ile *ailevi nesnelere nesnelleştirilmiş* olan *toplumsal ilişkilerin* kendilerini bedensel deneyimler aracılığıyla çok derin bir biçimde bilinç dışı olarak dayatmasındandır.

Örneğin, bir işçi örneğin evinin içindeki mobilyasını değiştirmek istediğinde, bu isteğinin temelinde karşı komşusunun geçen ay yeni bir mutfak dolabı yaptırmış olması etkili olabilir. Bu yalnızca bir öykünme ya da kıskançlık olarak değerlendirilmemelidir. Buradaki önemli nokta, bireyler arası etkileşimlerin, komşuluk ve akrabalık ilişkilerinin, beğeni ve tercihlerin inşasında etkisinin yadsınmaması gerektiğidir.

Bourdieu'nun görüşlerinden, bireylerin, zengin olsun fakir olsun, tercihler yaparken sınıflarına içkin olan sermaye türlerini kullandıkları iddia edilebilir. Ona göre özellikle ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye, tercihlerin-beğenilerin oluşması ve elde edilmesinde bütünsel bir etkiye sahiptir. Üst sınıfın sahip olduğu sermayenin, alt sınıftan daha fazla olması üst sınıfın beğeni ve tercihlerini daha özgür kılarken, alt sınıfların beğeni ve tercihleri sermayelerinin sınırlı olmasından dolayı zorunluluğa dayanır. Ancak alt sınıflar, kendi tercihlerinin zorunluluktan değil de gerçekten kendi özgün beğenilerinden kaynaklandığına inanma eğilimindedirler. Örneğin, işçi sınıfından bir birey, kuru fasulye sevip arabesk müzik dinliyorsa bu onun bu beğenileri, yalnızca zorunlu olduğu için geliştirdiği anlamına gelmemelidir. İşçiler bu tür etkinlik ya da yemekleri tercih eder çünkü onları “beğenirler” -her ne kadar bu beğeni bir zorunluluk beğenisi olsa da-. Beğenirler çünkü böylesi yemekler daha doyurucudur, hızlı tatmin sağlarlar ve yemesi daha kolaydır, örneğin büyük bir balık ya da ıstakoz ayıklamaya kıyasla... (Bourdieu, 1984:113-177-178'den aktaran Coşkun, 2013: 142; Bourdieu, 2015: 60-126). Bourdieu, zorunluluk beğenisini aynı zamanda “amor fati” olarak da adlandırmaktadır (2015: 357-358). Genellikle “kader sevgisi” olarak Türkçe'ye çevrilen bu kavramla, işçi sınıfının zorunluluk beğenisinin,

aslında onların kaderlerinde bu yaşam ve tüketim tarzının olduğunu belirtmek için kullanılabilir. Kaderine razı olan işçi, ulaşabildiği yemekleri sever ya da sevmek zorundadırlar çünkü bu durum onların kaderidir.

Wacquant (2008: 266) yukarıda tasvir edilen durumu şu şekilde anlatır:

Öncelikle Bourdieu bireyin içsel duyarlılığından uzaklaşarak estetik yargının eğitim ve sınıfın meydana getirdiği bir ‘toplumsal fakülte’ olduğunu gösterir. Bir resmi, şiiri, senfoniye takdir edebilmek için ona uygun kültürel sermayenin gerektirdiği sembolik kodlara sahip olunması gerekliliğini önvarsayar. İşte bu koda sahip olma ya da edinme bireyin çevresinde açık öğrenme (dışarıdan bilgi aktararak) biçiminde gerçekleşir. Doğal tanıdıklık noktasına gelindiğinde (örneğin yüksek sınıf kültürlü ailelerin çocukları) söz konusu bu kapasite ya da sermaye, bireysel bir beceri ya da içsel yetenek ... halini alır.

Tablo 3.5: Pierre Bourdieu’da Sınıflara Göre Beğeni-Zevk Algısı

	Beğeni	Biçim-Form Versus İşlev-Fayda
Burjuva-Üst Sınıflar	Özgürlük Beğenisi	Biçim-Form Önceliği
Küçük Burjuva-Orta Sınıflar	Özenti-Taklit Beğenisi	Biçim-Form ile İşlev-Fayda Karmaşası
Halk-Alt Sınıflar	Zorunluluk Beğenisi	İşlev-Fayda Önceliği

Kaynak: Wacquant, 2008: 267-268’den üretildi.

Araştırmamda kırsal kökenden gelen ve görece yaşlı işçilerin çoğunluğunun yemek tercihlerini sorduğumda, yemek ayırt etmediklerini her türlü yemeği severek yediklerini belirtmişlerdir. Bu durum aslında geleneksel muhafazakar bir ortamda yetişen bireylerin genel dünya görüşü olarak görülebilir. Genç işçilerin daha çok yemek seçtiklerini duymak bize bu olgunun hem yaşla hem de geçmişte yaşanan yokluklarla bir bağlantısı olduğunu da gösterebilir. Ellili yaşlarda bir işçinin şu sözleri söz konusu beğeniyi daha açık anlatabilir: “*Yemek ayırt etmem öyle. Sağolsun hanım ne yaparsa güzel yapar. Ben de seçmem yani, çünkü bizim nesil yokluk gördü açlık çektii. Bizzat ondan onu yerim bunu yemem olmaz bizde...*”. İşçilerin en çok beğendiği yemekler arasında kendi köy ve yörelerine ait yöresel yemekler -Bulgurca, tarhana,

soğan ölmesi, batırma gibi- yer almaktadır. Burada alt sınıfta yer alan işçilerin maddi imkanları neticesinde, bütçelerine daha uygun yemek seçtiklerini iddia etmek doğrudur ancak açıklama düzeyi eksiktir. Swartz'a göre (2011: 229) Bourdieu *“Tüketici davranışlarının çoğunun gelir düzeyiyle ilişkili olduğunu kabul etmekle birlikte, bu ilişkinin habitusun getirdiği yatkınlıklarla dolayımlandırıldığının altını çizer.”* Böylece işçilerin yaşam tarzları ve beğenilerinin yalnızca maddi imkansızlık ya da yoksunluklar tarafından değil aynı zamanda geçmişten gelen gelenek ve deneyimlerle şekillendiği de iddia edilmektedir. Maddi gelir ne kadar önemli olsa da, gelirin yanında bireyin yaşadığı sosyal bağlam yani onun habitusu da zevk ve beğenilerin oluşmasında etkilidir. Karaman'da sık anlatılan bir hikaye durumu daha iyi açıklayabilir: Köyün birinde sıradan bir adam bir gün çok zengin olur ve o adama sorarlar: “bundan sonra ne yapacaksın bu kadar parayla, hayallerin var mı? neler yapmak istiyorsun? Adam da cevap verir: “artık soğanın cücüğünü yiyeceğim.” Köylü adam yaşadığı toplumsal dünyadan başka bir dünya tanıma(ya)dığı için hayal ve hedefleri de sınırlı kalmıştır. Bourdieu'nun bakışıyla bireyler çok zengin ya da çok fakir olsalar da onların beğeni ve zevklerini belirleyen şey yalnızca maddi imkanlar değil, genel çerçevede toplumsal ilişkiler ve tarihsel deneyimlerdir. Bourdieu (2015: 540) bu durumu şu şekilde anlatmaktadır: "Bir milyoner yaşamı sürmek için sadece bir milyona sahip olmak yeterli değildir: Yeni koşulları içinde israf suçu olarak gördükleri birincil zorunluluk harcamalarını öğrenmek için sonradan görmeler genelde çok zaman harcarlar”.

İşçiler başka bir şeye paraları yetmediği için değil “öyle ya da böyle mahkum oldukları şeye yönelik bir beğeni geliştirdikleri için” fasülye yerler (Bourdieu, 1984a: 178'den akt. Swartz, 2011: 234).

Öte yandan görece genç işçilerin yemek zevkleri biraz daha çeşitlilik arz etmektedir. Burada gençlerin yemeklere, böreklere ve tatlılara varan uzun listeler karşımıza çıkmaktadır. Genel anlamda işçilerin yemek tercihlerini belirleyen en önemli faktör, yemeğin doyurucu olmasıdır. Onlar için yemeğin görüntüsü önemli olmakla birlikte asıl önemli olan tadı, doyurucu olması ve uzun süre tok tutabilme özelliğidir. Üst sınıflarla karşılaştığımızda, onlar için yemeğin orijinal ve egzotik olması, özellikle misafir ağırlama esnasında, daha önemli görülmektedir (Bourdieu, 2015: 126).

İşçilerin sadece yeme-içme değil de bütünsel tüketim alışkanlıklarına dair de bir şeyler söylemek büyük resmi görmede yardımcı olabilir. Sharon Zukin, zanaatçı alıcılar ve modern alıcılar olarak, iki tür tüketici tipinden bahseder (2004: 185'den aktaran Sennett, 2011: 91-92). Ona göre modern tüketiciler, eski kuşaklarının aksine, satın aldıkları metaların üretim bilgilerinden habersizdirler. Zukin, modern tüketicinin, tüketim toplumu ve moda makinesinin içinde kaybolmaması için bir zanaatçı gibi düşünmesi gerektiğini belirtir. Böylesi bir zanaatçı alıcı tipinin oluşumu aslında toplumun her katmanında kendini gösterebilir. Ancak benim görüşüme göre, bu zanaatçı alıcı tipi alt sınıflarda, bu çalışma göz önüne alındığında da işçi sınıfında daha çok karşımıza çıkmaktadır en azından alt sınıflarda ortaya çıkması daha olasıdır. Zanaatçı alıcı tipinde temel mevzu, satın alınması gereken ürün ya da metaların seçiminde bir zanaatçı titizliğinin ortaya konmasıdır. Burada metaların hem işlevi hem kalitesi hem de fiyatının göz önünde tutulması demektir. Zanaatçı alıcı tipi aslında geleneksel kültürün yetiştirdiği bireylerin satın alma davranışlarında da kendini gösterir. En basitinden “satıcıyla pazarlık” yapmak bile, ürünün fiyatını tüketicinin kendi belirlemesi isteğinden kaynaklanır. Burada tüketicinin ilk amacı ürünü ucuza almaktır ama gizil bir amacı da o ürünün üretim bilgisine dair kendi bilgisini ortaya çıkarma isteğidir. Bu çalışmada da işçilerin yeme-içme anlamındaki tüketim alışkanlıklarına bakıldığında, özellikle orta yaşlı ve yaşlı işçilerin zanaatçı alıcı tipine dahil olduğu iddia edilebilir. Genç işçiler ise daha modern bir tüketici tipi içine dahil edilebilir.

İşçilerin müzik zevklerine bakıldığında, özellikle genç ve yaşlı işçiler arasında yine bazı farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Yaşlı işçiler Türk halk müziği ve Türk sanat müziği gibi kendi deyimleriyle, daha yavaş ve sakin müziklerden hoşlanırken, genç işçiler günümüz popüler müzik dünyasının trendlerine daha yakın durmaktadırlar. Bunlar arasında özellikle Türkçe pop ve slow ön plandadır. Son olarak arabesk müzik türü de işçiler arasında oldukça yoğun ilgi görmektedir. Aslına bakılırsa protest bir müzik olarak nitelendirebileceğimiz bir müzik türünün, hayatı zorluk ve geçim sıkıntısı içinde geçen işçiler arasında bu kadar sevilmesi doğal karşılanabilir. Kendi deyimleriyle gündelik hayattaki zorluğa bir direniş biçimi olarak arabesk müziği görmektedirler.

“Müzik dinlemeye fırsatım oldukça arabesk türünü dinlerim. Severim yani. Arabada mesela birkaç tane var öyle cd. Müslüm Gürses olsun Azer Bülbül olsun. İyi

geliyor bana, onlar da dertli şarkılar. Ben de dertli olunca çivi çivi mi söküyor dersin artık öyle bi büyüü var yani.” (Halil, 39)

Öte yandan bazı işçiler, fabrikaya başlamadan önceki müzik zevkleriyle bugünkü müzik zevklerinin, hatta sadece müzik değil, diğer birçok zevk ve beğenilerinin de değiştiğini belirtmişlerdir. Bu işçiler hiç müzik dinlemek istemediklerini, çünkü gürültüsüne dayanamadıklarını belirtmişlerdir. Bir kadın işçi şunları söylemektedir;

“Fabrikadan önce müzik kanallarını açardım. Sonra dizileri falan hiç kaçırmazdım, nerdeyse. Ama şimdi çocuklar televizyonu açsa salonda sırtımı çeviriyorum bakmıyorum. O derece canım istemiyor. Bilmiyorum değiştim yani, hani kafam kaldırmıyor”.

İşçilerin uzun saatler yorucu fabrika ortamında çalışması, evlerinde daha rahat ve daha sakin bir hayatı özlemelerine sebep olmaktadır. İşçilerin müzik ya da sanatçı tercihleriyle, yaşları arasında da benzerlikler karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki, genç işçiler çoğunlukla genç şarkıcılardan hoşlanırken orta yaşlı-yaşlı işçilerse yine kendi yaşlılarına yakın hatta daha yaşlı şarkıcı ve sanatçılardan hoşlanmaktadır. Benzer sonuçlar Bourdieu'nun Ayrım adlı çalışmasında da karşımıza çıkmaktadır (Bourdieu, 2015: 131).

İşçi sınıfında kimi beğeni ve tercihler diğer toplumsal sınıfların beğenilerine özenilerek, yani taklit edilerek inşa edilebilir. Bu özenme ya da taklit durumunu bizzat anne ya da babada değil de, yeni nesil çocuklarda daha çok görebiliriz. Örneğin, babası saz kursuna göndermek isteyen çocuğun, gitar kursuna gitmek istemesi gibi. Bu durumda da karşımıza yukarı bahsedilen ataerkil aile yapısının otoriter özellikleri çıkmaktadır. Aile, çocuğunun geleceğinin şekillenmesinde ve çeşitli yetenek ya da el becerileri geliştirirken, bunda söz sahibi hatta doğrudan karar sahibi olmak istemektedir. Burada Marshall ve Bottomore'un (2000: 39) şu sözleri dikkat çeker: “İşçi sınıfı sıradan bir kültüre sahip olmak yerine, egemen kültürü taklit etme yoluna gider”. Ancak bu taklit durumu da bir taklitten öte, taklit edilen unsurların değiştirilip dönüştürülmesi anlamına da gelmektedir. Bourdieu'ya göre taklit ve özenme, alt sınıftan ziyade çoğunlukla orta sınıfta görülen bir durumdur. Ancak benim çalışmamda, işçi sınıfı bireyleri de üst sınıfın zevk ve beğenilerini taklit etme yoluna gitmektedirler. Turner, bu özenme ve öykünme davranışının, yani kabaca kitlesel

tüketim olgusunun, statü eşitsizliklerini sarsabildiğinden de bahsetmektedir (Turner, 1997: 133).

Bryan Turner “Eşitlik”te, bireylerin farklı zevk ve beğenilerinin aslında toplumsal sınıfların kaynağı olduğunu iddia eder (Turner, 1997: 132). Turner, insanların kişisel beğenilerinin, toplumsal bir saygınlık hiyerarşisini (kabaca, toplumsal sınıfları) doğurduğundan bahsetmektedir. Her bireyin, her toplumsal grubun ya da sınıfın farklı beğeni ve zevkleri olması, eşitsizliğin kalıcı olmasının altında yatan sebeptir. Burada kabaca, zevkler ve beğeniler mi toplumsal sınıfları oluşturur, yoksa toplumsal sınıfların varlığı mı zevk ve beğenilerin farklılaşmasına sebebiyet verir? sorusu sorulabilir. Aslına bakılırsa buna kesin bir cevap vermek zor görünmektedir.

Çünkü toplumsal sınıflar bireylerin zevk beğenilerini şekillendirmede etkin bir rol oynarken, aynı zamanda bireylerin zevkleri ve beğenileri de, toplumsal sınıfların oluşumu ve yeniden üretiminde aktif rol oynar. Belki toplumsal sınıfların kapsamının daha geniş olması, zevkler ve beğenileri ilk elde onun şekillendirdiğini düşünmemize neden olabilir. Bourdieu da benzer şekilde, sınıf habituslarına, bireylerin zevkleri ve beğenilerini şekillendirmede öncelikli bir yer vermektedir.

Son olarak Bourdieu, genel manada klasik ve modern olmak üzere iki beğeni türünden bahsetmektedir. Ona göre klasik beğenini temelinde, sanatsallık ve biçim önde gelirken, modern beğenide ise bireylerin öncelikleri işlev ve fayda yönüne doğru kaymıştır. Modernleşmenin toplumun her alanını dönüştürdüğü gibi sanat ve beğenileri de dönüştürmüş olmasına şaşmamak gerekir. Buradan hareketle işçi sınıfının gerek müzik gerekse de yeme-içme beğeni ve tercihlerinde modern beğeni unsurlarının daha baskın geldiği iddia edilebilir.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılından itibaren gerek ekonomik gerekse de toplumsal olarak büyük bir değişim ve dönüşüm içerisine girmiştir. Ülkenin yeni yönetim kadrolarının toplumsal anlamda en önemli hedefi, modern ve eğitilmiş bir toplumsal yapının geliştirilmesidir. Bu hedefe ulaşabilmek için, gerek hukuk gerekse de modern devlet yönetimi-bürokrasi, harf inkılabı ve eğitim gibi birçok alanda yenilik hayata geçirilmiştir. Bu dönemle birlikte eğitim oranı ve bununla birlikte eğitilmiş insan sayısı da artış göstermiştir. Geçmişe oranla artık yeterli ve gerekli eğitime erişebilen, her kim olursa olsun istediği mesleği yapabilme ve sınıf atlama şansına sahiptir. Eğitimin yaygınlığının ve yoğunluğunun artışı beraberinde ülke içinde toplumsal hareketliliğin de önünün açılmasına sebebiyet vermiştir. Ancak hatırdan tutulması gereken önemli bir kavram vardır. Liyakat olarak adlandırılan bu kavrama göre, gerek özel sektör gerekse de kamu sektöründeki işe alımlarda bireylerin sosyo-ekonomik kökenlerine değil, onların eğitim durumları ve yeteneklerine bakılması gerekir. Türkiye’de yeni kurulan Cumhuriyetle birlikte, özellikle kamu sektöründeki işe alımlarda liyakatın önemli olduğu görülmektedir.

Son çeyrek asırlık dönemde halkın önemli bir kısmı, gerek özel sektör gerekse de kamu sektöründeki işe alımlarda yandaşlık ve kayırmacılığın daha görünür olduğunu düşünmektedir. -Örneğin Kemal Karpat’ın 1968’de yaptığı çalışmada tam tersine bireyler, sınıf atlamada eğitim ve diplomanın daha önemli olduğunu belirtmektedirler. Bu iddiayı sorgulamak için, görüşmeye katılan işçilere, bugünkü sınıf atlama ya da yükselme mekanizmaları hakkında sorular sordum. Orta yaşlı-yaşlı kategorisine dahil işçiler, eğitimin hala önemli olduğunu belirtmişlerdir. Gençlere doğru gittikçe eğitim ve diplomanın önemi giderek azalmaktadır. Azalan eğitim ve diplomanın yerini ise, diğer enformel yükselme mekanizmaları –herhangi bir siyasi partiye dahil olma, önemli konumlarda tanıdıklara sahip olma gibi- almaktadır. Öte yandan genç görüşmecilerin önemli bir kısmı eğitimin önemini teslim etmekle birlikte bugünkü konumda tek başına yeterli olamayacağını belirtmektedirler. Yukarıda da belirtildiği gibi bireyin aldığı eğitim ve yeterlilik belgeleri her ne kadar önemli olsa da bu toplumsal hareketlilik süreci tek taraflı bir süreç değildir. Toplumsal hareketlilik tekil olarak bireyler ve kurumsal yapılar arasında gerçekleşen karşılıklı bir süreçtir. Bu yüzdendir ki bu söz konusu kurumsal yapıların da –özellikle devlet memuriyetinde

işe alım yapan kurumlar- işe alımlarda liyakat usulünü harfiyen yerine getirmeleri toplumsal hareketliliğin diğer tarafını oluşturmaktadır.

Peki işçilerin kendilerine dair toplumsal hareketlilik ve beklentileri ne düzeydedir? Derinlemesine görüşmelerden önce masa başında teorik olarak okumalar yaparken kendi görüşüm, işçilerin kendi geleceklerine dair birtakım mesleki umut ve beklentilerinin varolduğuydu ama ben burada yalnızca bireysel olarak işçilerin kendilerini düşünmüştüm. Burada işçilere “gelecekte meslek değiştirme ya da sınıf atlama umudunuz var mı?” şeklinde bir soru sordum. İşçilerin yarısından fazlası -20 işçi-kendilerine ait bir dükkan ya da farklı bir mesleğe geçmek istemektedirler. İşçilerin farklı bir mesleğe geçme ya da kendi işini kurmak istemesinin en önemli sebebi, çocuklarına -araştırmaya katılan 32 işçiden 20’si çocuk sahibidir- ya da genel anlamda ailesine daha iyi bir yaşam sunmak istemesindedir. Bakıldığı zaman, ister kadın isterse de erkek işçi olsun işçilerin çoğunluğunun gelecek plan-beklenti ve arzularını şekillendiren olgunun ailesi ve çocukları olduğu görülmektedir. Aslında bu durum sadece işçi ailelerinde değil diğer mesleklerle uğraşan aileler de böyle olduğu söylenebilir. Geleneksel olarak aile yapıları genellikle çocuklarının, yaşam kalitesini ve memnuniyeti artırma eğilimindedirler. Özetle burada işçilerin bireysel olarak hevesli bir şekilde gelecek için beklenti ve umut içinde olmadıkları söylenebilir. Özellikle çocuğu olan işçiler kendi hayal ve beklentilerini çocuklarına devretme eğilimindedirler. Çocuk sahibi olmayan işçilere bakıldığında ise, buradaki işçilerin çoğunlukla bekar ve genç olduğu görülmektedir. Genç işçiler fabrikadaki çalışmalarının daha iyi bir iş bulana kadar geçici olarak yaptıklarını belirtmişlerdir. Ancak genç işçiler de, daha iyi bir işe geçme ya da kendi işini kurma konusunda her geçen gün daha fazla karamsarlığa düştüklerini belirtmişlerdir. Sahaya çıkmadan önce genç işçilerin yaşlı işçilere oranla gelecekte daha fazla umutlu ve beklenti içinde olduklarını düşünmekteydim. Görüşmelerin sonunda bu yargımın hatalı olduğu ortaya çıktı. Sorulara verilen cevaplara göre, genç işçilerin önemli bir kısmının gelecek için bir meslek fikri ya da iş kurma fikri olmasına rağmen bunu gerçekleştirebilecek zemin bulma konusunda oldukça karamsar oldukları görülmüştür.

İşçilerin sendika ve sendikal hareketlere karşı hem bilgi hem de ilgi düzeyleri oldukça sınırlı görünmektedir. Benzer görüşleri aynı şehirde ve komşu şehirde

yapılmış çalışmalarda¹⁴ da görülebilmektedir. Bahsedilen çalışmalar Karaman ve Konya’da, yani muhafazakar ideolojinin yoğun ve yaygın şekilde hissedildiği şehirlerde yapılmıştır. İşçilerin bu tarz muhafazakar ve geleneksel karakterleri daha yoğun kentlerde yaşamaları, onların patronlarına karşı gelmelerine mani olmaktadır. Yani, ekme yenilen kaba ihanet etmeme düşüncesi buradaki işçiler arasında da oldukça yaygındır. Aslında işçiler tekil olarak fabrika içinde kendilerine karşı yapılan ya da yapılması olası haksızlık durumlarında hak arama yoluna gittiklerini ya da gidebileceklerini ifade etmelerine rağmen, böylesi hak arama mücadelelerinin kolektif bir hareket şekline bürün(e)mediğini de dile getirmişlerdir. Bu durum, 19 yüzyılın ikinci yarısında I. Enternasyonal olarak bilinen işçi sınıfı hareketinin de üzerinde önemle durduğu konulardan birini oluşturmaktaydı. Yani işçi hareketinin ilk nüvelerinin görüldüğü o yıllarda da aynı şekilde işçi sınıfının dayanışma içinde birlikte hareket edemediğine vurgu yapılmaktadır. Aradan geçen yüz elli yılı aşkın zamana rağmen işçiler arası dayanışma ve iş birliği, sendikal hareketlerin hala önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır. Bu araştırmaya göre bunun nedeni, işçilerin bireysel düşünme ve hareket etme dürtüleridir. Yani işçiler kolektif bir kurtuluşun yerine tekil ve bireysel kurtuluşları öncelikle eğilimindedirler.

Bourdieu’a göre her toplumsal sınıfın “beğeni” olgusunu inşa ediş şekli birbirinden farklıdır. Ona göre üst sınıflar beğenilerini “özgürce” inşa ederken, orta sınıflar kendi beğenilerini üst sınıfı “taklit” yoluyla inşa etmektedir. Son olarak alt sınıflar ise “zorunda” oldukları şeye karşı beğeni geliştirmektedirler. Bu araştırmanın temel öznelereyi oluşturan işçilerin kendi beğenilerini “zorunluluk” ilkesi temelinde kurduklarını söyleyebilmek için çok az geçerli sebep görünmektedir. Bourdieu’nun iddia ettiğinin aksine, çalışmanın konusu olan işçiler beğenilerini çoğunlukla içlerinden gelen özgün istekleriyle inşa ettiklerini dile getirmektedirler. Bourdieu’nun dile getirdiği “zorunluluk” kavramı yanlış olmamakla birlikte bu noktada açıklayıcılığı azalmaktadır. Bana göre alt sınıftan işçilerin beğenilerini, üst sınıflara öykünme arzusu da şekillendirmektedir. Aslında günümüz modern tüketim dünyasında bu çok normaldir. İşçi sınıfı da bu tüketim ve taklitçi tüketim furyasından payına düşeni almış görünmektedir. Örnek vermek gerekirse, işçilerin çoğunlukla son model cep telefonları kullanmaları gösterilebilir. Benzer şekilde, özellikle kadın

¹⁴ Emeğin Tevekkülü (Durak, 2013) ve Gofretin İşçileri (Güllü, 2014) adlı çalışmalar.

işçilerin, ev içindeki mobilya ya da halılarında en yeni ve kaliteli olanları tercih etmeleri.

Bundan sonra yapılacak olan benzer çalışmalar için, birkaç öneri sıralayacak olursam: Bu çalışma, işçilerin doğrudan kendilerinden toplanan verilerle inşa edilmiştir. Bundan sonraki çalışmalar, veri toplama noktasında sadece işçilerden değil de işçilerin eşleri ve ailesinden de veriler toplarsa, işçi sınıfının toplumsal hareketlilik görüşlerine dair daha bütünlüklü yorumlar yapma fırsatı yakalayacaklardır. Ayrıca işçilerin kadın ve erkek olarak tasnif edilip farklı görüşme formlarıyla görüşmeler yapmak, toplumsal hareketliliğe ve mesleki özlemlere cinsiyetçi bakışların nasıl olduğunu görmek açısından faydalı olabilir. En temel önerilerimden biri ise; benim yaptığım çalışmanın, farklı toplumsal sınıflarla görüşülüp -küçük burjuvazi gibi- yeniden yapılmasıdır. İşte o zamandır ki Türkiye toplumuna dair daha geliştirilebilir bir toplumsal hareketlilik fikrine ulaşmaya biraz daha yaklaşılabilir.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2018). *Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri* (32. b.). (F. R. Velioglu, Çev.) İstanbul: Doğan Kitap.
- Açıkgöz, Ö. (2000). Sosyolojinin Problemlili Bir Konusu Olarak, "Sosyal Sınıf" Kavramı Üzerine Önemli Sosyologların Düşünceleri ve Yorumlar. *Sosyoloji Konferansları*(26), 281-308.
- Ahmad, F. (1998). Cumhuriyet Türkiye'sinde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1923-1940. D. Quataert, & E. J. Zürcher (Dü) içinde, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950* (C. Ekiz, Çev., s. 123-153). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arslan Cansever, B., & Önder Erol, P. (2016). Bir Toplumsal Hareketlilik Aracı Olarak Kız Çocuklarının Eğitimi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 379-400.
- Arslan, A. (2004). Temel Sorunları ve Açılımları İle Sınıf Teorisi, Sınıf Bilinci ve Orta Sınıflar. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(2), 126-143.
- Arslantürk, Z., & Amman, M. T. (2008). *Sosyoloji: Kavramlar-kurumlar-Süreçler-Teoriler* (5. b.). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Atılğan, G. (2012). Türkiye'de Toplumsal Sınıflar: 1923-2010. F. Alpkaya, & B. Duru içinde, *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim* (s. 269-312). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Atkinson, S. (Dü.). (2017). *Sosyoloji Kitabı* (2. b.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aydın, M. Ü. (2013). *Sosyolojik Açıdan Sanayileşmenin Eğitim Kurumuna Etkisi*. Malatya: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Aydoğanoğlu, E. (2010). *İşçi Sınıfı Tarihi: Kısa Bir Özet*. İstanbul: Tarem Yayınları.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler. (2015). *AKP'li Yıllarda Emeğin Durumu*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Beneton, P. (1991). *Toplumsal Sınıflar*. (H. Dilli, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bilton, T., Bonnett, K., Jones, P., Lawson, T., Skinner, D., Stanworth, M., & Webster, A. (2009). *Sosyoloji* (2. b.). Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Boratav, K. (2004). *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri* (2. b.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2005). *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm* (2. b.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Bourdieu, P. (2006). *Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine* (2. b.). (H. U. Tanrıöver, Çev.) İstanbul: Hil yayın.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayırım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. (D. F. Şannan, & A. G. Berkkurt, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Bozkurt, V. (2009). *Değişen Dünyada Sosyoloji: Temeller-Kavramlar-Kurumlar* (4. b.). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Breen, R. (2017). Neo-Weberci Sınıf Analizinin Esasları. E. O. Wright (Dü.) içinde, *Sınıf Analizine Yaklaşımlar* (Ü. Akıncı, Çev., s. 49-72). İstanbul: Notabene Yayınları.
- Brubaker, R. (2007). Klasik Teoriyi Yeniden Düşünmek: Pierre Bourdieu'nun Sosyolojik Yaklaşımı. H. Erbaş (Dü.) içinde, *Fark/Kimlik Sınıf* (s. 217-258). Ankara: Eos Yayınevi.
- Calhoun, C. (2014). Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı, & Ü. Tatlıcan (Dü.) içinde, *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* (G. Çeğin, Çev., s. 77-130). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Can, K. (1997). "Yeşil Sermaye" Laik Sisteme Ne Yaptı? *Birikim*(99), 59-65.
- Clark, T. N., & Lipset, S. M. (2007). Toplumsal Sınıflar Ölüyor mu? H. Erbaş içinde, *Fark/Kimlik Sınıf* (s. 73-86). Ankara: Eos Yayınevi.
- Coser, L. A. (2015). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlımlarında Fikirler* (2. b.). (H. Hülür, S. Toker, & İ. Mazman, Çev.) Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Coşkun, M. K. (2013). *Sınıf, Kültür ve Bilinç: Türkiye'de İşçi Sınıfı Kültürü, Sınıf Bilinci ve Gündelik Hayat*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Çiğdem, A. (1997). "Gelecek Bir Geçmiş Tasarısı" Olarak İslam Düşüncesi. *Birikim*(95), 25-30.
- Demir, İ. (2017). Türkiye'de Sınıflar. *Sosyolojik Düşün Dergisi*, 2(1), 12-30.

- Doğan, İ. (2009). *Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar* (8. b.). Ankara: Pegem Akademi.
- Durak, Y. (2013). *Emeğin Tevekkülü: Konya'da İşçi-İşveren İlişkileri ve Dindarlık* (3. b.). İstanbul: İletişim yayınları.
- Eğilmez, M. (2018). *Değişim Sürecinde Türkiye: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eke, B. (1987). Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 43, 377-401.
- Erkuş, A. (2009). *Davranış Bilimleri İçin Araştırma Süreci* (2. b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Eserpek, A. (1976). Sosyal Mobilite ve Eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*(9), 389-401.
- Eyce, B. (1999). Sosyal Tabakalaşma Tipolojisinde Weberiyan Model. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*(13), 271-287.
- Fichter, J. H. (2012). *Sosyoloji Nedir?* (N. Çelebi, Çev.) Ankara: Anı Yayıncılık.
- Geniş, A. (2006). *İşçi Sınıfının Kıyısında: Küçük Sanayi İşçileri Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Gevgilili, A. (1989). *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar* (2. b.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. (C. Güzel, Dü.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gorz, A. (1986). *Elveda Proletarya*. (H. Tufan, Çev.) İstanbul: Afa Yayınları.
- Gönç Şavran, T., Güneş, F., Suğur, S., & Güllüpınar, F. (2012). *Klasik Sosyoloji Tarihi*. (S. Suğur, Dü.) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Güler, H. (2014). *Patron Baba ve İşçileri: İşçi Sınıfı, Köylülük ve Paternalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güllü, İ. (2014). *İşçi Kadının Dini ve Sosyal Hayatı: Karaman OSB Örneği*. Ankara: Sonçağ Yayıncılık.
- Güven, S. (2006). *Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri* (3. b.). Bursa: Ezgi Kitabevi.

- Hatipoğlu, H. B. (2008). Kaçak Yapılaşma Alanlarında Toplumsal ve Mekansal Hareketlilik: Ankara-Demetevler Örneği. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 17(3), 23-50.
- Hout, M., Brooks, C., & Manza, J. (2007). Post-Endüstriyel Toplumlarda Sınıfların Kalıcılığı. H. Erbaş içinde, *Fark/Kimlik Sınıf* (s. 107-127). Ankara: Eos Yayınevi.
- İçli, G. (2002). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- İnsel, A. (2011). *Neo-Liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili* (3. b.). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Işık, O., & Pınarcıoğlu, M. M. (2003). *Nöbetleşe Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kalaycıoğlu, S. (2010b). Toplumsal Tabakalaşma ve Toplumsal Hareketlilik. İ. Sezal (Dü.) içinde, *Sosyolojiye Giriş* (s. 244-260). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Kalaycıoğlu, S., Çelik, K., Çelen, Ü., & Türkyılmaz, S. (2010a). Temsili Bir Örneklemede Sosyo-Ekonomik Statü (SES) Ölçüm Aracı Geliştirilmesi: Ankara Kent Merkezi Örneği. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 182-220.
- Karaca, F. (2012). Toplumsal Yapıda Görülen Kuşaklar Arası Sosyal Hareketlilik: Denizli İli Örneği. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(162), 59-81.
- Karaçimen, E. (2015). *Türkiye'de Finansallaşma: Borç Kıskaçında Emek*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Karadağ, M. (2009). Pierre Bourdieu'nün Sınıf Analizi: Sınıf Pratikleri, Sınıf Habitüsü ve Sembolik Şiddet. D. Hattatoğlu, & G. Ertuğrul (Dü) içinde, *Methodos: Kuram ve Yöntem Kenarından* (s. 190-211). İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Karakaya, M. F. (2014). *Pitirim Aleksandroviç Sorokin'in Sosyoloji Anlayışı ve Amerikan Sosyolojisindeki Yeri*. İstanbul: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Karakaya, M. F. (2016). Son Klasik, İlk Modern: Pitirim Aleksandroviç Sorokin ve Toplumsal Hareketlilik. *Sosyoloji Dergisi*, 36(1), 207-226.

- Karpat, K. H. (2003). *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme*. (A. Sönmez, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* (19. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* (19. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Korkmaz Yaylagül, N. (2008). *Gecekondu dan Apartmana Geçiş Sürecinde Kültürel Dönüşüm: Ankara Şentepe ve Birlik Mahallesi Örneğinin Bourdieücü Bir Çözümleme Denemesi*. Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Korkmaz, A. (2005). Sosyal Hareketlilik: Eğitim ve Mesleğin Sosyal Hareketliliğe Etkisi. *Sosyoloji Konferansları*, 31, 79-92.
- Korkmaz, A. (2006). *Değişme ve Farklılaşma*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Koşar, A. (2016). Erik Olin Wright'ın Sınıf Analizinin Eleştirisi. *Teori ve Eylem*(1), 38-57.
- Kuş, E. (2012). *Nitel-Nitel Araştırma Teknikleri: Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri Nicel mi Nitel Mi?* (4. b.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kümbetoğlu, B. (2008). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma* (2. b.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (5. b.). (M. Kıratlı, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Lukacs, G. (1998). *Tarih ve Sınıf Bilinci*. (Y. Öner, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.
- Makal, A. (2001). *Türkiye'de Kamu Kesimi Çalışanlarının Maaş ve Ücretlerine İlişkin Gelişmeler 1923-1963*. Ankara: A.Ü. SBF Matbaası.
- Marcuse, H. (2010). *Tek Boyutlu İnsan: İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler* (4. b.). (A. Yardımlı, Çev.) İstanbul: İdea Yayınevi.
- Marshall, T. H., & Bottomore, T. (2000). *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*. (A. Kaya, Çev.) Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Marx, K. (1968). Toplumsal Sınıflar ve Sınıf Çatışması. (Ö. Ozankaya, Çev.) *Ankara Üniversite SBF Dergisi*, 23(4), 281-299.

- Marx, K., & Engels, F. (2000). *Marxists Internet Archive*. Haziran 10, 2018 tarihinde Komünist Manifesto: <https://www.marxists.org/turkce/m-e/1848/manifest/kpm.htm> adresinden alındı
- Marx, K., & Engels, F. (2016). *Komünist Manifesto* (2. b.). (N. Satlıgan, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Mills, J. W. (1964). Toplumsal Tabakalaşma Sosyolojisi. (Ö. Ozankaya, Dü.) *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 19(3), 125-142.
- Nichols, T., & Suğur, N. (2012). *Global İşletme, Yerel Emek: Türkiye'de İşçiler ve Modern Fabrika* (2. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nurol, B. (2015). Kayıp Sınıfın Peşinde: Anadolu'da Sınıf Oluşumu ve Modernleşme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(3), 541-570.
- Öngen, T. (2002). Marx ve Sınıf. *Praksis*(8), 9-28.
- Öngen, T. (2006). Türkiye'yi Sınıf Gerçeğiyle Anlamak. 2. *Sınıf Çalışmaları Sempozyumu* (s. 23-31). içinde İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Özatalay, C. (2015). Türkiye'nin Toplumsal Yapısının Temsili Meselesi Bağlamında Sınıflar ve Sınıflandırma Savaşları. *Modus Operandi*(2), 95-130.
- Pelz, W. A. (2017). *Modern Avrupa Halkları Tarihi*. (N. Tuna, Çev.) İstanbul: Kolektif Kitap.
- Ritzer, G. (2013). *Klasik Sosyoloji Kuramları*. (H. Hülür, Çev.) Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Sarıkaya, T., & Khorshid, L. (2009). Üniversite Öğrencilerinin Meslek Seçimini Etkileyen Etmenlerin İncelenmesi: Üniversite Öğrencilerinin Meslek Seçimi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 393-423.
- Savran, S. (2016). *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1: 1908-1980* (4. b.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Savran, S. (2016). *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1: 1908-1980* (4. b.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Sennett, R. (2005). *Saygı: Eşit Olmayan Bir Dünyada*. (Ü. Bardak, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Sennett, R. (2008). *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri* (3. b.). (B. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2011). *Yeni Kapitalizmin Kültürü* (2. b.). (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2012). *Beraber.* (İ. Özkürallı, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2017). *Otorite* (5. b.). (K. Durand, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R., & Cobb, J. (2017). *Sınıfın Gizli Yaraları.* (M. K. Coşkun, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Suher, H. K. (2003). *Sosyo-Ekonomik Statü Ölçüm Uygulamaları ve Türkiye İçin Model Önerisi.* Eskişehir: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi.* (E. Gen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi.* (E. Gen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Swingewood, A. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi* (3. b.). (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Şengönül, T. (2007a). *Toplumumuzda Eğitimin Dikey Sosyal Hareketliliğe Etkisi (İzmir'de Profesyonel Meslek Sahibi Bireyler Üzerine Bir Araştırma).* İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Şengönül, T. (2007b). Eğitimin-Bilginin ya da Profesyonel Meslek Sahibi Bireylerin Marxist ve Weberci Tabakalaşma Kuramındaki Yeri. *Sosyoloji Dergisi*(18), 65-104.
- Şengönül, T. (2008). Sosyal Sınıf Kökeni, Eğitimsel Kazanım ve Dikey Sosyal Hareketlilik İlişkisi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 1-26.
- Tekin, H. H. (2006). Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*(13), 101-116.
- Torun Hakverdi, Y. (2014). *Eğitim ve Toplumsal Hareketlilik İlişkisine Dair Biyografik bir Araştırma.* Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi.

- Turner, B. (1997). *Eşitlik*. (B. S. Şener, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Turner, J. H., Beeghley, L., & Powers, C. H. (2010). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Tuzcuoğlu, S. (1994). Meslek Seçimi ve Önemi. *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*(6), 265-280.
- Ünal, A. Z. (2004). *Sosyal Tabakalaşma Bağlamında Pierre Bourdieu'nün Sosyal Sermaye Kavramı*. Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ünal, A. Z. (2011). *Toplumda Tabakalaşma ve Hareketlilik: Olgular, Kavramlar, Kuramlar*. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Ünal, A. Z. (2017). Bourdieu'nün Tabakalaşma Teorisi Bağlamında Üst Sınıftan Alt Sınıfa Doğru Hayat Tarzı Tahakkümü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(49), 380-388.
- Wacquant, L. (2008). Pierre Bourdieu. R. Stones (Dü.) içinde, *Sosyolojik Düşüncede İz Bırakanlar* (F. Kökalan Çımrın, Çev., s. 257-272). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Wacquant, L. (2014). Pierre Bourdieu: Hayatı, Eserleri ve Entelektüel Gelişimi. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı, & Ü. Tatlıcan (Dü.) içinde, *Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi* (Ü. Tatlıcan, Çev., s. 53-76). İstanbul.
- Weber, M. (1997). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (Z. Gürata, Çev.) Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Weber, M. (1998). *Sosyoloji Yazıları* (2. b.). (T. Parla, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum* (Cilt 1.). (L. Boyacı, Çev.) İstanbul: Yarıncı Yayınları.
- Willis, P. (2016). *İşçiliği Öğrenmek: Sınıf, İşçilik ve Eğitim: İşçi Çocukları Nasıl İşçi Oluyor?* (D. Elhüseyni, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Wright, E. O. (2016). *Sınıflar*. (S. Toral, Çev.) İstanbul: Notabene Yayınları.
- Wright, E. O. (2017). Neo-Marksist Sınıf Analizinin Esasları. E. O. Wright (Dü.) içinde, *Sınıf Analizine Yaklaşımlar* (Ç. Çıdamlı, Çev., s. 15-48). İstanbul: Notabene Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Emre AKTÜRK
Doğum Yeri ve Tarihi : Ermenek/KARAMAN - 1994
Medeni Hali : Bekar
İletişim Bilgileri : emreakturk_70@hotmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

2008-2012 : Karaman Yunuskent Lisesi
2012-2016 : Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Sosyoloji Bölümü
2016- : Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans
Programı